حكومەتی هەرێمی كوردستان - عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەكان

زمان و ئەدەبی كوردی

پۆلی حەوتەمی بنەڕەتی

حکومەتی هەرێمی کوردستان ـ عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

پۆلی حەوتەمی بنەڕەتی

دانانی
لێژنەیەک لە وازەرەتی پەروەردە

بژارکردن و داڕشتنەوەی هەردوو بەشی ڕێزمان و ئەدەب

یاسین عوسمان حەسەن — شێرکۆ ئەحمەد حەوێز
ڤارتێکس مۆسیس سەرکیسیان — محەمەد ئەحمەد محەمەد — ئەڵمان ئەحمەد سەلیم

چاپی دووەم — ٢٧٠٨کوردی — ٢٠٠٨ز

سەرپەرشتی. زانستی چاپ
سادق ئەحمەد عوسمان

سەرپەرشتی هونەری چاپ
سەباح سەعید عەبدولا

دیزایـــــن
عــــــادل زرار

پێشدەستی:

وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانی عیراق لێژنەیەکی پێکهێنا بۆ پێداچوونەوەو بژارکردنی پەرتووکی زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی، لێژنەکە دەستی بە کارەکانی کردو، بەتایبەتی دەستکاری هەردوو بەشی ڕێزمان و ئەدەبی کرد. بەشی ڕێزمانی ئەم پەرتووکە بە جۆرێکی وا دارێژراوە کە نموونەی لە هەردوو زارە سەرەکییەکەی زمانی کوردی تێدابێت، بۆ ئەوەی قوتابییانمان هەر زوو شارەزای هەردوو زاری سەرەکی زمانەکەیان بن و هەروەها بۆ ئەوەش کە بیسەلمێنین زمانی کوردی لە بنچینەو بنەما سەرەکییەکانیدا یەك زمانەو ئەو جیاوازییەی لە نێوان زارەکانیدا هەیە ئەوەندە نییە کە ببێتە جێی مەترسی.

داوا لە مامۆستایانی بەڕێزی بابەتەکە دەکەین کە بایەخێکی زۆر بە چۆنیەتی خستنە ڕوو و گوتنەوەی بەشی ڕێزمانی ئەم پەرتووکە بدەن، نموونە لە هەردوو زاری سەرەکی زمانی کوردی بخەنە بەردەم قوتابیان و خوێندکاران و بەرپرسیان بکەن بەرامبەر ئەو نموونانە، وا بکەن قوتابیان و خوێندکاران بکەن بە دۆستی زمانەکەیان و گیانی لێکۆڵینەوەو تیشك خستنە سەر هەموو کون وقوژبنێکی زمانەکەیان بخەنە دڵیانەوە.

بەشی ئەدەبەکەش، دەستکارییەکی تەواوی تێدا کرا، ژیانی شاعیران و نووسەران بەدرێژی باسکراوەو نموونەی شیعرو پەخشانی ئەوانی تێدایە لەگەڵ هەر نموونەیەکیش ئەو بڕە شیعرە یان پەخشانەمان نیشان داوە کە دەبێ قوتابی لە بەری بکات تکامان لە مامۆستایان ئەوەیە کە پابەند بن بەم دەست نیشان کردنە.

دیارە هیچ کارێکیش بێ کەم و کورتی نابێ، بۆیێ داوا لە مامۆستایانی بەڕێز دەکەین، هەر جۆرە کەم و کورتی و ناتەواوییەکی بەرچاویان دەکەوێ، تۆماری بکەن و بە ڕێگەی بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی پارێزگەکانیان ئاگادارمان بکەنەوە، بۆ ئەوەی تێبینی و پێشنیازەکانیان بخەینە بەرچاو.

لێژنەی بژارکردن و داڕشتنەوە

ڕوونکردنەوە

وەزارەتی پەروەدەی حکومەتی یەکگرتووی هەرێمی کوردستان بە فەرمانی وەزاری ژمارە ١٤٥٧ لە ٢٠٠٧/٢/٨ لیژنەی پێکهێنا بۆ یەکخستنەوەی پەرتووکەکانی زمانو ئەدەبی کوردی هەردوو قۆناغی ناوەندیو ئامادەیی لەسەرتاسەری قوتابخانەو خوێندنگەکانی هەرێمی کوردستاندا. لیژنەکە دەست بەکاربوو، هەردوو پەرتووکی زمانو ئەدەبیو کوردی (ئیدارەی جارانی هەولێرو سلێمانی) کردە بنەمای ئەم یەکخستنەوەیە، بە لەبەر چاوگرتنی بەپێزییو بەهێزیی بابەتەکانی ناو ئەم دوو پەرتووکەو لەئەنجامدا ئەم پەرتووکەی لێ کەوتەوە، کە بەشی هەرە زۆری هەردوو بەشی ڕێزمانو ئەدەبەکەی لەلایەن لیژنەیەکی پێشووتری داڕشتنەوەو بژارکردنی ئەم دوو بەشە ئامادەکرابوو، لەبەر ئەوە وا بە پەسند زانرا کە مافی ئەوانیشی بەسەرەوەبێت، هەروەها ئاماژە بە سەرچاوەی ئەو بابەتە گۆڕاوانەش کراوە کە هاتوونەتە ناو پەرتووکەکەوە، بۆیە داوا لە مامۆستایانی خۆشەویستی بابەتی زمانو ئەدەبی کوردی دەکەین کە دڵسۆزانە پا بەندی ناوەڕۆکی ئەم پەرتووکە بنو هەر کەمو کوڕییەکی هەبێت بەهۆی پەروەردەکانی خۆیانەوە ئاگاداری بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرامەکان بکەن لە وەزارەتی پەروەردە.

﴿ هیواداریین خوای گەورە هەموو لایەك سەر بخات ﴾

لیژنە

٢٠٠٧/٤/١٥

«بەشی ڕێزمان»

١. كەرەستەكانی نووسین
٢. دەنگەكانی زمان و پیتەكانی وشە
٣. شێوەكانی وشە
٤. بڕگەكانی پەیڤ (وشە)
٥. جیاوازی نێوان ڕستەو گرێ
٦. جۆرەكانی ڕستە (ڕستە بە پێی ناوەڕۆك)
٧. ڕستەی ڕاگەیاندن: أ- ڕستەی ئەرێ ب- ڕستەی نەرێ
٨. ڕستەی پرس
٩. ڕستەی سەرسوڕمان
١٠. بنچینەكانی ڕستە:
أ- (بكەر) كاری تەواو ب- (نیهاد) كاری ناتەواو
١١. كار: أ- كاری تەواو ب- كاری ناتەواو
١٢. دیارخەری ناو- تەواوكەری كار
١٣. ناو
١٤. جۆرەكانی ناو:
أ- ناو لەڕووی ناوەڕۆكەوە (ناوی تایبەتی، گشتی، كۆمەڵ)
ب- ناو لەڕووی هەبوونەوە (ناوی بەرجەستەو ناوی واتایی)
١٥. ئەركی ناو لەڕستەدا:
١٦. جێناوی كەسی سەربەخۆ:

(أ) جێناوی کەسی سەربەخـۆ

(ب) جێناوی کەسی سەربەخۆ

(ج) جێنای کەسی سەربەخـۆ

١٧. چاوگ

١٨. کار لەڕووی دەم و کاتەوە:

أ. کاری ڕابوردوو (بۆری)

ب. کاری ڕانەبوردوو

ج. کاری داخوازی

(وانەی یەکەم)

کەرەستەکانی نووسین

-ئـا-	-ب-
پیت	ڕستە
↓	↓
بڕگە	گرێ
↓	↓
وشە	وشە
↓	↓
گرێ	بڕگە
↓	↓
ڕستە	پیت

لە قۆناغی سەرەتاییدا کەرەستەکانی نووسینتان خوێندووە، ئەویش لە بچووکترین کەرەستەوە کە (پیت)ە، ئنجا بە لێکدانی دوو پیت یان زیاتر (بڕگە)تان دروست کردووە، پاشان لە بڕگەکانیش (وشە)تان دروست کردووەو دوو وشە یان زیاتریشتان داوەتە پاڵ یەکترو (گرێ)تان دروست کردووە، ئەمانەشتان بە چەند قۆناغێکی یەکبەدوای یەکدا خوێندووە تا وەکو توانیوتانە (ڕستە)ش دروست بکەن، هەر وەك لە خشتەی —ئا—دا بە ئاشکرا لە بچووکترین کەرەستەوە بۆ گەورەترین

کەرەستەی نووسین فێرکراون، بەڵام خوێندکاری خۆشەویستم ئەم ساڵ لە قۆناغی ناوەندیدا بە شێوەیەکی تر بە بابەتەکەدا دەچینەوە کە لە گەورەترین کەرەستەی نووسینەوە بۆ بچووکترین کەرەستە دووبارە دەیانخوێنن، هەر وەك لە خشتەی (ب)دا بە ئاشکرا دیارە.

ڕاهێنان

(گری، پیت، وشە، ڕستە، بڕگە)

١. ئەم کەرەستانە لە بچووکترین کەرەستەوە بۆ گەورەترین کەرەستە ڕیز بکە.

٢. بچووکترین کەرەستەی نووسین چییە؟

٣. لە پیت گەورەتر چییە؟

٤. لە (بڕگە) گەورەتر چییە؟

٥. دوو وشە بەهۆی ئامرازی خستنەسەری (ی)یەوە بدرێتە پاڵ یەکتر چی دروست دەبێت؟

٦. گەورەترین کەرەستەی نووسین چییە؟

٧. ئەمجارە کەرەستەکانی نووسین لە گەورەترین کەرەستە بۆ بچووکترینیان ڕیز بکە.

لێکدانەوەی وشەکان:

وشە	:	پەیڤ
خۆشەویست	:	خۆشتڤی
گەورە	:	مەزن
بچووك	:	بچیك
ئەمجارە	:	ڤی جارەی

(وانەی دووەم)

دەنگەکانی زمان‌و (پیتەکانی وشە)

١. داری ئازادی بە خوێن ئاو دەدرێت.

٢. سیروان ڕووبارێکی کوردستانە.

٣. برا لە پشت برا بێت، مەگەر قەزا لەلای خوا بێت.

٤. کۆمەڵە شاخێك سەخت‌و گەردن کەش

ئاسمانی شینی گرتۆتە باوەش

ئەگەر بە وردی سەرنجی ئەو ڕستانەی سەرەوە بدەین، بۆمان دەردەکەوێت، کە هەر یەکەیان لە چەند وشەیەك پێکهاتووە، کە بەشێوەیەکی تایبەت ڕێز کراون‌و دراونەتە دەم یەکترو واتاو مەبەستێکی تەواو دەبەخشن، وشەکانی ئەم دێڕانەش هەر یەکەیان لە برگەیەك یان چەند برگەیەك پێکهاتوون، برگەش بەهیچ شێوەیەك بەبێ بزوێن نابێت.

ئەگەر ئەو برگانە زیاتر شیبکەینەوە، بۆمان دەردەکەوێت، کە هەر برگەیەك لە چەند دەنگە زمانێك پێکهاتوون، بۆ نموونە برگەی (دا) لە هەردوو دەنگی (د)و (ا) پێکهاتووە، کە هەر یەکەیان دەنگێکە لە دەنگەکانی زمانی ئادەمیزادو بەم پێیە هەموو زمانێك کۆمەڵە دەنگێکی تایبەتی خۆی هەیە، کە بە هۆیانەوە وشەو ڕستەکان دروست دەکرێن دەبنە مایەی گفتوگۆو ئاخاوتن لە نێوان کەسانی سەر بە یەك زماندا، ئەو دەنگانەش دیارە هەر یەکەیان شێوەی دەربڕین‌و هاتنە دەرەوەیان،

له ئەندامی ئاخاوتن، (قورگ، زمان، ددان، لێو،... هتد) هەر یەکەیان بە گوێرەی خۆی بەشداری تێدا دەکات. ئەو دەنگانەی کە تایبەتن بە زمانی کوردی بۆ هەر یەکەیان هێمایەك (نیشانە)یەك دانراوە کە بە پیت ناو دەبرێن، بۆ ئەوەی لە کاتی نووسیندا بناسرێنەوە، بۆ وێنە، دەنگی (ك) کاتێك لە دەم دێتە دەرەوە، تەنیا جۆرە ئاوازێکەو بە گوێ دەیبیستین‌و هەستی پێ دەکەین.

هەر کۆمەڵە مرۆڤێك هاتووەو هێمایەکی بۆ داناوە، بۆ نموونە لەلای هەندێ لەو کۆمەڵە مرۆڤانە ئەم دەنگە بە هێمای (ك)و لەلای هەندێکی تریش بە هێمای (k)و لەلای خەڵکانی تریش بە هێمای جیاواز لەم دوو هێمایە دەستنیشان کراوە. ئەو هێمایەی کە بۆ هەر یەك لە دەنگەکانی زمان دانراوە لای ئێمە بە (پیت) ناو دەبرێت، زۆرجاری وایش هەیە (تیپ)ی پێ دەڵێن.

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە پیت هێماو وێنەی ئەو دەنگانەیە، کە لە نووسیندا بەکاردێن، دەنگەکانی زمانیش هەیانە لە دەربڕیندا گران‌و هەیانە ئاسانە. بەم شێوەیە دەتوانین دەنگەکانی زمانی کوردی بکەین بە دوو کۆمەڵەوە.

١. **دەنگە نەبزوێنەکان:** هەموو ئەو دەنگانە دەگرێتەوە کە دەربڕینیان گرانەو بە یارمەتی دەنگە بزوێنەکانەوە لە دەم دێنە دەرەوە بۆ هەر یەکێك لەم دەنگانە وەك لەسەرەوە باسکرا، هێمایەکی تایبەت دانراوەو پێی دەگوترێت (پیت).

کەوابوو دەتوانین دەنگە نەبزوێنەکانی زمانی کوردی بەم شێوانەی خوارەوە بنووسین (ئـ، ب، پ، ت، ج، ح، خ، چ، د، ڕ، ر، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ك، گ، ل، ڵ، م، ن، هـ ، و، ی) لێرەدا بۆمان دەرکەوت، کە ژمارەی ئەو دەنگانە (٢٩) دەنگەو بەو هێمایانەی کە بۆ هەر یەکێك لەو دەنگانە دانراوە دەگوترێت پیت. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە لەزمانی کوردیدا (٢٩) پیتی نەبزوێن هەیە.

٢. **دەنگە بزوێنەکان:** هەموو ئەو دەنگانە دەگرێتەوە، کە بە ئاسانی لە دەم دێنە درەوەو یارمەتی دەنگە (نەبزوێن)ەکان دەدەن بۆ ئەوەی بە ئاسانی بێنە گوتن‌و دەربڕین. ئەم دەنگانەش هەر وەك دەنگەکانی کۆمەڵەی یەکەم بۆ هەر یەکەیان هێما (نیشانە)یەك دانراوە، بۆ ئەوەی بنووسرێن‌و بخوێنرێنەوە، دەنگە بزوێنەکانیش ئەمانەن: (ا،ە ، و، ۆ، وو، ی، ێ، i) بەو هێمایانەش کە بۆ هەر یەکێك لەو دەنگانە دانراوە پێی دەگوترێت (پیت)، ژمارەی ئەم دەنگانەش (٨) دەنگەو هەر دەنگە هێمای تایبەتی خۆی هەیە، وەك لەمەو پێش بەرچاومان کەوت، کە واتە بە هێمای نووسراوی ئەو دەنگانە دەڵێن (پیتە بزوێن)ەکانی زمانی کوردی، وە لە پیتە بزوێنەکاندا بزوێنی کورتی (i) هەیە، کە بەم (ئەلفبێ)یەی ئێستا پێی دەنووسین هێمای تایبەتی خۆی بۆ دانەنراوە، وەك ئەو بزوێنە کە لەم وشانەی (ژن، من، مل، دڵ، شل، کل،....)دا هەن‌و پیتە (بزرۆکە)کە کەوتۆتە نێوان هەردوو پیتە نەبزوێنەکانەوە، بەڵام دەریش نەکەوتوون، چونکە هەر وەك ئاماژەمان پێدا بە نووسینی

ئەم پیتی (ئەلفبێ)یەی ئێستامان دەرناکەون، کەچی بە نووسینی پیتی لاتینی زۆر بە ئاشکرا دەردەکەون، وەك (jin, min, mil, dil, şil, kil,...) وە هەر لەبەر ئەوەی ئەم بزوێنە زۆر کورتەو هێمای تایبەتی خۆی نییە، بۆیە پێی دەگوترێت (بزرۆکە).

تێبینی/ چۆن پیتی (و– ی)ی نەبزوێن لە پیتی (و–ی)ی بزوێن جیا دەکەینەوە؟؟!

١. پیتی (و– ی)ی بزوێن هەرگیز لەسەرەتای وشەو برگەوە نایەن و ئەوەی لەم شوێنانەدا هات بێگومان پیتی (و– ی)ی نەبزوێنە، وەك (وەرزش، وازی، والآ، یاری،...).

٢. هەر کاتێك لە پێش و لەدوای پیتی (و– ی)یەوە پیتێکی بزوێن هەبێت، ئەوا ئەم (و– ی)یە بێگومان دەبنە پیتی نەبزوێن وەك (سێو، شێو، لاو لاو، تاو تاو،...).

٣. ئەگەر لە پێش یان لەدوای پیتی (و– ی)یەوە پیتێکی (نەبزوێن) هاتبێت ئەوا ئەم (و– ی)یە دەبنە پیتی (بزوێن) وەك (کورد، دەستگوشین، برین، فرین،...).

٤. هەرگیز لە زمانی کوردیدا دوو پیتی (بزوێن) بە دوای یەکدا نایەن.

دەستوور:

دەنگ: بچووکترین دانەی ئاخاوتنە، کە لە دەم دێتە دەرەوە.

پیت: ئەو هێما تایبەتییانەیە، کە بۆ هەر یەکێك لە دەنگەکانی ئاخاوتنی مرۆڤ دانراوە، واتا (پیتەکان وێنەی دەنگەکانن) پیتەکانیش بە گشتی دەکرێن بە دوو بەشەوە:

١. پیتە نەبزوێنەکان: ئەو پیتانەن کە لەدەربڕینو ئاخاوتندا گرانن‌و بە هۆی پیتە بزوێنەکانەوە لە دەم دێنە دەرەوەو ژمارەیان لە زمانی کوردیدا (٢٩) پیتە.

٢. پیتە بزوێنەکان: ئەو پیتانەن کە بە ئاسانی لە دەم دێنە دەرەوەو یارمەتی پیتە نەبزوێنەکان دەدەن بۆ ئەوەی بە ئاسانی بێنە گوتن‌و ژمارەیان لە زمانی کوردیدا (٨) پیتە، کە لەناو خۆیاندا دەبن بە دوو جۆرەوە:

أ- پیتە بزوێنە کورتەکان: (بزرۆکە، ە، و، ی).

ب- پیتە بزوێنە درێژەکان: (ا، ۆ، وو، ێ).

لێکدانەوەی وشەکان:

ئاخاوتن	:	ئاخافتن ، پەیڤین
بنووسرێنەوە	:	بهێتە نڤیسین
پێیدەگوترێت	:	دبێژنێ
بە ئاسانی	:	بسانایی، بساناهی
ئێستا	:	نووکە، نهۆ، هەنوکە

ڕاهێنانی (١)

پیته بزوێن‌و نه‌بزوێنه‌كان له‌م وشانه‌دا ده‌ربهێنه:

(گه‌ڵا، كه‌یبانوو، به‌ڕوو، كارێز، دۆ، گڵه زه‌رده، هه‌نگ، كورد، گه‌نم، كه‌روێشك، كه‌وچك)

ڕاهێنانی (٢)

ژماره‌ی پیته بزوێنه‌كان چه‌نده؟ بیاننووسه‌و بۆ هه‌ر یه‌كه‌یان دوو وشه‌ی جیاواز به نموونه بهێنه‌ره‌وه.

ڕاهێنانی (٣)

وه‌ڵامی ئه‌مانه‌ی خواره‌وه بده‌ره‌وه:

١. ئایا ده‌گونجێت پیتی بزوێن بكه‌وێته سه‌ره‌تای وشه‌و بڕگه‌وه؟

٢. ئایا له‌زمانی كوردیدا ده‌گونجێت دوو پیتی بزوێن به دوای یه‌كدابێن؟

٣. جیاوازی له نێوان پیتی (ی) سه‌ره‌تایی وشه‌ی (یاری)و پیتی (ی) له وشه‌ی (میر)دا چییه؟ ڕوونی بكه‌ره‌وه.

٤. پیتی (و) له دوو وشه‌دا بهێنه‌ره‌وه به مه‌رجێك جارێك (بزوێن) بێت‌و جارێك (نه‌بزوێن).

(سه‌رچاوه: زمان‌و ئه‌ده‌بی كوردی
پۆلی یه‌كه‌می ناوه‌ندی- سلێمانی)

(وانەی سێیەم)

شێوەکانی وشە

-ب- وشەی ناسادە

-ئـ- وشەی سادە	وشەی دارێژراو	وشەی لێکدراو
کورد	کوردستان	کورد زمان
داس	داسوولکە	تەورداش
ڕەش	ڕەشۆکە	ڕەشماڵ
ڕۆژ	بە ڕۆژ	ڕۆژهەڵات
دەم	بێ دەم	گوڵ بەدەم
ئاسن	ئاسنگەر	سەر ئاسن
چاو	چاویلکە	چاوکاڵ
دڵ	نا بەدڵ	دڵخۆش
کردن	کردنەوە- هەڵکردن	چاککردنەوە
دار	دارەوان	دارگوێز

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە گوتراوەکانی ڕێزی (أ) دەبینین هەر یەکەیان شێوەیەکەو لە چەند پیتێکی ڕیزکراو پێکهاتووەو ئەم پیتانە بەسەر یەکەوە واتایەکی تەواویان دروست کردووەو بە هەر یەکێکیان دەگوترێت

(وشه). ئەم وشانە زۆر سادەو ساکارن‌و هیچ زیادەیەك (پێشگر، پاشگر) نەچۆتە سەریان و تەنیا یەك مەبەستیان تێدا بەدی دەکرێت، بۆیە بە هەر یەکێك لەمانە دەگوترێت (وشەی سادە)و دەتوانین بە ئاسانی‌و بەپێی پێویست هەر یەکەیان لە ڕستەدا بەکاربهێنین، هەروەها ئەم جۆرە وشانە بنجین‌و بەشێکی زۆری وشەکانی دیکەی زمان لەمانەوە وەردەگرین.

ئەگەر بڕوانینە وشەکانی ڕیزی (ب) دەبینین هەر یەکەیان پێیان دەگوترێت (وشەی ناسادە)، کە ئەویش دەبێت بە دوو جۆر:

١- (وشەی داڕێژراو) ئەم جۆرەش لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشێکیان بنجی‌و واتادارەو ئەوی دیکەیان زیادەیەو بێ واتایەو بە هەردووکیان بەسەر یەکەوە وشەیەکی نوێیان بۆ واتایەکی نوێ دروستکردووەو داڕشتووە، بۆ نموونە وشەی (کوردستان) لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشی (کورد) کە وشەیەکی بنجی سادەی واتادارەو سەربەخۆ دەتوانرێت لە ڕستەدا بەکاربێت‌و بەشی (ستان) کە ئەمەیان زیادەیە (پاشگر)ە خراوەتە دوای وشەی (کورد)ەوە بۆ ئەوەی هەردووکیان وشەیەکی نوێ لە واتاو مەبەستدا دروست بکەن. جگە لەوەش (هەڵکردن)یش، دیسان لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشی (کردن) کە وشەیەکی بنجی سادەی واتادارەو سەربەخۆ دەتوانرێت لە ڕستە بەکاربێت‌و بەشی (هەڵ) کە زیادەیە (پێشگر)ەو خراوەتە پێش وشەی (کردن)و بە هەردووکیان وشەیەکی نوێیان لە واتاو مەبەستدا دروست

کردووه. جا بەم جۆرە وشانەی کە بەو شێوانەی سەرەوە دەکرێن دەگوترێت وشەی (داڕێژراو)

٢- ئەگەر سەیری گوتراوەکانی ڕیزی (وشەی لێکدراو) بکەی دەبینین هەیانە تەنیا لە دوو وشەی سادەی واتادار پێکهاتوونو واتەیەکی نوێیان بۆ مەبەستێك دروستکردووە، وەك (چاوکاڵ، دڵخۆش، کوردزمان...).

هەیانە لەدوو وشەی سادەی واتادار یان زیاتر پێکهاتووە، و بە هۆی ئامراز یان زیادەیەك واتایەکی نوێیان بۆ مەبەستێکی نوێ دروستکردووە، وەك (گوڵ بەدەم، چاوکاڵ، چاك کردنەوە...).

جا بەم جۆرە وشانە کە بەو دوو شێوازە دروستدەکرێن دەگوترێت (وشەی لێکدراو).

دەستوور:

وشە لە ڕووی شێوەو (جۆر)و پێکهاتنەوە دوو جۆرە:

أ- **وشەی سادە:** ئەو گوتراوەیە، کە بە لێدانی چەند پیتێك پێکهاتووەو بە شێوەیەکی تایبەت خراونەتە پاڵ یەكو شێوەیەکی سادەو ساکارو واتایەکی تەواوی هەیە.

ب- **وشەی ناسادە:** ئەمەش دەبێت بە دوو جۆر:

١. **وشەی داڕێژراو:** ئەو گوتراوەیە، کە تەنیا لە یەك وشەی سادەی واتادارو زیادەیەك (پێشگر، پاشگر) پێکهاتووەو واتایەکی نوێی بۆ مەبەستێکی نوێ دروستکردووە.

٢. **وشەی لێکدراو:** ئەو گوتراوەیە، کە لە دوو وشەی سادەی واتادار یان زیاتر پێکهاتووەو واتایەکی نوێی بۆ مەبەستێکی نوێ دروستکردووە.

ڕاهێنانی (١)

ئەم وشانەی خوارەوە چ جۆرێکن؟ دیارییان بکە.

(هـەورە بروسـکە، بردنـەوە، مەلـەوان، قـژ زەرد، قـرژاڵ، مـانگ، کوێستان، نانەوا، داگرتن).

ڕاهێنانی (٢)

لە هەر یەکێك لەم زیادانە (٣) وشەی داڕێژراو دروست بکە.

(ەوە، هەڵ، ستان، ڕا، بە، دا)

ڕاهێنانی (٣)

لە هەر یەکێك لەم وشە سادانەی خوارەوەدا وشەی لێکـدراو دروسـت بکەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

(گوڵ، کانی، گەڵا، بەرد، هەرمێ، تەور، سپی)

ڕاهێنانی (٤)

١. وشەی سادە چییە؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

٢. جیاوازی لـەنێوان وشـەی داڕێـژراوو وشـەی لێکـدراودا چییە؟ بـە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنانی (٥)

لەم زیادانە پەیڤی داڕێژراو دروست بکە:

(ڤە، ەوە، هەڵ، ستان، ڤان، را، بە)

لێکدانەوەی وشەکان:

داسولکە	:	داسا بچیک
چاککردنەوە	:	چێکرنەڤە
دارەوان	:	دارڤان
گوڵ بەدەم	:	کولیلك

(سەرچاوە: زمانو ئەدەبی کوردی

پۆلی یەکەمی ناوەندی- سلێمانی)

(وانەی چوارەم)

بڕگەكانی پەیڤ (وشە)

١. ئاوی كانی سازگارە.

٢. مرۆڤ بكاری شرینە.

٣. قەراج دەشتێكی پان و بەرین و بە پیتە.

٤. هەڤالێ من نەهاتیە.

٥. ئاشتی هیوای گەلانە.

٦. بێكەس شاعیرەكێ ب ناڤ و دەنگە.

٧. دەست پاكی ڕەوشتێكی چاكە.

خستنە ڕوو:

ئەگەر بە وردی سەرنج بدەینە ئەو وشانەی كە ئەم ڕستانەیان لێ پێك هاتووە، دەبینین كە هەر وشەیەك بریتییە لە چەند دەنگێك كە بە یارمەتیی دەنگو پیتە بزوێنەكان دەگوترێنو دەنووسرێن. وەك:

١. (ئا– وی، كانی– نی، ساز– گا– رە،)

٢. (م– رۆڤ ، ب– كا– ری، شـ – ریـ– نە،)

٣. (قە– راج، دەشـ– تێـ– كی، پا– نو، بە– ریـ– نو، بە– پیـ– تە،)

٤. (هە– ڤا– لێ، من، نە– ها– تی– یە،)

٥. (ئاشـ – تی، هیـ–وای، گە– لا– نە،)

٦. (بێ– كەس، شا– عیر– رە– كێ، ب، ناڤ – دەن– گە،)

٧. (دەست– پا– كی، رە–وشـ– تێـ–كی، چا– كە،).

{ئینجا ئەو دەنگەی یا ئەو دەنگانەی کە بەیەك جارو بەسەر یەکەوە بە یاریدەی پیتێکی بزوێنەوە لە دەم دێنە دەرەوە پێیان دەگوترێ برگە} .

ئەگەر تەماشای برگەکان بکەین لە وشەکانی سەرەوە، دەبینین کە هەر برگەیەك بەم شێوەیەی خوارەوە پێکهاتووە.

أ- هەندێك لەم برگانە لە دوو پیت پێکهاتووە، پیتی یەکەم نەبزوێنە، هی دووەم بزوێنە.

ب- هەندێك لەم برگانە لە سێ پیت پێکهاتووە، پیتی یەکەمو سێیەم نەبزوێنە، هی دووەم بزوێنە.

ج- برگە هەیە لەچوار پیت پێکهاتووە، پیتی یەکەمو سێیەمو چوارەم نەبزوێنە، هی دووەم بزوێنە.

دەستوور:

برگە: بریتییە لە چەند دەنگێك کە بە یەکجار لە دەم دێنە دەرەوە، لە پیتێکی نەبزوێن یا چەند پیتێکی نەبزوێن لەگەڵ پیتێکی بزوێن پێکدێت.

برگە دوو جۆرە:

1. **برگەی کورت: بریتییە لەو برگەیەی کە لەپیتێکی نەبزوێنو پیتێکی بزوێنی کورت پێکهاتووە.**
2. **برگەی درێژ: بریتییە لەو برگەیەی کە لەپیتێکی نەبزوێنو پیتێکی بزوێنی درێژ یا لە (دوو- سێ) پیتی نەبزوێنو پیتێکی بزوێنی کورت یا بزوێنی درێژ پێك هاتووە.**

ڕاهێنانی (١)

ئەم وشانەی خوارەوە بکە بە بڕگەو بزانە کە هەر وشەیەك لە چەند بڕگە پێکهاتووە. چەندیان بڕگەی کورتن و چەندیان بڕگەی درێژن.

(هاوینە هەوار، بابلیسك، گوڵزار، مرۆڤ، دڵ، پێشمەرگە، گۆڤەند، چاو پێکەوتن، مێهڤان).

ڕاهێنانی (٢)

پێنج وشە بهێنەرەوە بە مەرجێك هەر یەکیان لە سێ بڕگە پێك هاتبێ و لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم دێرە هۆنراوانەی خوارەوە بڕگە- بڕگە بکەو بزانە هەر نیوە دێرێك چەند بڕگەیە.

١. مەلی سەر پنچك پەل و پۆ ڕەنگین خۆ من هەڵۆنیـــــــم.
لێم مەفڕن جووت جووت مەترسن ئاخر پێتان بڵێم چیم

٢. سەوزە گیا پاراو گوڵ و گوڵاڵە مەستی ڕەنگ و بــۆ
درەخت تازە شین سەر لق ڕازاوەی گوڵ، گەڵا، چرۆ

٣. ڕۆژا مێرو خورتا هەلات
هاتین د هەواراتە وەلات

٤. دوو زولفێن تە کتێبا حاجی قادر
زمانێ تە ژبەندا شێخێ خانــــی.

٥. گوڵ چون رووی ئازیز نەزاکەت پۆشـــان
وە فراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان.

جیاوازی نێوان ڕستەو گرێ

-أ-

١. بازێڕی دهۆك.
٢. ئاوی کانی.
٣. بەفری شاخەکان.
٤. پێشمەرگەی بە جەرگ.
٥. خوینا شەهیدان.
٦. پەرلەمانی کوردستان.

-ب-

١. من لە بازێڕی دهۆك دەژیم.
٢. ئاوی کانی ساردە.
٣. بەفری شاخەکان لە بەهاراندا دەتوێتەوە.
٤. پێشمەرگەی بە جەرگ وەلات دەپارێزێت.
٥. ئەم ئازادییە بەرهەمێ خوینا شەهیدانە.
٦. ئێمە لە پەرلەمانی کوردستاندا کار دەکەین.

خستنه ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە دەستە پەیڤینی بەشی (أ) دەبینین دەستەواژەی (بازێری دهۆك) لە كۆمەڵە پەیڤێك پێك هاتییە كە پەیوەندییان بەسەر یەكەوە هەیە بەڵام ڕامانو مەبەستێكی تەواو نادەن بە دەستەوە چونكە. كارێكی لەگەڵدا نییە، لەبەر ئەمە پێی دبێژن (گرێ).

ئەگەر سەرنج بدەینە بەشی (ب) دەبینین پەیڤەكانی ژمارە (١) (من لە بازێری دهۆك دەژیم) لە كۆمەڵە پەیڤێك پێك هاتییە كە بەشێوەیەكی تایبەتی خروانەتە پاڵ یەكترو واتاو مەبەستێكی تەواو دەبەخشن چونكە كاری (دەژیم)ی لەگەڵدایە، لەبەر ئەمە پێی دەگوترێت (ڕستە) هەروەها نموونەكانی تری بەشی (أ) هەموویان گرێنو نموونەكانی بەشی (ب) ڕستەن.

دەستوور:

گرێ: كۆمەڵە پەیڤێكە پەیوەندییان بەسەر یەكەوە هەیە بەڵام واتاو بیرێكی تەواو نادات بە دەستەوە چونكە كارێكی لەگەڵدا نییە. بەڵام (ڕستە) كۆمەڵە پەیڤێكە بەسەریەكەوە واتایەكی تەواو دەبەخشن چونكە كارێكی لە گەڵدایە.

ڕاهێنانی (١)

لەمانەی خوارەوە ڕستەو گرێ لەیەك جودا بکەوە:

١. باوکی ئازاد مامۆستایە.

٢. هەنگ شیلەی گوڵان دەمژێت.

٣. ئەوی شارەزا.

٤. هەڵگورد چیایەکی بەرزە.

٥. هاوینە هەواری سەرچنار.

٦. زەوی باش بەرهەمی باش دەدات.

ڕاهێنانی (٢)

پێنج گرێ دروست بکەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

ڕاهێنانی (٣)

لەم پارچەیەی خوارەوەدا چەند ڕستەو گرێ هەیە دەریان بهێنە:

((مرۆڤ، بۆ بە دەستەوە دانی پێویستییەکانی خۆی بۆ قسەکردن‌و لە یەك گەیشتن، زمانی داهێناوەو دروستی کردووە، وردە وردە لەگەڵ گۆڕان‌و گەشەکردنی ژیانی خۆیدا زمانیش گۆڕاوە)).

ڕاهێنانی (٤)

لەم وشانە گرێ دروستبکەو پاشان بیانخە ڕستەوە:

(هەورامان، نێرگز، کتێبخانە، ئامێدی)

(وانەی شەشەم)

جۆرەکانی ڕستە

ڕستە بە پێی ناوەڕۆک

(١)

ڕستەی ڕاگەیاندن

١. گۆی زەوی بە دەوری ڕۆژدا دەسوڕێتەوە.

٢. ڕۆژ لە ڕۆژهەلاتەوە هەلدێت.

٣. ل چاریَ چریا ئێکیَ پەرلەمانیَ کوردستانیَ دامەزرا.

٤. برایێ کاوەی بە یەکەم دەرچوو.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو ڕستێن لای سەریَ د بینین هەر ئێک ژوان واتاو ڕامانەکا تەواو دەبەخشێت، بەلام ئەگەر لە ناوەڕۆکی (واتای) هەر ئێك ژوان ورد ببینەوە دیَ بینین:

ڕستا ئێکیَو دوویَ لە ڕاستییەکی نەگۆڕ دەدوێن.

ڕستا سێییَ لە کارەکیَ تایبەتی دەدوێت.

ڕستا چاریَ ل شتێکی دیارکراو دەدوێت.

بە مەدا بۆمان دەردەکەوێت ئەو ڕستانەی کە ڕووداوێکی ڕاستی نەگۆڕ یان ڕووداوێکی دیار پیشان دەدەن، ڕستەی ڕاگەیاندن.

دەستوور:

ڕستە کۆمەڵە پەیڤێکە، کە بەشێوەیەکی تایبەتی ڕیز دەکرێن، هەموویان بەسەر یەکەوە واتایەکی تەواو دەبەخشن، لە کۆتایشدا ڕستەکە تەواو بوو خاڵێک دادەنرێت. ئەنجا ئەگەر واتای ڕستەکە ڕووداوێکی دروستی نەگۆڕ یا ڕووداوێکی دیاری تێدا بەدی بکرێت‌و وەکو خەبەرێک ڕەنگە ڕاست بێت یان ڕاست نەبێت پێی دەگوترێت (ڕستەی ڕاگەیاندن).

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستانەی خوارەوە چی پیشان دەدەن، بینووسە:

١. بە بازووی کرێکاران کارگەو پرۆژەی گەورە دادەمەزرێت.

٢. مرۆڤ هەندێك بەردو خۆڵی هەیڤی لەگەڵ خۆیدا هێنایەوە بۆ زەوی.

٣. پەیکەری شێری بابل نیشانەی هێزو دەسەڵاتی بابلییەکانە.

ڕاهێنانی (٢)

لەم وشانەی خوارەوە ڕستە دروست بکە:

١. نازاووزێ- دەکات- میکرۆب- زیاد- بە.

٢. رادیۆ- بگرە- لە- گوێ- تەنیشتمەوە- وەرە- دابنیشە- لە.

٣. هەڵبەستی- ئەحمەدی خانی- نەتەوایەتی- کوردە- سەرکێشی- مللەتی.

٤. بیرەوەرییا- کوردییە- ٢٢ی نیسانێ- ڕۆژنامەڤانییا.

ڕاهێنانی (٣)

١. پەپوولەکە بەسەر گوڵەکەوە نیشتەوە.

پەپولەکە: ناوە، تاکە، بکەرە.

بە– وە : ئامرازی پەیوەندی لێکدراوە.

سەر : هاوەڵکاری شوێنە.

گوڵەکە: ناوە، تاکە، تەواوکەری بەیاریدەیە.

نیشتەوە: کارە، ڕابردووە، تێنەپەڕە.

٢. ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

أ– گەڵای مێوەکە وشك بووە.

ب–دار بەڕوو ل کوردستانێ شیندبن.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
دەتوێتەوە	:	دبۆڤرێت، دحەلییێت
بازوو	:	باسك
کارگە	:	کارگەهـ
پرۆژە	:	مشروع
پەیکەر	:	تمثال،

(وانەی حەوتەم)

(٢)

ڕستەی ڕاگەیاندن

أ- ڕستەی ئەرێ

ب- ڕستەی نەرێ

/١/

١. ئاوی ڕووبارەکە وشك بوو.

٢. نەسرینێ ئاگر هەلکر.

٣. کاوە کتێبی ڕێزمان دەخوێنێتەوە.

٤. ئەڤرۆ ئاڤدەل دێ چیتە زاخۆ.

٥. ماستێ هەولێرێ ترشە.

/٢/

١. ئاوی ڕووبارەکە وشك نەبوو.

٢. نەسرینێ ئاگر هەلنەکر.

٣. کاوە کتێبی ڕێزمان ناخوێنێتەوە.

٤. ئەڤرۆ ئاڤدەل ناچیتە زاخۆ.

٥. ماستێ هەولێرێ ترش نینە (ترش نییە).

خستنەڕوو:

١. ئەگەر سەرنج بدەینە کۆمەڵە ڕستەکانی بەشی یەکەم، دێ بینین هەموویان خەبەر لە ڕوودانی شتێك دەدەن.

ڕستەی یەکەم بەیانی وشك بوونی ئاو دەکات لە ڕووبارەکەدا.
ڕستەی دووەم بەیانی هەلکرنا ئاگری ژلایێ نەسرینێ ڤەدکەت.
ڕستەی سێیەم بەیانی خوێندنەوەی کتێبی ڕێزمان دەکات لەلایەن کاوەوە.

ڕستەی چوارەم بەیانی چوونی ئاڤدەل دەکات بۆ زاخۆ.

ڕستەی پێنجەم بەیانی ترش بوونی ماست دەکات.

٢. ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی دووەم دەبینین هەموویان خەبەر لە ڕوونەدانی شتێك دەدەن بە پێچەوانەی ڕستەکانی بەشی یەکەمەوە:

ڕستەی یەکەم نەرێ ئەوە دەکات کە ئاوی ڕووبارەکە وشك بووبێت.

ڕستەی دووەم نەرێ ئەوە دەکات کە ئاگر هاتبیتە هەلکرن.

ڕستەی سێیەم نەرێ ئەوە دەکات کە کتێبی ڕێزمان لەلایەن کاوەوە بهێتە خواندن.

ڕستەی چوارەم نەرێ ئەوە دەکات کە ئاڤدەل بچێت بۆ زاخۆ.

٣. ئەگەر دووبارە بە وردی کۆمەڵە ڕستەکانی بەشی یەکەمو بەشی دووەم بخوێنینەوەو جوداهی نێوانیان هەڵ بسەنگێنین دەبینین:

أ- لە ڕستەکانی بەشی دووەمدا هاوەلکاری نەرێ هەیەو، خراوەتە پێش کاری ناو ڕستەکە، کە ئەمە لە ڕستەکانی بەشی یەکەمدا نییەو بەرچاو ناکەوێت، ئەم هاوەڵکارە نەرێیەش لە ڕستەی یەکەمو دووەمی بەشی ڕستەکانی ڕیزی دووەمدا (نە)یەو لە ڕستەی سێیەمو چوارەمدا هاوەڵکاری (نا)یە.

له ڕستەی پێنجەمدا هاوەڵکاری نەریٚ (نین- نی)یە لەپێش کاری ناتەواو (ە) هاتووە.

ب- ئەنجا ئەو ڕستانەی کە کەوتوونە بەشی یەکەمەوەو هاوەڵکاری (نەریٚ) یان تێدا نییەو خەبەر لە ڕوودانی شتێك دەدەن پێیان دەگوٚترێت (ڕستەی ئەریٚ) بەڵام ئەو ڕستانەی کە کەوتوونە بەشی دووەمەوەو هاوەڵکاری (نە)و (نا) و (نین- نی)ی نەرێیان لە پێش کارەکەوە تێدا بەدی دەکرێتو خەبەر لە ڕوونەدانی شتێك دەدەن دبێژنیٚ (ڕستەی نەریٚ).

دەستوور:

ڕستەی ڕاگەیاندن دوو جۆرە:

١. **ڕستەی ئەریٚ:** ئەو ڕستەیەیە کە ڕوودانی شتێك پیشان دەدات.

٢. **ڕستەی نەریٚ:** ئەو ڕستەیەیە کە ڕوونەدانی شتێك پیشان دەدات، بە بۆنەی هاوەڵکاری (نە) و (نا)ی نەرێیەوە. کە دەخرێنە پێش کاری ناو ڕستەکەوە.

٣. کاری ناتەواوی کاتی ئێستا (ە) بە (نی- نین) نەریٚ دەکرێت.

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستانەی خوارەوە (نە) یا (نا) یا (نی– نین) یان بۆ دابنێ:

١. ژوورەکە ڕووناکە.

٢. کاکم دەچێت بۆ هەولێر.

٣. دوێنێ هەینی بوو.

٤. ئەم ماستەی، کە تۆ کڕیوتە، ترشە.

٥. کەلا ئامێدی بلندە.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم بۆشاییانە بە (نە، نا، نی، نین) پڕ بکەوە:

١. قەدری مانگ......... گیرێت، تا .... گاتە شەو.

٢. سوار تا .... گلێ .... بێت بە سوار.

٣. دووربینی پەشیمانی لە شوێن ....یە.

٤. ئاگام لە کەس .... یە.

٥. سەرێ .... ئێشیت پێتڤی دەرسۆکێ ....

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستە نەرێیانە بکە بە ڕستەی ئەرێ:

١. ئازاد لە ماڵەوە نییە.

٢. ئەز ل گەل وی نەبووم.

٣. ئەمە ڕێگای کەرکووک نییە.

٤. دوێنێ لێرە باران نەباری.

٥. دلێر فراڤینێ ناخۆت.

٦. تۆ ئەم دەرسە باش نازانیت.

ڕاهێنانی (٤)

ئەم هاوەڵکارانە (نە، نا، نی، نین) لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

ڕاهێنانی (٥)

شلۆڤەکردن

١. دوێنێ باران نەباری.

دوێنێ: هاوەڵکاری کاتە

باران: ناوە، تاکە، بکەرە.

نە: هاوەڵکاری نەرێیە.

باری: کاری ڕابوردووە تێنەپەرە

٢-ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

أ- ئازاد نەگەیشتۆتە کەرکووک.

ب- شنۆ لە خوێندن دوا ناکەوێت.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
دامەزراوە	:	دەینادیە
دواکەوتن	:	پاشکەڤتن
بەش	:	پشك
دوێنێ	:	دوهی
دەرسۆك	:	سەرپۆش، دەسرۆك

(وانەی هەشتەم)

ڕستەی پرس

١. سیروان گەیشتە جیٚ؟

بەڵیٚ. واتە، سیروان گەیشتە جیٚ.

نەء (نەخێر). ئانکۆ، سیروان نەگەیشتە جیٚ.

٢. ئەریٚ (ئایا) تەکەو دڤێت یان پۆڕ؟

کەو. ئانکۆ، من کەو دڤێت.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو دوو ڕستەیەی سەرەوە دەبینین:

١. لە ڕستەی یەکەمدا پرسکەر لە شتێك دەپرسێت کە نایزانێتو لەلای ڕوون نییەو داخازی، ژ گوهداری دکەت تیٚ بگەهێنیت، بۆ ئەم مەبەستە بە ئاوازێکی تایبەتی ڕستەکە دەردەبڕێت، و لە نووسینیشدا نیشانەی پرس (؟) دەخرێتە کۆتایی ئەم جۆرە ڕستانە.

بەرسڤدان ژی (وەڵامدانەوە) ب دوو شێوە دەبێت:

أ- ئەگەر گوێگر (بەرسڤدەر) ویستی لە پرسکەر بگەهینیت، کە کارەکە ڕوویداوە، یا هاوەڵکاری ئەریٚ (بەڵیٚ) بەکاردەهێنێت، یا وەڵامەکە هەمووی بە تەواوی بەشێوەی ئەریٚ بڵێتو بێژێت (سیروان نەگەیشتە جیٚ).

ب- ئەگەر گوێگر (وەڵامدەرەوە) ویستی لە پرسکەر بگەیەنێت، کە کارەکە ڕووی نەداوە بۆی هەیە، یا هاوەڵکاری نەرێ (نە) یا (نەخێر) بەکار بهێنێت، یا بەرسڤەکە بەشێوەی ڕستەی نەرێ بڵێتەوە (سیروان نەگەیشتە جێ).

٢. لە ڕستەی دووەمدا پرسکەر، پرس لە گوێگرەکەی دەکات، کە لەو دوو شتە کامیانی دەوێتو هەڵبژاردنی داوەتە دەست گوێگر، بۆ ئەمە هاتووە پەیڤا پرسێ (ئایا- ئەرێ)و نیشانەی پرس (؟)ی بەکارهێناوە، بەرسڤدانی گوێگر لەم ڕستەیەدا بەدەست نیشانکردنی یەکێك لەو دوو شتە دەبێت کە لەلای ڕوون نین، ئەنجا لەم ڕستەیەدا لەبەر ئەوەی (کەوەکە) مەبەست بووە، لە وەڵامدا ئەو دەست نیشان کراوە، ئەو پەیڤانەی کە بۆ پرسیار بەکاردەهێنرێن جگە لە (ئایا- ئەرێ) ئەمانەن:

١. کێ (کی): پرسیاری پێ لە کەسێك دەکرێت، وەك:

کێ کتێبەکەی خوێندەوە؟

کێ هات؟

٢. چی (چ): پرسیاری پێ لە شتێك دکرێت، وەك:

ماسی بە چی ڕاو دەکرێت؟

دێ چ خۆی؟

٣. کوێ (کیڤە): پرسیاری پێ لە شوێنێك دەکرێت، وەك لە کوێ بوویت؟

تۆ لکیڤە بووی؟

٤. کەی (کەنگی): پرسیاری پێ لە کاتێك دەکرێت، وەك:

کەی جووتیار تۆوی گەنم دەچێنێت؟

کەنگی دێ خوینی؟

٥. چۆن (چاوان) پرسیاری پێ لە چۆنێتی (چەوانیا) دەکرێت، وەك:

نەوت چۆن دەردەهێنرێت؟

پەیمان چاوان (چاوا) چیرۆکێ دەنڤیسیت؟

٦. چەند (چقاس): پرسیاری پێ لە ژمارەو ئەندازەیەك دەکرێت،

وەك زەوی بە چەند ڕۆژ بە دەوری خۆردا دەسوڕێتەوە؟

ڕزگار ب چەند وانان کەفتییە؟

تە چقاس پارە هەیە؟

٧. کام- کامە (کیژ- کیژك): پرسیاری پێ لە دەست نیشانکردنی

شتێك دەکرێت لەناو چەند شتێکدا، وەك:

لەم گوڵانە کامیانت دەوێت؟

کیژ قوتابی ژ هەمیا زیرەکترە؟

ژڤان ڕەنگان تە کیشك دڤێت؟

وەڵامی ئەم پەیڤانەی کە بۆ پرس بەکاردەهێنرێن هەموویان بە دەست نیشانکردنی ئەو شتە دەبێت، کە پرسراوە، بۆ وێنە ئەگەر یەکێك بپرسێت:

(کەی دەچیت بۆ لادێ؟) لە وەڵامدا ئەو کاتە دەست نیشان دەکرێت کە چوونەکەی تێدا ڕوودەدات، ئەگەر (هەفتەی داهاتوو) بوو، وەڵام بەم جۆرە دەبێت: (هەفتەی داهاتوو دەچم بۆ لادێ)

دەستوور:

پرسیار بەم شێوانە دەکرێت:

١. یا بە هۆی ئاوازێکی تایبەتییەوە کە ڕستەکەی پێ دەردەبڕێت و لە نووسینیشدا نیشانەی پرس (؟) دادەنرێت.

٢. یا بەهۆی بەکارهێنانی پەیڤا پرسێ (ئایا- ئەرێ)و نیشانەی پرس (؟) لەو ڕستانەدا کە پرسیاریان پێ لە ناوەڕۆکی ڕستەکە دەکرێت. وەڵام ژی بە هاوەڵکاری (بەڵێ) لە باری ئەرێداو هاوەڵکاری (نە) و (نەخێر) لە باری نەرێدا دەبێت.

٣. بەهۆی وشەی پرس (ئایا- ئەرێ)و (کام- کیژ)و دانانی نیشانەی پرس (؟) لەو ڕستانەدا پرسیاریان پێ لە دەست نیشانکردنی شتێك لەناو دوو شت یا پتردا دەکرێت بەرسڤ ژی بەدەست نیشانکردنی شتە پرسراوەکە دەبێت.

٤. پەیڤەکانی پرس، وەڵامیان بە دەست نیشانکردنی مەبەستەکە دەبێت.

٥. لە کۆتایی ڕستەی پرسدا، نیشانەی پرس (؟) دادەنرێت بۆ ئەوەی ژ ڕستا ڕاگەهاندنێ بهێتە جودا کرن.

٦. لە ڕستەی پرسدا پرسکەر چاوەڕێی بەرسڤ لە گوێگرەکە دەکات.

ڕاهێنانی (١)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بە پەیڤێکی پرس پڕ بکەوە:

١. زمانی تۆ .... یە؟

٢. گەنم .... دهێتە چاندن؟

٣. کاروان لەگەلێ .... چوو بۆ سەیران؟

٤. .... ل کوردستانێ بەفر دبارێت؟

٥. .... تۆ وانا خۆ نا نڤیسی؟

٦. .... نەخوێندەواری ل کوردستان دا نامێنێت؟

ڕاهێنانی (٢)

ئەم وشانەی هێڵیان بە ژێردا هاتووە پەیڤی پرسیاریان لە جێ دابنێ ڕستەکانیش بخە شێوەی پرسەوە:

١. دار گوێز لە کوردستاندا دەڕوێت.

٢. ئارمسترۆنگ یەکەم کەس بوو گەیشتە سەر مانگ.

٣. ئەز ب کەلەکێ ژ ڕووباری دەرباز بووم.

٤. گرانی یا باری ٢٠ کیلۆیە.

٥. ئەمەیان باشترە.

٦. ناڤێ من هشیارە.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم پەیڤانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

کام – ئایا – چۆن – چما– چی – کەنگی– کویٚ– چەند– چاوان.

ڕاهێنانی (٤)

شلۆڤەکردن

١. بەفر لە کویٚ دەبارێت؟

بەفر: ناوە، تاکە، بکەرە.

لە: ئامرازی پەیوەندییە.

کویٚ: پەیڤی پرسە.

دەبارێت: کاری ڕانەبردووە، تێنەپەڕە.

ێت: جێناوی لکاوە، شوێنی (بەفر)ی گرتووە، کە بکەرە.

٢. ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

أ– جووتیار زەوی بەچی دەکێڵێت؟

ب– شڤان چاوان وانیٚ دخوینیت؟

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
کۆتایی	:	دویماهی
وەڵام	:	بەرسڤ
گوێگر	:	گوهدار
قورس	:	گران
لادیٚ	:	گوند

(٤)

ڕستەی سەرسوڕمان

/١/

کەریم خانی زەند چ پێشەوایەکی دادخوازبوو!

کوردستان چەند خۆشە!

کام ڕێگا، هیوای سەرکەوتنی تێدا بووبێت، گرتوومەبەر!

کیژ دەلیقە هەلکەفتییە، من مفاژێ وەرنەگرت!

/٢/

ئای! ئەوە لێرە دانیشتوون.

ئاخ! نەسەرمان ما، نە ماڵ.

ئۆف! سەرێ من چەند دئێشێت!

مخابن! بۆڤی لاوی.

ئافەرین! بە یەکەم دەرچوویت.

ئۆخەی! لە دەست دەرەبەگ ڕزگارمان بوو.

خستنه ڕوو:

١. ئەگەر بڕاونینە ڕستەکانی ڕیزی یەکەم دەبینین، هەموویان ڕستەی پرسن‌و هەستێکی تایبەتیان تێدایە، بەڵام چونکە لە پرسەکانیاندا پێویستیان بە وەڵام نییە، ئانکۆ چاوەڕێی دەستنیشانکردنی مەبەست لە گوێگر ناگرێت‌و لە جیاتی نیشانەی پرس (؟) لە نووسیندا نیشانەی سەرسوڕمان (!) لە کۆتایی ڕستەدا دادەنرێت، پێی دەگوترێت (ڕستەی سەرسوڕمان).

٢. ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی ڕیزی دووەم دەبینین، هەر یەکەیان وشەیەکی تێدایە، بەهۆی ئەو پەیڤەوە هەستێکی تایبەتی (خۆشی، ناخۆشی، سەرسووڕمان) لە ڕستەدا بەدی دەکرێت.

أ- لە ڕستەی یەکەمدا بە بۆنەی وشەی (ئای)ەوە هەستی مەندە هۆشی بەدی دەکرێت.

ب- لە ڕستەی دووەم‌و سێیەم‌و چوارەمدا بە بۆنەی پەیڤەکانی (ئاخ، ئۆف، مخابن)ەوە هەستی ناخۆشی دهێتە دیارکرن.

ج- لە ڕستەی پێنجەم‌و شەشەمدا بەهۆی وشەکانی (ئافەرین، ئۆخەی) هەستی خۆشی بەدی دەکرێت.

دەستوور:

ڕستەی سەرسوڕمان ئەو ڕستەیەیە هەستێك یا سۆزێکی تێدایە یا بە یاریدەی پەیڤی (پرس) یا پەیڤی (سەرسوڕمان)ەوە پێك دێت‌و بە ئاوازێکی تایبەتییەوە دهێتە دەربڕین. لە ڕستەی سەرسووڕماندا پرسکەر

چـاوەڕێی بەرسـڤ ناکـات، لـە جیـاتی نیـشانەی پـرس (؟) نیـشانەی سەرسووڕمان (!) دادەنرێت لە نووسیندا.

زۆربـەی پەیڤـەکانی سەرسـووڕمان ئەوانـەی کەلـەزمانی کوردیـدا بەکاردەهێن ئەمانەن:

(ئای، ئاخ، ئۆف، مخابن، ئافەرین، بژی، ئۆخەی... هتد).

ڕاهێنانی (١)

ڕستەی سەرسوڕمان لەمانەی خوارەوە درووست بکە:

گوڵێکی جوان- قارەمانێک- بەڵایەکی نالەبار- نەمانی زۆرداری- سەرکەفتنا پێشمەرگەیەکی.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانەی خوارەوە بە پەیڤێکی سەرسوڕمان پڕ بکەوە:

١. ....! لە داخی منداڵی بزێڤ.

٢. ....! ئەوە تەواوت کرد.

٣. ....! ل گەڵ مەنە هات.

٤. ....! ڤێرە چەند جهەکێ خۆشە!

٥. ....! چەند ماندوو بووم!

٦. ....! چ پیاوێك بوو!

ڕاهێنانی (٣)

ئەمانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

ئۆخەی!، بژی!، ئای!، ئافەرین!، ئۆف!، ئۆخەش!.

ڕاهێنانی (٤)

شلۆڤەکردن

١. ئای! کاوە کەوت بەدەمدا.

ئای: وشەی سەرسوڕمانە.

کاوە: ناوە، تاکە، تایبەتییە، سادەیە، بکەرە.

کەوت: کاری ڕابوردووە، تێنەپەڕە.

بە–دا: ئامرازی پەیوەندییە.

دەم: ناوە، تاکە، سادەیە، گشتییە، بەرجەستەیە، تەواوکەری بە یاریدەی کاری (کەوت)ە.

٢. ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

أ– سێوی ئەم باخە چەند جوانە!

ب– ئۆخەی! بە یەکەم دەرچوویت.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
دادخواز	:	عادل
هیوا	:	هیڤی
بەدی	:	دیار
بزیڤ	:	شیم، چەقاوەسوو
سەرسوڕمان	:	مەندەهۆشی

(وانەی دەیەم)

بنچینەکانی ڕستە

أ- (بکەر- کار)

ب- (نیهاد- گوزارە)

/أ/

١. دلۆڤان دچیت بۆ قوتابخانە.

٢. فەرهاد دانیشت.

٣. ڕەزڤانی زەڤی ئاڤدا.

٤. باران باری.

٥. کەوەکە دەفڕێت.

٦. دارای سێڤ خار.

/ب/

١. دایکا وان دڵسۆز بوو.

٢. سەردار تۆلازەکیٚ ڕەوشنبیرە.

٣. تۆوەکە شین دەبێت.

٤. فەرهەنگی هەمبانە بۆرینەی هەژار بەسوودە.

٥. قوتابییەکە دەبێت بە پزیشك.

٦. زڤستان سارە.

خستنه ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (أ) دەبینین هەر ڕستەیەك لە دوو بەش پێکهاتووە، ئەگەر یەکێکیان لاببەین شێرازەی ڕستەکە تێکدەچێتو لە مەبەستەکەی ناگەین. بۆ نموونە: لە ڕستەی (دلۆڤان دچیت بۆ قوتابخانە) ئەگەر بێتو وشەی (دچیت) لاببەین. ئەوی تریان بە تەنیا ناتوانێت ماناو نیازو مەبەستی ڕستەکە بدات بە دەستەوە، هەروەها ڕستەکانی تریش، بە مەدا بۆمان دەردەکەوێت کە هەموو ڕستەیەك لەسەر دوو بنچینە دادمەزرێت، ئەگەر کاری ڕستەکە کارێکی تەواوبوو، بنچینەی ڕستەکە بەم شێوەیە دەبێت. یەکێکیان (بکەر)ەو ئەوی تریان (کار)ە. وەکو لەمەولا ڕوونی دەکەینەوە.

١. لە ڕستەی (دلۆڤان دچیت بۆ قوتابخانە) وشەی دلۆڤان ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی کردووە، وشەی دچیت (کار)ە چونکە کردەوەیەکی نیشان داوە کە دلۆڤان کردوویەتی.

٢. لە ڕستەی (فەرهاد دانیشت). وشەی فەرهاد ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی کردووە، وشەی دانیشت (کار)ە چونکە کردەوەیەکی نیشان داوە کە فەرهاد کردوویەتی.

٣. لە ڕستەی (ڕەزڤان زەڤی ئاڤدا). وشەی ڕەزڤان ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی کردووە، وشەی ئاڤدا (کار)ە چونکە کارێکی نیشان داوە کە ڕەزڤان کردوویەتی.

٤. لە ڕستەی (باران باری). وشەی باران ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی دراوەتە پاڵ، وشەی باری (کار)ە چونکە کارێکی نیشان داوە کە دراوەتە پاڵ باران.

٥. لە ڕستەی (کەوەکە دەفڕێت). وشەی کەوەکە ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی کردووە، وشەی دەفڕێت (کار)ە چونکە کارێکی نیشان داوە کە کەوەکە کردوویەتی.

٦. لە ڕستەی (دارای سێڤ خار)، وشەی دارا ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی کردووە.

وشەی خار (خوارد) (کار)ە چونکە کارێکی نیشان داوە کە دارا کردوویەتی:

کەوابوو: لە ڕستەی کاری تەواو، ڕستە لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت بنچینەی یەکەم (بکەر)ەو بنچینەی دووەم (کار)ە.

هەروەها ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین کە هەر ڕستەیەك لە دوو بەش پێك هاتووە. یەکێکیان لا ببەین شیرازەی ڕستەکە تێك دەچێتو لە مەبەستەکەی ناگەین، هەموو ڕستەیەك لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت. ئەگەر کاری ڕستەکە کارێکی ناتەواو بوو بنچینەکانی، یەکێکیان نیهادەو ئەوی تریان گوزارەیە وەکو لەم ڕستانەدا دەردەکەوێت.

١. لە ڕستەی (دایکا وان دڵسۆز بوو) وشەی (دایك) ناوە، نیهادە چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (بوو) کاری ناتەواوە، بە

یاریدەی وشەی دڵسۆز بووە بە گوزارەو سیفەتێکی داوەتە پاڵ دایك.

٢. لە ڕستەی (سەردار تۆلازەکێ ڕەوشەنبیرە). وشەی سەردار ناوە، نیهادە چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (ە) کاری ناتەواوە بە یاریدەی وشەی ڕەوشنبیر بووە بە گوزارەوە سیفەتێکی داوەتە پاڵ سەردار.

٣. لە ڕستەی (تۆوەکە شین دەبێت). وشەی تۆوەکە ناوە، نیهادە چونکە خەبەرێکی دراوەتە پاڵ, وشەی دەبێت کاری ناتەواوە بە یاریدەی وشەی (شین) بووە بە گوزارەو خەبەرێکی داوەتە پاڵ تۆوەکە.

٤. لە ڕستەی (فەرهەنگی هەمبانە بۆرینەی هەژار بە سوودە). وشەی فەرهەنگ ناوە، نیهادە، چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (ە) کاری ناتەواوە بە یاریدەی وشەی بە سوود بووە بە گوزارە سیفەتێکی داوەتە پاڵ فەرهەنگ.

٥. لە ڕستەی (قوتابییەکە دەبێت بە پزیشك). وشەی قوتابییەکە ناوە، نیهادە، چونکە خەبەرێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (دەبێت) کاری ناتەواوە، بە یاریدەی وشەی پزیشك بووە بە گوزارەو خەبەرێکی داوەتە پاڵ قوتابییەکە.

٦. لە ڕستەی (زڤستان سارە). وشەی زڤستان ناوە، نیهادە، چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (ە) کاری ناتەواوە بە یارمەتی وشەی (سار) بووە بە گوزارەو سیفەتێکی داوەتە پاڵ زڤستان.

کەوابوو: لە ڕستەی کاری ناتەواو دا بنچینەکانی ڕستە بریتین لە (نیهاد، گوزارە).

دەستوور:

ڕستە لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت ئەگەر یەکێکیان لابرێت ڕستە تێک دەچێتو لە مەبەستەکەی ناگەین.

أ- ئەگەر کاری ڕستەکە کارێکی تەواو بوو، بنچینەکانی ڕستە بریتین لە (بکەر، کار).

ب- ئەگەر کاری ڕستەکە کارێکی ناتەواو بوو، بنچینەکانی ڕستە بریتین لە (نیهاد، گوزارە).

بکەر: ئەو کەسەیە یا ئەو شتەیە کە لەڕستەدا کارێکی کردووەو یان کارێك دەکات، یا کارێکی دەدرێتە پاڵ.

کار: ئەوەیە کە کردەوەیەك نیشان دەداتو دەدرێتە پاڵ کەسێك یا شتێك.

نیهاد: ئەو ناوەیە یا ئەو جێناوەیە کە لەڕستەدا خەبەرێك یا سیفەتێکی دەدرێتە پاڵ بەڵام بە هیچ کارێك هەڵناستێ.

گوزارە: بریتییە لە کاری ناتەواو بە یارمەتیی وشەیەکی تر خەبەرێك یا سیفەتێك دەداتە پاڵ نیهادەوە.

ڕاهێنانی (١)

لـەم ڕستانەی خـوارەوەدا بنـچینەکانی ڕسـتە دیاربخـەو جۆرەکـەی نیشان بدە:

١. نێرگز کولیکەکا سپییە.

٢. باخەوان گوڵ دەچێنێت.

٣. کۆچەرێن جافان دچنە زۆزانان. (جاف= عەشیرەتێکی کوردە)

٤. ئاوەکە دەبێت بە سەهۆڵ.

٥. هەنگ شیلەی گوڵ دەمژێت.

٦. ڕاستی سەر دەکەوێت.

ڕاهێنانی (٢)

پێنج ڕسـتە بهێنـەوە بـە مـەرجێك بنـچینەی سـێیانیان (بکـەرو کـار) بێتو بنچینەی دووانیان (نیهادو گوزارە)بێت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم کارانە بخە بۆشاییەکانی خوارەوە:

(پشکوت، بەزاند، درێژکرد، ڕاگەیاند، دەست پێکرد، گرتەوە، هاتن)

گـەلی کوردسـتان شـێرانە ڕاپەڕینـە مەزنەکـەی بـەهاری (١٩٩١)ز .... هێـزی شـەڕی بـە .... مـوژدەی سـەرکەوتنی .... غونچەی ئازادی کە خوێنی شەهیدان ئاودرابوو دەمی .... کامـەرانی باڵی خۆیو هـەموو لایـەکی .... پەرلـەمانو حوکومـەتی کوردسـتان .... کایەوە.

ڕاهێنانی (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە (شلۆڤە بکەڤە):

١. شەرمین دەچێت بۆ قوتابخانە.

٢. باخەوان سێوەکەی فرۆشت.

٣. بەهاری کوردستان ڕەنگینە.

کار

أ- کاری تەواو

١. کاوەی ئاسنگەر شۆڕشی لە دژی زۆرداری بەرپاکرد.

٢. دایکی شەهید فرمێسکی خوێنین دەڕێژێت.

٣. کورد بە ئازادی ئەندامی پەرلەمانی هەڵبژارد.

٤. شرینیێ پەز دۆشی.

٥. ئێوەی تێکۆشەر سەر دەکەون.

٦. ئاراسی ماسی دناڤ گۆمێدا گرت.

ب- کاری ناتەواو

١. دراوی سپی بۆ ڕۆژی ڕەشە.

٢. ئاگر نیشانەی جەژنی نەورۆزە.

٣. گوڵە سپییەکە جوان بوو.

٤. ئاوی گۆزەکە سارد بوو.

٥. چیمەنەکە سەوز دەبێت.

٦. هەر دەوەنە دەبێت بە دار.

خستنە ڕوو:

لەوانەی پێشوودا خوێندمان کە ڕستە لەسەر دوو بنچینە پێکدێت ئەویش بنچینەی ڕستەیە، کە (بکەرو کار)ە، ئەگەر سەیری ڕستەکانی

سەرەوە بکەین، دەبینین هەموویان لەسەر ئەو دوو بنچینەیە پێکهاتوونو هەر یەکەشیان، واتاو مەبەستی تەواو دەدات بە دەستەوە.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (أ) دەبینین (بەرپاکرد، دەڕێژێت، هەڵبژارد، دۆشی، سەردەکەون، گرت) هەموویان کارنو هەر یەکەیان کردەوەیەکیان نیشانداوە یان نیشانی دەداتو دراوەتە پاڵ کەسێك، کە (بکەر)ەکەیەتی، هەروەها هەر یەکەیان بە تەنیا مانای تەواوو سەربەخۆیان هەیە، بۆیە بەو کارانە دەگوترێت کاری تەواو و (نەلکاون بە وشەی ترەوە).

جا ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب)، دەبینین (ە) لە ڕستەی یەکەمو دووەمدا (بوو) لە ڕستەی سێیەمو چوارەمداو (دەبێت) لە ڕستەی پێنجەمو شەشەمدا، هەر یەکەیان ڕوودانێکیان نیشانداوە یان نیشانی دەدەن، بەڵام هەر کارێك لەم کارانە بە تەنیا واتای تەواو نابەخشێت، بەڵکو پێویستی بە یارمەتی وشەیەکی تر هەیە بۆ ئەوەی واتاکەی تەواو واتادار بێت یان بڵێین وەکو کار ئەرکی خۆی ببینێت، بۆیە بەو کارانە دەگوترێت کاری ناتەواو.

دەستوور:

ڕستە لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت، بنچینەی یەکەم: بکەرەو بنچینەی دووەم: کارە، کاریش دوو جۆرە:

أ- کاری تەواو: ئەو کارەیە کە بەبێ یاریدە، کردەوەیەك نیشان دەداتو دراوەتە پاڵ کەسێك یا شتێك کە (بکەرە)کەیەتیو مانای تەواوو سەربەخۆی هەیە، پێویستی بە وشەیەکی دیکە نییە...

ب- کاری ناتەواو: ئەو کارەیە کە کردەوەیەك نیشان دەدات بەلاّم بە یاریدەی وشەی دی دەتوانێت هەواڵێك یان سیفەتێك بداتە پاڵ بکەرەکەی [1].

کاری ناتەواویش لە سێ شێوەو تافدا خۆی دەنوێنێت:

١. (ە): بۆ دەمی ڕانەبوردووی (ئێستا).
٢. (بوو): بۆ دەمی ڕابوردوو.
٣. (دەبێت): بۆ دەمی ڕانەبوردوو (ئایندە).

(سەرچاوە/ زمانو ئەدەبی کوردی
پۆلی یەکەمی ناوەندی– سلێمانی)

---

(١) ئەم هەواڵە یان سیفەتە دەدرێتە پاڵ (نیهاد) .

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا (کاری تەواو– کاری ناتەواو) دەربهێنە:

١. دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە.

٢. کوردستان بە قوربانیدانی ڕۆڵەکانی ڕزگار دەبێت.

٣. درۆزن دوژمنی خوایە.

٤.ماڵی ئێوە خۆشبوو.

٥. ڕێوی دەمی نەدەگەیشتە ترێ دەیگوت ترشە.

٦. چەم بێ چەقەڵ نابێت.

٧. دەوڵەمەندی بە دڵە بە ماڵ نییە، گەورەیی بە عەقڵە بە ساڵ نییە.

ڕاهێنانی (٢)

(کراسە سپییەکە پیسە)

١. کاری ڕستەکە دەربهێنە، چ جۆرێکە؟ لە چ دەمێکدایە؟

٢. کاری ڕستەکە بگۆڕە بۆ دەمی ڕابوردوو پاشان ڕستەکە بنووسەوە.

٣. کاری ڕستەکە بگۆڕە بۆ دەمی ڕانەبوردوو (ئایندە) پاشان ڕستەکە بنووسەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەمانـەی خـوارەوەدا، کـاری تـەواو و ناتـەواو جیـا بکـەرەوە، لەدواییـدا بیانخەرە ڕستەوە.

(دەوەرێت، سارد بوو، گریا، دەبێت، ە، فیشکاندی)

ڕاهێنانی (٤)

شیکردنەوە:

١. منداڵەکە پێدەکەنێت.

منداڵەکە: ناوە، گشتییە، بکەرە.

پێدەکەنێت: کاری تەواوە رانەبردووە.

ێت: جێناوی کەسی لکاوە، بۆ کەسی سێیەمی تاك، دەگەڕێتەوە بۆ بکەر.

٢. تۆش ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەرەوە:

١. ترێ پێگەیشت.

٢. سێوەکە مزربوو.

لێکدانەوەی وشەکان:

پەز	:	مێگەل، مەڕو بزن
دناڤ گۆمێدا	:	لەناو کۆماوەکەدا
نەدەگەیشت	:	نەدگەهشتێ
چەقەڵ	:	تویری
گەورەیی	:	مەزناتی
پێگەیشت	:	پێگەهی

(دیارخەری ناو- تەواوکەری کار)

١. دایکی شەهید فرمێسکی خوێنین دەڕێژێت.

٢. برادەری ئازاد بە یەکەم دەرچوو.

٣. هەڤاڵێ من ب لەز هات[1].

٤. قوتابیی زیرەك هۆنراوەکان لەبەر دەکات.

٥. مرۆڤێت باش لە تەنگاڤیادا دەردکەڤن.

٦. مامۆستای ئێوە کتێبەکان دابەش دەکات.

٧. وڵاتەکەمان بە زانست پێش دەکەوێت.

٨. برایێ تە چیرۆك نڤیسییە.

٩. مە کتێب ژوی وەرگرت.

١٠. دەشتا هەڤلێرێ ب پیتە.

خستنە ڕوو:

پێشتر ئـەوەمان زانـی کـە ڕسـتـە لەسـەر دوو بنـچینە دادەمـەزرێت. (بکەر، کار) یا (نیهاد، کـاری ناتـەواو) ئینجـا ئەگـەر سـەیری ڕسـتـەکانی سەرەوە بکەین، دەبینین:

(١) ب لەز هات= خێرامات، بە پەلە هات.

١. پـەیڤ[1] یـان وشـەی (دایـك، بـرادەر، هـەڤاڵ، قوتـابی، مـرۆڤ، مامۆسـتا، وڵات، بـرا، مـە). هـەر یـەكیان لـەو شـوێنەدا دەوری بكەریان بینیوە، وشەی دەشت دەوری نیهادی بینیوە.

٢. پـەیڤی (دەڕێـژێت، دەرچـوو، هـات، لەبـەر دەكـات، دەردكـەڤن، دابـەش دەكـات، پـێش دەكـەوێت، نڤیـسییە ، وەرگـرت، ە). هەموویان (كار)ن.

٣. لەم ڕستانەدا بێجگە لە بنـچینەكانی ڕسـتە هەنـدێك وشـەی دیكـە دەبینرێت ئەمانە تەواوكـەرن بـۆ تـەواوكردنو زیـادە واتـای دیكـە هێنراونەتە ناو ڕستەكانەوە.

١– لە ڕسـتەی (دایكـی شـەهید فرمێـسكی خـوێنین دەڕێـژێت). وشـەی شەهید ناوە، دیارخەری ناوی (دایك)ە، چونكە واتای وشـەی دایكـی تەواوكردووە كە (بكەر)ە، پەیڤی (فرمێسك) نـاوە دیارخـەری كـاری (دەڕێژێت)ە. واتە بەركارە. چونكە واتای كارەكەی تـەواو كـردووەو كاریگەرییەتی كارەگەشی كەوتۆتە سەر. وشەی خـوێنین ئاوەڵنـاوە دیارخەری ناوی فرمێسكە، چـونكە واتـای وشـەی فرمێـسكی تـەواو كردووە.

٢– لە ڕستەی (برادەری ئازاد بە یەكەم دەرچوو).

وشەی ئازاد نـاوە دیارخـەری نـاوی بـرادەرە چـونكە واتـای وشـەی برادەری تـەواوكردووە كـە (بكـەر)ە. وشـەی بـە یەكـەم هاوەڵكـارە

---

(١) پەیڤ = وشە.

تەواوکەری کاری (دەرچوو)یە چونکە واتای کارەکەی زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

٣- لە ڕستەی (هەڤالێ من ب لەز هات)

وشەی (من) جێناوە، دیارخەری ناوی (هەڤالێ)ە چونکە واتای وشەی هەڤالێ تەواوکردووە کە (بکەر)ە، وشەی بلەز هاوەڵکارە تەواوکەری کاری (هات)ە چونکە واتای کارەکەی زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

٤- لە ڕستەی (قوتابیی زیرەك هۆنراوەکانی لەبەر دەکات).

پەیڤی (زیرەك) هاوەڵناوە، دیارخەری ناوی قوتابییە، چونکە واتای وشەی قوتابی تەواو کردووە کە (بکەر)ە وشەی هۆنراوەکان ناوە تەواوکەری کاری (لەبەر دەکات)ە، واتە بەرکارە، چونکە واتای کاری (لەبەر دەکات)ی تەواو کردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٥- لە ڕستەی (مرۆڤێت باش ل تەنگاڤیادا دەردکەڤن).

وشەی باش هاوەڵناوە دیارخەری ناوی (مرۆڤـ)ە، چونکە واتای وشەی (مرۆڤ)ی تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی ل تەنگاڤیادا هاوەڵکارە تەواوکەری کاری (دەردکەڤن)ە، چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووە.

٦- لە ڕستەی (مامۆستای ئێوە کتێبەکان دابەش دەکات)

وشەی ئێوە جێناوە دیارخەری ناوی مامۆستایە، چونکە واتای وشەی مامۆستای تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی کتێبەکان ناوە،

تەواوکەری کاری (دابەش دەکات)ە. واتە بەرکارە، چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٧- لە ڕستەی (وڵاتەکەمان بە زانست پێش دەکەوێت).

وشەی (مان) جێناوە، دیارخەری ناوی (وڵات)ە چونکە واتای وشەی (وڵات)ی تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی زانست ناوە تەواوکەری بە یاریدەی کاری (پێش دەکەوێت)ە چونکە واتای کارەکەی بە یارمەتی ئامرازی پەیوەندی (بە) زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

٨- لە ڕستەی (برایێ تە چیرۆك نڤیسییە).

وشەی (تە) جێناوە، دیارخەری ناوی (برا)یە، چونکە واتای وشەی (برا)ی تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی چیرۆك ناوە، تەواوکەری نڤیسییە، واتە بەرکارە چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٩- لە ڕستەی (کتێب ژوی وەرگرت).

وشەی کتێب ناوە دیارخەری کاری (وەرگرت)ە واتە بەرکارە چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر، وشەی (وی) جێناوە تەواوکەری بە یاریدەی کاری (وەرگرت)ە.

چونکە واتای کارەکەی بە یارمەتیی ئامرازی پەیوەندی (ژ) زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

١٠- لە ڕستەی (دەشتا هەڤلێرێ بە پیتە).

وشەی هەڤلێرێ ناوە، دیارخەری ناوی (دەشت)ە، چونکە واتای وشەی (دەشت)ی تەواوکردووە کە نیهادە، وشەی (بە پیت) هاوەڵناوە تەواوکەری کاری ناتەواوی (ە)یە.

دەستوور:

تەواوکەر: ئەو وشەیە یان ئەو وشانەیە کە لەڕستەدا دەبینرێن بێجگە لە بنچینەکانی ڕستەدا.

تەواوکەر دوو جۆرە:

أ- تەواوکەری یان دیارخەری ناو: بریتییە لە (ناو، جێناو، هاوەڵناو)

ب- تەواوکەری کار: بریتییە لە (بەرکار، تەواوکەری بەیاریدە، هاوەڵکار).

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا تەواوکەری ناو و تەواوکەری کار دەربهێنە:

١. مرۆڤی زانا پێش دەکەوێت.

٢. چیاکانی کوردستان بەرزن.

٣. بارام گۆڤارەکەی هێناوە.

٤. پار چووین بۆ سەیران.

٥. بازنێ زێڕ ب نرخە.

٦. دارا کتێبەکەی لە کتێبخانە کڕی.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم وشانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك ببنە دیارخەری ناو.

{ڕەز، گوڵ، چێشت، بە پەلە، بە دووەم، زانست، کارگە، ڕووبار}

ڕاهێنانی (٣)

ئەم وشانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك ببنە تەواوکەری کار.

{ ڕەز، گوڵ، چێشت، بە پەلە، بە دووەم، زانست، کارگە، ڕووبار}

ڕاهێنانی (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە (شلۆڤە بکەوە):

١. ئازادی برادەرم کتێب دەفرۆشێت.

٢. دارڤان داران دبڕن.

٣. سەرهید کتێبەکەی لە کتێبخانە وەرگرت.

- نـــاو -

ئەم نووسینە بخوێنەوە:

(سەرەتای بەهار بوو، تازە گوڵو لالەی ئـەوە دەشـتو دەرە سـەریان دەرهێنابوو، بە دەم شنە بای فێنك پێدەكەنین. نێرگـزو بـەیبون و مێلاقـەو شلێر ئەو ناوەیان خەملاند بوو. بەرخ و كاریلە دەمیان لـە گیـای بـەهاریْ نابوو، قاسپەی كەو لە ترۆپك و قەد پاڵەكاندا دەنگی دەدایـەوە، هـەتاوی نەورۆزیی لە لووتكەی چیا بڵندەكەی ئەو بەر گوندەكەمان هەڵات. تیشكی زیوینی بەسەر بەفری لاپاڵی شـاخەكاندا، بەسـەر لالـەزارو گـوڵزاری ئـەو ناوەدا پەخش كرد. كوڕو كـچ، لاوو پـیری گونـدیْ مـەتێكڕا خۆیـان بـۆ سەیرانی نەورۆز ئامادەكردبوو، دەستەو كۆمەڵ پێكڤـە بـەرەو سـەیرانگای ناوچەكە دەچـوون. خـەڵك لـە گونـدەكانی دەرووبـەریش ڕوویـان لـەو سەیرانگایە كرد، لەویْ هەموو بە یەك دڵ گۆرانیو سترانو سروودیان بـۆ ئەو جەژنە نەتەوەییە دەچڕاند، منو كاوەی برادەریشم ڕوومان لەویْ كرد. شـاییو گۆڤەنـد دەسـتی پێكـرد، سـیْ پێـیو ڕەشـبەڵەك، شـێخانیو سوسكەیی، سەماوەر لە هەموو لایەك جۆشدراو چا خورایەوە، دیسان كـوڕو كچێت گوندیان دەستیان تێك گرتن و زەمانـدو هەڵپـەڕكیْ دەسـتی پـیْ كردەوە، ئێڤاریْ، هەموو بە دڵێكی پڕ لـە خۆشـیو شـادی، بـە ئـازادیو تەناهی بەرەڤ گوندێن خۆ گەڕانەوە پاش ئەوەی چاویان بە جـوانی بـەهار گەشایەوە).

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەڤ دەقە ئەدەبییەی سەرەوە دەبینین پـەیڤو بێژەی وای تێدایە کە:

١. هەندێکیان ناوی گیاندارێك دیار دەکەن (ئاژەڵ بێ یان ڕووەك) وەك (بەرخ، کاریلە، نێرگز، مێلاقە، شلێر).

٢. یان وشەی وا هەیە لەناو نووسینەکەدا کە نـاون بـۆ شـتی بـێ گیـان وەك (نان، سەماوەر، چا).

٣. هەندێ پەیڤی تێدایە کە ناون بـۆ دیـاری کردنـی جێگـاو شـوێن وەك (گوند، سەیرانگا).

٤. دیـسان نووسـینەکە پـەیڤی وای تێدایـە کـە نـاوی کەسـێکی دیـارو تایبەتی پیشان دەدا وەك (کاوە).

٥. هەر لەو نووسینەدا جۆرە وشەی وا بەرچاو دەکەوێ کـە بیرێـك یـان هەسـتێك پیـشان دەدەن وەك (خۆشـی، شـادی، ئـازادی، تـەناهی، جوانی).

بەم جۆرە هەر وشەیەك لەوانەی کـە دەرمـان خـستن و نیـشانمان دان بۆ دەربڕینی مەبەستێك بەکارمان هێناون، پێیان دەڵێن (ناو).

دەستوور:

ناو وشەو بێژەییێکە بەکاردێت بۆ ناونانو دیاری کردنو پیشاندانی گیاندارێك (مرۆڤ بێ، ئاژەڵ، یان ڕووەك) یان بێ گیانێك (شت بێ یان شوێن) یان بیرو مەبەستێك.

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستەو هۆنراوانەدا ناوەکان دەست نیشان بکەو ئینجا بیان نووسەوە:

١. ڕیی هـ[١] دبی بۆست[٢]، دوژمن نابی دۆست.

٢. من جوتیارم، من جوتیارم
من لەگەڵ هەتاو هاوکارم
من بە ئارەقو ئەو بەتین
دامان ڕشتووە بناخەی ژین

٣. ئاگر نیشانەی جەژنی نەورۆزە.

٤. ئەو ئەرخەوانە جوانە — کە لە گردی سەیوانە
بەڕیزە ئەو کچانە — وەك قومری[٣] دەوریان داوە.

٥. دلبەرێ ئیرۆ سەحەر ئاڤێتە جەرگێ من دوو دۆخ
یەك لسینە یەك لدل دا لەو ژمن تێن ئاخو ئۆخ

---

(١) ڕیی هـ= ڕدێن، ڕیش

(٢) بۆست= بست

(٣) قومری= باڵندەیەکی دەنگ خۆشە لە کۆتر بچووکترە.

ڕاهێنانی (٢)

بەم بۆشاییانە بە ناوێك پڕ بکەوە:

١. هەولێر .... هەرێمی فیدرالی کوردستانی عیراقە.

٢. هەنگ شیلەی ....دەمژیٚو .... دروست دەکا.

٣. شانۆ .... ی گەلە.

٤. .... ئەندامیٚ دیتنێیە.

٥. ئاڤا .... ژ بەفرو بارانیٚ پەیدا دبیت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ناوانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

١. ڕاستی ٢. هەنار ٣. ڕەزڤان ٤. برادۆست ٥. هەڵەبجە

ڕاهێنانی (٤)

١. بارام نووست.

بارام: ناوە، بکەرە

نوست: کارە، ڕابوردووە

٢. ئەم ڕستانە شی بکەرەوە:

١. شیلان هات. ٢. شێروانی هەرمی خار.

---

١) مێلاقە= جۆرە گوڵێکی چیاییە.

٢) ترۆپك = لوتکە، سەریٚ چیای.

٣) قەدپاڵەکان = لا پاڵی چیای.

٤) پەخش کرد= بەلاڤ کر، بڵاوی کردەوە.

(وانەی چواردەهەم)

جۆرەکانی ناو

أ- ناو لەڕووی ناوەڕۆکەوە

ناوی تایبەتی- گشتی- کۆمەڵ

لەوانەی پەروەردەی نیشتمانیدا مامۆستا گوتی:

((هەرێمی فیدراڵی کوردستانی عیراق ئانکو باشورا کوردستانێ، لەدوای ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ز گۆڕانێکی زۆری بە خۆوە دیت، ئەڤ هەرێمە لە چوار پارێزگا پێك دێت، هەولێرو سلێمانیو کەرکووکو دهۆك، چەند قەزاییکی تریش هەن کە بەشێکن لەو هەرێمە وەکو خانەقینو شەنگارو بەدرە. لە ماوەی ئەو چەند ساڵەی ڕێڤەبەریا کوردی گەلێك پرۆژەی ئاوەدانکردنەوە هاتنە جێ بەجێ کردن. سەدان باژێرو گوندو دێ نۆژەن کرانەوەو سەر لەنوو هاتن ئاڤاکرن، سەدان کیلۆمەتر ڕێو بان دروستکران. ژمارەیەکی زۆری کارگەو کارخانە کەوتنەوە گەڕ، بایەخ درا بە کاروباری چاندنو کتشوکاڵ بە ڤەژیاندنا سامانی ئاژەڵو بەخێوکردنی مەڕو بزنو پەزو گاو چێلو مریشك. پەرلەمانی کوردستانو حکومەتی هەرێم ژی هاتن دامەزراندن. گەلی کورد لەم بەشەی کوردستاندا دەسەڵاتی گرتە دەست.

دوو زانکۆی تازە لە سلێمانیو دهۆکو دەیان قوتابخانەو خاندنگە کرانەوە. نازدارا کچا منو سەربەستێ برایێ وێ لەم دوو زانکۆیەدا دەخوێنن. کۆمەڵی کوردەواری لە گەلێك لایەنەوە پێش کەفت. لەبەر هەندێ پێویستە بە دڵو گیان ئەزموونی دیموکراتی گەلی خۆمان بپارێزینو هەموو ببین بە سەرباز بۆ پاراستنا ڤان دەستکەفتان).

خستنە ڕوو:

ئەگەر بە وردی پەیڤەکانی مامۆستای پەروەردەی نیشتمانی بخوێنینەوە، دەبینین چەند ڕستەیەکی تێدایە وەکو:

١. ئەڤ هەرێمە لەچوار پارێزگا پێك دێتن هەولێرو سلێمانیو کەرکووکو دهۆك.

٢. سەدان باژێرو گوندو دێ نۆژەن کرانەوەو سەر لەنوو هاتن ئاڤاکرن.

٣. بایەخ درا بە کاروباری چاندنو کشتوکاڵو بە ڤەژیاندنا سامانی ئاژەڵو بەخێوکردنی مەڕو بزنو پەزو گاو چێڵو مریشك.

٤. نازدارا کچامنو سەربەستێ برایێ وێ لەم دوو زانکۆیە دەخوێنن.

٥. گەلی کورد لەم بەشەی کوردستاندا دەسەڵاتی گرتە دەست.

دیسان ئەگەر بە وردی بەرێ خۆ بدەینە ڕستەکان دەبینین:

لە ڕستەی یەکەمدا ناوی چەند باژێرو شارێك هاتووە کە دەکەونە هەرێمی کوردستان وەك (هەولێر، سلێمانی، کەرکووك، دهۆك) کە هەر یەك ژوان، ناوە بۆ شارێکی دیاری کراوو ناوەکە دەبێتە ناوی تایبەتی.

لە ڕستەی دووەمدا وشەو بێژەکانی (باژێر، گوند، دێ) هەر یەکەیان ناوەو بەسەر هەموو گوندو دێو باژێرێکدا دابڕاوە چونکە لە یەك ڕەگەزن، بۆیێ ئەو جۆرە ناوانە پێیان دەگوترێ ناوی گشتی.

لە ڕستەی سێیەمیش دا دیسان بێژەکانی (مەڕ، بزن، پەز، گا، چێڵ، مریشك) کە جانەوەرو گیاندارن، ناوی گشتین چونکە بۆ ڕەگەزی ئەو گیاندارانەو بۆ تاکە تاکەیان بەکار دێ.

لە ڕستەی چوارەمدا وشەکانی (نازدار، سەربەست) دوو ناون کە بۆ دوو کەسی دیاری دەست نیشان کراو بەکارهاتوون و پێیان دەگوترێ ناوی تایبەتی.

لە ڕستەی پێنجەمیشدا وشەی (گەل) لە ڕواڵەتدا تاکە بەلام لە ناوەڕۆک و واتادا (کۆ)یە، چونکە بێژەکە تێکڕا ئەو هەموو کەسە دەگرێتەوە کە پێکڤە پێیان دەگوترێ گەل، ئەو جۆرە ناوەش پێی دەگوترێ ناوی کۆمەڵ.

دەستوور:

ناو لە ڕووی ناوەڕۆکەوە دەگرێ بە سێ جۆر:

1. **ناوی تایبەتی:** **ئەو ناوەیە کە بەتایبەتی بەکاردێت بۆ ناونانی کەسێك یان شتێکی یان جێ و شوێنێکی دیاری کراوو تایبەت وەك: (ئەڤین- شێرکۆ- نازدار- هەندرێن- مەتین- دهۆك- کەرکووك- کورد)**

ناوی تایبەتیش بۆی هەیە:

أ- ناوی کەسان بێت.

ب- ناوی ڕووبارو چیاو شارو گوند بێت.

ج- ناوی وڵات و میللەت بێت.

2. **ناوی گشتی:** **ئەو ناوەیە کە بۆ هەموو ئەو گیاندارو بێ گیانانە بەکاردێت کە خودانی یەك ڕەگەزن و ناوەکە بەسەر تێکڕاو بەسەر تاکە تاکەی ئەو ڕەگەزانە دابڕاوە. ئەو جۆرە ناوەش بۆی هەیە:**

أ- بۆ کەسان بەکاربێت وەك: مامۆستا، کچ، کوڕ، دایك.

ب- بۆ ئاژەڵو باڵندەو ڕووەكو میوە بەكاربێت وەك: شێر، گورگ، ماین، هرچ، پەز، كەو، كۆتر، مراوی، گەنم، جۆ، سێو، هەنجیر.

ج- بۆ شتان بەكاربێت (بێ گیان) وەك: بەرد، دار، چیا، ڕووبار، خانوو.

٣. ناوی كۆمەڵ: ناوێكە بە ڕواڵەت تاك پیشان دەدا بەڵام لە ناوەڕۆك واتای كۆ دەبەخشێ، ئەم جۆرە ناوەش بۆی هەیە:

أ- بۆ كۆمەڵێك كەس بەكاربێت وەك: لەشكر، گەل، میللەت، هۆز، دەستە، چین، تیرە.

ب- بۆ هەژمارەك گیاندارو ڕووەك بەكاربێت وەك: گاڕان، مێگەل، ڕەوە، گەلە، ڕان، گاگەل، كەرێ پەزێ، ڕەڤد (رەڤدا گورگان)، ڕەز، چەپك، دەسك، قامك.

ڕاهێنانی (١)

جۆری ئەم ناوانە نیشان بدە:

پیاو، زۆزك، قوتابی، جەژن، نێرگز، ئەحمەدی خانی، مێگەل، میللەت، زەردەشت.

ڕاهێنانی (٢)

لەم پارچە هۆنراوەیەدا ناوەكان دەست نیشان بكەو جۆرەكانیشیان دیار بخە.

بۆ ڕۆژی نەورۆز سێ چەپك   لە نێرگزو گوڵی ناسك
ئەكەم بە دیارییەكی جوان   بۆ گەلی كوردی قارەمان
گوڵاڵە سوورەی پارچەی دڵ   هی دڵێك كە كەوتە ژێر گڵ

دڵی ئەو لاوەی بۆ میللەت | جەڕانیان[1] لە گەردنیا پەت
چرای گیانیان کوژانەوە | شەماڵ جەستەی شەکانەوە
ئەم چەپکە گوڵەی من پێشکەش | بەوەی گڕ ئەگرێتە باوەش
بەو لاوانەی کە بۆ وەتەن | لە خەباتا پشوو نادەن
بۆ ژینی کورد بوون بە پێشەنگ | بوون بە مەشخەڵی شەوە زەنگ

ڕاهێنانی (٣)

ئەم بۆشاییانە بە ناوێکی گشتی پڕ بکەوە:

١. باخەکەمان .... ی جوانی تێدایە.

٢. چەم بێ .... نابێ.

٣. پێویستە .... هەمووساڵێك لەوانەکانی دەرچێت.

٤. .... لە بەسرە زۆرە.

٥. .... نەخۆشی بڵاو دەکاتەوە.

ڕاهێنانی (٤)

وشە هێڵ بەژێر داهاتووەکان لەم ڕستانەدا شی بکەوە:

١. ڕەزڤانی ڕەزێ خۆ ئاڤ دا.

٢. لەشکر سنوورەکانی وڵات دەپارێزێ.

٣. سێڤێن بەروارِیا بناڤ و دەنگن.

٤. چەپکە گوڵێکم بۆ مامۆستا برد.

٥. سلێمانی شاری هەڵمەتو قوربانییە.

---

(١) جەڕانیان لە گەردنیا پەت= پەتك ل گەردەنێ وی ئالاند.

(وانەی چواردەهەم)

جۆرەکانی ناو

ب- ناو لەڕووی هەبوونەوە

ناوی بەرجەستەو ناوی واتایی

جوتیارێك گێڕایەوەو گوتی:

((ڕۆژەکە زۆر ساردبوو، هەوری ڕەش سەرتاپا ئاسمانی ناوچەکەی داپۆشیبوو، زەوی گەلەك تێنوو بوو، ئارەزووی بارانی دەکرد، لە ناکاو کردی بە هەورە تریشقەو لێزمەی باران، جوتیارو شڤان و گاوان، کەوتنە خۆشی و شادی، چونکە کە بەفرو باران زۆر بوو، کانیاو دەردەبن، ئاوی چەم و ڕووبار زۆر دەبێ، لە بەهاردا جوانی هەموو لایێکی سروشت دەگرێتەوە، خەم و پەژارە لە دڵ نامێنێ، هێزو وزە دەکەوێتە گیانی زیندەوەرو چانەواران. لەم وەرزەدا بەرهەمی ئاژەڵان زۆر دەبێ وەك ماست و پەنیرو فرۆو لۆرو سەرتوو نیڤشك)).

خستنە ڕوو:

لە خوێندنەوەی ئەم نووسینەی سەرەوەدا چەند ڕستەیەك دێنە بەرچاو وەك:

١. ڕۆژەکە ساردبوو، هەوری ڕەش سەرتاپا ئاسمانی ناوچەکەی داپۆشیبوو.

٢. لەم وەرزەدا بەرهەمی ئاژەڵان زۆر دەبێ وەك ماست و پەنیرو فرۆو لۆرو سەرتوو نیڤشك.

٣. له ناکاو کردی به هەورە تریشقەو لێزمەی باران، جوتیارو شڤانو گاوان کەوتنە خۆشیو شادی.

٤. له بەهاردا جوانی هەموو لایێکی سروشت دەگرێتەوە، خەمو پەژارە له دڵ نامێنێ. ڕستەی یەکەم هەندێك ناوی تێدایە کە ئێمە لێرەدا مەبەستمانن ناوەکانیش بریتین له (هەور، ئاسمان) کە لەو ناوانەن وە بەر یەکێك له هەستەکانی مرۆڤ دەکەون ئەویش هەستی بینینە، لەبەر هەندێ ناوەکان پێیان دەگوترێ ناوی بەرجەستە.

له ڕستەی دووەمیشدا کۆمەڵە ناوێك هەن کە هەر یەکەیان وەبەر هەستێك یا پتر لە هەستێکی مرۆڤ دەکەونو پێیان دەگوترێ ناوی بەرجەستە وەك ماست، پەنیر، فرۆ، لۆر، سەرتوو، نیڤشك.

ئەگەر له ڕستەی سێیەم ڕامینێین، دەبینین ڕستەکە هەژمارەك ناوی تێدایە، بەڵام ئەوی مەبەستمانە هەر دوو ناوی (خۆشیو شادی)یە کە لە خۆیاندا بوونی سەربەخۆیان نییە، ناکەونە بەر یەکێك لە پێنج هەستەکەی مرۆڤ بەڵکو تەنیا لە بیرو خەیاڵو هزردا بوونیان هەیە، ناوەکانی ئەم چەشنەش پێیان دەگوترێ ناوی واتایی.

دیسان له ڕستەی چوارەمدا ناوەکانی (جوانی، خەم، پەژارە) وەبەر ئەو جۆرە ناوانە دەکەون کە لەهزرو خەیاڵدا پەیدا دەبنو بەر هیچ یەك لەو پێنج هەستەی کە مرۆڤ هەیەتی ناکەون، بۆیێ بەوان ژی دەگوترێ ناوی واتایی.

ناوی واتاییش دوو جۆری هەیە:

أ- ناوی واتایی بنجی کە هەر لە بنەڕەتدا بۆ ئەم مەبەستە بەکاردێن وەك خەم، هێز، وزە، هۆش، باوەڕ، ترس، مەرگ.

ب- ناوی واتایی دروستکراو کە لەوشەیەکی بەرجەستە یان واتایی بە یاریدەی پاشگرێك دروست دەکرێ وەك: مێرانی، کوردینی، دۆستایەتی، پیاوەتی، ڕەشایی، مەزناتی، جوانی.

دەستوور:

لە ڕووی هەبوونەوە ناو دوو جۆرە:

1. **ناوی بەرجەستە: ئەو ناوەیە کە وەبەر یەك لە پێنج هەستەکانی مرۆڤ دەکەوێتو بوونی سەربەخۆی هەیە.**
2. **ناوی واتایی: ناوێکە لە خۆیدا بوونی سەربەخۆی نییە، بەر هیچ یەك لە هەستەکانی مرۆڤ ناکەون، تەنیا لە بیرو خەیاڵدا پەیدا دەبن، ئەویش دوو جۆرە:**

أ- بنجی **ب- دروستکراو.**

ڕاهێنانی (١)

ئەم ناوە واتاییانە لە ڕستەدا بەکاربێنە.

مرۆڤینی- زیرەکی- برایەتی- جەنگ- ئاشتی.

ڕاهێنانی (٢)

لەم دێڕە هۆنراوانەدا هەر ناوێکی واتایی هەیە دەری بهێنە، جۆرەکەشی پیشان بدە:

١. جوامێریو هیمەتو سەخاوەت
مێرینیو غیرەتو جەلادەت
ئەو خەتمە ژێۆ قەبیلی ئەکراد
وان دانە بە شێرو هیمەتو داد

٢. هەربینا[1] دیت ڕمی[2] کۆشکی زۆرداری
گەیشتینە لووتکەی چیای ڕزگاری
ڕەوی[3] تەمی خەمو مژی پەژارە
بووژانەوە[4] ئەو هەتیوە هەژارە

٣. تێکۆشە دایم هەر وەکو هەنگ بە
لە مەیدانی ژین ئامادەی جەنگ بە
ئەوا پێت ئەڵێم چاکی بزانە
ژیانی مەردی باری گرانە

---

(١) هەربینا= هەر ئەوەندەت زانی.

(٢) ڕمی= ڕما- هەر فت- ڕووخا.

(٣) ڕەوی= ڕەوییەوە- نەما- ڕەڤی.

(٤) بوژانەوە= ژیانەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەم ڕستانە هەر ناوێکی بەرجەستە هەیە دەست نیشانیان بکە:

١. تریفە بەیانیان هێلکەو نیڤشك دەخوات.

٢. گەنمو جۆ دوو بەرهەمی زستانەن.

٣. لبەهاریٚ خوناڤ [1] دکەفیتە سەر پەلکێت داران

٤. مەتینی دەستیٚ خۆ ب تەڤشوی [2] بڕی.

٥. جوتیاری زەڤی کێلاً.

ڕاهێنانی (٤)

شیکردنەوە (شلۆڤەکردن):

١. کەوەکەی خەسرەو دەخوێنێت.

کەوەکە: ناوە، گشتییە، بەرجەستەیە، بکەرە، ناسراوە.

ی: ئامرای دانەپاڵە.

خەسرەو: ناوە، تایبەتییە، تەواوکەری ناوی کەوەکەیە.

دەخوێنێت: کارە، ڕانەبوردووە.

ێت: جێناوی لکاوە، جێی کەوەکەی گرتووە کە بکەرە.

٢. ئەم ڕستانە شی بکەوە:

١. ترس مرۆڤ دەتۆقێنیٚ.

٢. خوێندەواری چرای ژیانە.

---

(١) خوناڤ = خوناو، ئاونگ، شەونم.

(٢) ب تەڤشوی= بە تەشویٚ.

(وانەی پانزەهەم)

ئەركی ناو لەڕستەدا

ڕستەكان:

١. پیرۆت نانی خوارد.

پیرۆتی نان خار.

٢. كوڕەكەی پیرۆت ئەندازیارە.

كوڕێ پیرۆتی ئەندازیارە.

٣. پیرۆتم لە شاری هەولێر دیت.

من پیرۆت لباژێرێ هەولێرێ دیت.

٤. كتێبەكەم لە پیرۆت وەرگرت.

من كتێب ژ پیرۆتی وەرگرت.

٥. ئەم كتێبە ئی پیرۆتە.

ئەڤ كتێبە یا پیرۆتییە.

٦. پیرۆت زیرەكە.

پیرۆت یێ زیرەكە.

خستنە ڕوو:

لە تەماشاكردنو سەرنجدانی ئەو كۆمەڵە ڕستەی سەرەوە، ژمارە ناوێكمان دێتە بەرچاو وەك: (پیرۆت، نان، كوڕ، ئەندازیار، شار، باژێر، كتێب).

ئەڤ ناوانە دەچنەوە سەر جۆرێك لەو جۆرانەی ناو كە لەمەوپێش باسمان كردن. بەڵام لە ڕووی ئەو ئەركەی كە بەو ناوانەمان سپاردووە، هەر یەكەیان ئەركو كارێكی جودای هەیە، بۆ نموونە:

ناوی (پیرۆت) لە ڕستەی یەكەمدا كاری نان خواردنەكەی دراوەتە پاڵ، واتە كردەوەی خواردنی نانەكە لەلایەن پیرۆتەوە جێ بەجێ كراوە، لەبەر هەندێ ناوی پیرۆت بووە بە بكەر. هەر ئەو ناوەی (پیرۆت) لە ڕستەی ژمارە دوودا ئەركەكەی گۆڕانی بەسەردا هاتووە، چونكە ئەگەر هەر ناوی (كوڕەكە)مان بهێنایە، لەوانە بوو بپرسی كە كوڕەكە ئی كێیە؟ بۆیێ پیرۆت بووە بە دیارخەری ناوی (كوڕەكە) واتە بووە بە دیارخەری ناوێك كە بكەرە.

لە ڕستەی سێیەمیشدا دیسان ئەركی (پیرۆت) گۆڕاوە، لڤێرێدا (پیرۆت) كەوتووتە بەر كاریگەرییەتی كاری تێپەڕی (دیت)و بووە بە (بەركار) چونكە ئەگەر ناوی (پیرۆت)مان نەهێنابایە، نەمان دەزانی كێ بینراوە.

لە ڕستەی ژمارە چواردا ناوی پیرۆت بە هۆی ئامرازی پەیوەندی (لە، ژ) بووە بە تەواوكەری بە یاریدە.

ناوی (پیرۆت) لە ڕستەی پێنجەمدا بووە بە تەواوكەر بۆ كارێكی ناتەواو كە ئەویش كاری ناتەواوی (ە)ی كاتی ئێستایە، بۆیێ (پیرۆت) بووە بە تەواوكەری كاری ناتەواو.

لە ڕستەی ژمارە شەشدا، ناوی (پیرۆت) سیفەتێکی دراوەتە پاڵ کە ئەویش زیرەکییە. کاری ڕستەکەش ناتەواوە، لەبەر ئەوە ناوی (پیرۆت) لێرەدا دەبێتە نیهاد.

کەواتە (پیرۆت) وەکو ناوێکی تایبەتی لەو ڕستانەدا شەش ئەرکمان پێ سپاردووە، هەروەك لە ڕستەکاندا ئاشکرا دەبن.

دەستوور:

ئەرکی ناو لە ڕستەدا بەپێی ئەو کارەی کە پێی دەسپێردرێ لە گۆڕان دایە، بە گشتی ناو لە ڕستەدا دەبێتە:

1. **بکەری ڕستەکە ئەگەر کارەکە لەلایەن ناوەکەوە جێ بەجێ بکرێ.**
2. **بەرکار ئەگەر کاریگەرییەتی کارەکە یەکسەر بکەوێتە سەر ناوەکە، بە مەرجێك کاری ڕستەکە تێپەڕ بێت.**
3. **دیارخەری ناوێکی دی، کە لەم بارەدا دبێژنێ (دیارخەری ناو).**
4. **تەواوکەر بۆ ئامرازێکی پەیوەندیو ئەو کاتە پێی دەگوترێ (تەواوکەری بە یاریدە)، لەم بارەشدا پێتڤیە ئامرازێکی پەیوەندی بکەوێتە پێش ناوەکەو ناوەکە دەبێتە تەواوکەری بە یاریدە.**
5. **تەواوکەری کاری ناتەواو.**
6. **نیهاد ئەگەر خەبەرێك یان سیفەتێکی درایە پاڵو کاری ڕستەکەش ناتەواو بوو.**

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەدا ئەرکی ئەو ناوانە پیشان بدە کە هێلیان بەژێردا کێشراوە.

١. هاوین گەرمە.

٢. برام چوو بۆ دهۆك.

٣. شۆڕشڤانان دوژمن شکاندن.

٤. شووشەی دەرمان دەبێ پاك بێت.

٥. سەرداری وانە نڤیسی.

٦. باران لە هەور پەیدا دەبێ.

٧. ئەز هەر هەیڤێ جارەکێ زەڤیا توتنێ ئاڤدەدەم.

ڕاهێنانی (٢)

نموونەی ڕستەیی بۆ ئەم مەبەستانە بهێنەوە:

١. ناوێکی تایبەتی بووبێتە نیهاد.

٢. ناوێکی گشتی بووبێتە تەواوکەری بەیاریدە.

٣. ناوێکی گشتی وەکو بەرکار بەکار هاتبێ.

٤. ناوێکی تایبەتی بووبێتە تەواوکەری کاری ناتەواوی ئێستا.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

١. کچا لەزگینی مامۆستایە.

٢. هەڤالم لە هەڵەبجە دیت.

(جـێـناو)

أ. جێناوی کەسی سەربەخۆ

ئەم نووسینەی خوارەوە بخوێنەوە:

((نیشتمان ئێمەی لە باوەشی خۆی گرتووەو لەژێر سێبەریدا من و تـۆ، بە خۆشیو شادییەوە دەژین. کوردستان وڵاتـی دێرینـی کـوردە، بـاوو باپیرانی هەموومان زادەی ئەم خاکە پیرۆزەن، ئەوان هەر لەبـەرە بـەیانی مێژووی مرۆڤایەتییەوە، لەسەر خاکی پیرۆزی کوردستاندا دێو گوندیان ئاوەدان کردەوەو بە چاندنو کشتوکاڵەوە خۆیـان خـەریك کـردووە. لـە مێژووی کوردستاندا پیاوی مەزنو پاڵەوان زۆرن. کاوەی ئاسنگەر نموونەی تێکۆشەری چەوساوەی میللەتەکەمانە. ئەو بە بازووی پۆڵایینو بە باوەڕی پڕ هێزی، شیا تەختو بەختی زوحاکی دکتاتۆر سەرنگون بکا. ئێـوە پێویـستە شارەزای پاڵەوانانی مێژووی گەلی خۆتان بنو ئەوان بکەن بە نموونەو بـە پێشڕەو بۆ خۆتان)).

خستنە ڕوو:

لە خوێندنەوەی ئـەم دەقـەی سـەرەوە هەنـدێ وشـەو بێـژەی وامـان بەرچـاو دەکـەوێ کـە شـوێنو جێـی کەسـێك یـان چـەند کەسـانێکیان گرتووە، لـە هـەمان کاتیـشدا واتـای کەسـەکە یـان کەسـەکانیان نیشان

داوەو پەیوەندییان بە کەسانی ترەوە ڕاگەیاندوە. بۆ نموونە لە دەقەکەدا وشەی (من) بەرچاو دەکەوێ کە لەجیاتی تاکە کەسێك بەکارهاتووە کە ئاخێوەر واتە قسەکەرەو دەبێتە (کەسی یەکەمی تاك).

وشەی (ئێمە)ش بەرچاو دەکەوێ کە ئەویش لە جێی ئەو کەسانە بەکارهاتووە کە ئاخێوەرن‌و پێیان دەگوترێ (کەسی یەکەمی کۆ).

دیسان لە دەقەکەدا وشەی (تۆ) دێتە بەرچاوان، ئەویش لە جێی ئەو کەسە بەکارمان هێناوە کە ڕووی قسەی تێدەکەین‌و لەگەڵیدا دەئاخڤێن. ئەو ژی (کەسی دووەمی تاکە) کە گوێگر ئانکۆ گۆهدارە.

هەر بەم جۆرە ئەگەر لە خوێندنەوەی دەقەکە بەردەوام بین، تووشی وشەی (ئێوە) دەبین کە ئەویش جێناوی سەربەخۆی (کەسی دووەمی کۆ)یەو جێی ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە گفتوگۆیان لەگەڵدا دەکەین‌و دەبنە گوێگر یان گۆهدار.

وشەی (ئەو) کە هەر لە نووسینەکەدا دهێتە دیتن. بۆ ئەو کەسەمان بەکارهێناوە کە بزرەو بە کەسی سێیەمی تاك دهێتە ناسین، واتە جێناوی (ئەو) شوێنی کەسێك دەگرێتەوە کە لەبەر چاوان نییەو لێمانەوە دیار نییە، کەچی دەبینین وشەی (ئەوان) بۆ چەند کەسێك بەکاردێ کە لێمانەوە دیارنین‌و بزرن، ئەو کەسانەش بە (کەسی سێیەمی کۆ) ناو دەبرێن.

دەستوور:

جێناوی کەسیی سەربەخۆ، ئەو وشانەن کە سەربەخۆ دهێنە گۆتنو واتای کەسەکە یان کەسەکان نیشان دەدەنو پەیوەندییان بە کەسانی دیکەوە ڕوون دەکەنەوە. واتاکانیشیان ئاشکرایەو لە ئاخافتنو نووسیندا شوێنی کەسی یەکەمو دووەمو سێیەم دەگرنەوە بە تاكو کۆیانەوە. لە زاری کوردی کرمانجی خوارووی ئەم جێناوانە ئەمانەن:

١. **من- ئەمن:** بۆ کەسی یەکەمی تاك.

٢. **ئێمە- ئەمە:** بۆ کەسی یەکەمی کۆ.

٣. **تۆ- ئەتۆ- ئەتوو- توو:** بۆ کەسی دووەمی تاك.

٤. **ئێوە- ئەنگۆ:** بۆ کەسی سێیەمی تاك.

٥. **ئەو:** بۆ کەسی سێیەمی تاك.

٦. **ئەوان:** بۆ کەسی سێیەمی کۆ.

ڕاهێنانی (١)

جێناوێکی کەسیی سەربەخۆ لە سەرەتای هەر ڕستەیەك لەم ڕستانە دابنێ:

١. پێم وایە ئەمساڵ هەمووتان دەردەچن.

٢. لێمان گەڕێ کارەکانمان بە پوختی جێ بەجێ بکەین.

٣. هەموو ڕۆژێك بەیانیان زۆر زوو لە خەو ڕادەبێت.

٤. خۆمان دەزانین کاروباری وڵاتەکەمان بەڕێوەببەین.

٥. کەی بە ئاواتی دێرینی خۆتان دەگەن؟

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستەیەدا، جێناوە کەسییە سەربەخۆکان لە تاکەوە بگۆڕە بۆ کۆ:

((من لەهەموو کەس زیاتر سوودی تۆم دەوێ، بەڵام ئەو وانییەو سوودی منی ناوێ)).

ڕاهێنانی (٣)

لەم ڕستانەدا جێناوە کەسییە سەربەخۆ ڕاستەکان هەڵبژێرە:

١. (من– ئەو) ئارەزووی گەشتو گوزار دەکات.

٢. (ئەوان– ئێمە) بە فڕۆکە دەچین بۆ پاریس.

٣. (تۆ– ئەنگۆ) بخوێنن تا بە ئاوات دەگەن.

٤. (من– ئەوان) چاویان بە ئێوە کەوت.

٥. (ئەو– تۆ) پیاوی دوا ڕۆژە.

ب- جێناوی کەسی سەربەخۆ

ڕستەکان:

١. من سێڤەك خار.
٢. مە ئاگرێ نەورۆزێ لسەرێ چیایا هەلکر.
٣. تە نامە بۆ هەڤالێ خۆ نڤیسی.
٤. وە خەبات ژ بۆ ئازادییێ و سەرفرازییێ کر.
٥. وی بارەك ترێ برە دهۆکێ بۆ فرۆتنێ.
٦. وێ گەلەك چیرۆکێن کوردی بۆ مە گۆتن.
٧. وان ڕێزمانا کوردی خاند.

خستنەڕوو:

ئەگەر لە ڕستەکانی لای سەرەوە وردبینەوە دەبنین لە هەر ڕستەیەکدا وشەیەك هەیە کە لەجێی ناوی ئەو کەسە یان ئەو کەسانە بەکارهاتووە کە کارەکەیان کردووە یان کارەکەیان دراوەتە پاڵ وشەکان بە تەواوی جێی ناوەکانیان گرتووە بۆیێ پێیان دەڵێین جێناوی کەسیی سەربەخۆ.

١. لە ڕستەی یەکەمدا (من) لە جیاتی کەسی یەکەمی تاك بەکارهاتووە کە قسەکەرە.

٢. لە ڕستەی یەکەمدا (مە) لە جێی کەسی یەکەمی کۆ بەکارهاتووە.

٣. له ڕستەی سێیەمدا (تە) بۆ کەسی دووەمی تاك بەکارهاتووە کە گوێگر یان گۆهدارە.

٤. له ڕستەی چوارەمدا (وە) بۆ کەسی دووەمی کۆ بەکارهاتووە.

٥. له هەردوو ڕستەی ژمارە پێنجو شەشدا، هەردوو وشەی (وی) و (وێ) بۆ کەسی سێیەمی تاك بەکاردێن، (وی) بۆ تاکی نێرو (وێ) بۆ تاکی مێ.

٦. له ڕستەی حەوتەمیش دا وشەی (وان) بۆ کەسی سێیەمی کۆ بەکارهاتووە.

دەستوور:

لە کۆمەڵە جێناوی (ب)دا کە سەر بە شێوەزاری کوردی کرمانجی ژووروو جێناوەکانی (من- مە، تە- وە، وی- وێ- وان) لە جێی ناوی ئەو کەسە یان ئەو کەسانە بەکاردێن کە کارەکە دەکەن یان کارەکەیان دەدرێتە پاڵ. ئەم کۆمەڵە جێناوە لە هەردوو باری ئەرێنیو نەرێنیدا بەم جۆرە بەکاردێ:

١. لەگەڵ کاری هەبوون لە ڕابردوو و ڕانەبردوودا.

أ- من هەیە	**من نییە(نینە)**
تە هەیە	**تە نییە (نینە)**
وی (وێ) هەیە	**وی (وێ) نییە (نینە)**
ب- من هەبوو	**من نەبوو**
تە هەبوو	**تە نەبوو**
وی (وێ) هەبوو	**وی (وێ) نەبوو**

٢. لەگەڵ کاری ویستن لە هەموو دەمەکانـدا (بـە ئـەرێنیو نـەرێنی)، (ویستن- ڤیان).

من ڤیا	من نەڤیا	ڕابوردوو
تەڤیا	تە نەڤیا	
من دڤێت	من نەڤێت	ئێستا (نهۆ)
	ڕانەبوردووی	
تە دڤێت	تە نەڤێت	

٣. لەگـەڵ کـاری ڕابـووردوی تێپـەڕ بـە هـەموو جۆرەکانیـەوە (بـە ئەرێنیو نەرێنی):

من کڕی	من نەکڕی
تە کڕییە	تە نەکڕییە
وی (وێ) کڕ یبوو	وی (وێ) نەکڕ یبوو
مەدەکڕی	مە نەدەکڕی

ڕاهێنانی (١)

ئەڤ ڕستەیا ژێری دگەل هەمی جێناڤێت کەسیی سەربەخۆ بەکاربینە:

من هندەك پارە ژبرایێ خۆیێ مەزن ستاند.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانە لە تاکەوە بکە بە کۆ:

١. تە ئەرکێ خۆ ب جهـ ئینا.

٢. من دگەل وی دەرس خاند.

٣. ویێ دوهی ئازاد دیت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم دوو ڕستەیە شی بکەوە (شلۆڤە بکە):

١. وی کۆترەك گرت.

٢. وان پەز چەراند.

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

ئاخێوەر : قسەکەر، ئەو کەسێ کو دئاخڤی

ج. جێناوی کەسیی سەربەخۆ

ئازادی گۆت ((ئەز کوردم و ئەز وەلات پارێزم، تۆ ژی کوردی، ژبەر هندێ پێدڤیە ئەم هەمی بێك دل خزمەتا نیشتمانێ خۆ بکەین، ئەزو تو، ئەم و هوین، پێویستە بخوێنین، چونکە وەلات تەنێ بزانست و زانیارێ پێشڤە دەچیت، برایێ من ئەڤە دوو سالە لدەرڤەی کوردستان یێ، لوێرێ دخوینیت، ئەو خوێندنا پزیشکی لزانکۆیەکا بناڤ و دەنگ بدۆمینە، قوتابیێت هەڤالێن وی زیرەکن، ئەو هەمی زاناو شارەزانە)).

خستنەڕوو:

گەلی کورد تێنووی زانست و زانیارییە، ولاتیش هەر بەزانست پێش دەکەوێ، لەبەر ئەوە پێویستە هەموو هەوڵ و تێکۆشانمان بۆ فێربوونی زانست و زانیاری تەرخان بکەین.

لەم دەقەی سەرەوەدا ژمارەیەك جێناومان بەرچاو دەکەوێ کە هەریەکەیان جێی و شوێنی کەسێکی یان ژمارە کەسێکی گرتووە.

جێناوی (ئەز) بۆ کەسی یەکەمی تاك بەکارهاتووە کە ئەویش ئاخێوەر یا قسەکەرە.

جێناوی (تو) بۆ کەسی دووەمی تاك بەکارمان هێناوە کە گوێگرە.

جێناوی (ئەو) لە دەقەکەدا بەدوو شێوە بەکارهاتووە، جارێکیان بۆ کەسی تاکی نادیار یان بزر وەك لە ڕستەی ئەو (خویندنا پزیشکی لزانکۆیەکی بناڤ و دەنگ بدۆمینە)، جارێکیشیان بۆ کەسانی نادیار کە

(کەسی سێیەمی کۆ)یە وەك لە ڕستەی (قوتابییێت هەڤالێن وی زیرەکن، ئەو زاناو شارەزانە).

جێناوی (ئەم) بۆ کەسی یەکەمی کۆ، بەکارهاتووە.

دەستوور:

لە کۆمەڵە جێناوی کەسیی سەربەخۆی (جـ)دا کە ئەویش سەر بەزاری کوردی کرمانجی ژووروەوە، جێناوەکان لە جیاتی کەسێك یان ژمارە کەسێك بەکارهاتوون، وەك لە پێشا ڕوونمان کردەوە.

جێناوەکانیش لەم کۆمەڵەیەدا ئەمانەن:

١. ئەز کە جێی من دەگرێتەوە.

٢. ئەم واتە ئێمە.

٣. تو واتە تۆ.

٤. هوین واتە ئێوە، ئەنگۆ یان هنگ...

٥. ئەو کە بۆ (ئەو)ی تاك و (ئەوان)ی کۆ بەکاردێ.

کۆمەڵە جێناوی (جـ) بەم جۆرە بەکاردێ:

١. لەگەڵ کاری تێنەپەڕ لە هەموو دەمەکانیدا بە هەردوو دۆخی (ئەرێنیو نەرێنی)یەوە: وەك

ئەز هاتم	**ئەز نەهاتم**
ئەز دهێم	**ئەز ناهێم**
ئەز دێ هێم	**(ئەز ناهێم)**

٢. لەگەڵ کاری بوون (لە ڕابوردوو، ڕانەبوردوو، لەمەولا) لە هەردوو دۆخی (ئەرێنیو نەرێنی)دا: وەك

ئەز بووم	**ئەز نەبووم**
ئەزم	**ئەز نیمە (ئەز نینم)**

ئەز دبم		ئەز نابم

ئەز دێ بم		ئەز نابم

٣. لەگەڵ کاری تێپەڕی ڕانەبوردووی کاتی ئێستاو لەمەولا (نهۆو پاشی) لە هەردوو دۆخی (ئەرێنیو نەرێنی)دا، وەك

ئەز دخۆم		ئەز ناخۆم

ئەز دێ خۆم		(ئەز ناخۆم)

ڕاهێنانی (١)

جێناوێکی کەسیی سەربەخۆ لە بۆشاییەکان دابنێو هۆی بەکارهێنانی جێناوەکەش ڕوون بکەوە:

١. دوهی .... دگەل هەڤالێ خۆ چووم بۆ فێرگەهێ.

٢. .... ئەڤ پێنوسە بۆ برایێ خۆ کڕییە.

٣. .... کچەکا زیرەكو جوانە.

٤. .... دێ نانی خۆین.

٥. .... دۆستو هەڤالێن خۆ لتەنگاڤیا بناسن.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم جێناوانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

وێ – مە – ئەز – تە – هوین.

ڕاهێنانی (٣)

ڤان دوو ڕستەیێن ژێری شی بکەڤە (شلۆڤەکە):

١. خوشکا من زیرەکە.		٢. بابێ تە ڕەزڤانە.

چـــاوگ

(٣) كار ڕابوردووی نزیك (ڕووت)	(٢) قەدی چاوگ	(١) چاوگ
خوێند	خوێند	خوێندن
بڕی	بڕی	بڕین
کەوت	کەوت	کەوتن
برژا	برژا	برژان
بوو	بوو	بوون

خستنە ڕوو:

ئەگەر تەماشەیەکی کۆمەڵە پەیڤی (خوێندن، بڕین، کەوتن، برژان، بوون) بکەین دەبینین هەموویان کۆتاییان بە پیتی (ن) دێت، بەڵام پیتەکانی پێش (ن)ەکە جیاوازن و بریتین لە (د، ی، ت، ا، وو)، ئەگەر هەر یەکە لەو پەیڤانە لە ڕستەدا بەکاربهێنین دەبینین کردەوەیەك دەردەخەن بێ ئەوەی هیچ کاتێك دەست نیشان بکەین، بۆ نموونە کە دەڵێین:

خوێندن چاوی مرۆڤ دەکاتەوە.

لەم ڕستەیەدا پەیڤی خوێندن کردەوەیەك دەردەخات بەڵام بێ ئەوەی کاتو تافی ئەم کردەوەیە پیشان بدات، جگە لەمە پەیڤەکە

کۆتایی دێت بە پیتی (ن) بۆیە ئەم جۆرە پەیڤانە لەزمانی کوردیدا بە (چاوگ) ناو دەبرێن و سەرچاوەن بۆ دروستکردنی هەموو کارەکان.

لە زمانی کوردیدا پێنج جۆرە چاوگ هەن کە بەپیتی پێش (ن)ەکە دەناسرێنەوەو، کە ئەمانەن:

١. چاوگی دالی: وەکو خوێندن، بردن

٢. چاوگی یائی: وەکو نووسین، بڕین، دڕین، سڕین.

٣. چاوگی تائی: وەکو کوشتن، فرۆشتن، هاتن.

٤. چاوگی ئەلفی: وەکو سووتان، دڕان، برژان.

٥. چاوگی واوی: وەکو چوون، بوون، دروون.

لە هەر چاوگێکدا ئەگەر (ن)ی چاوگەکە لابدەین ئەوەی دەمێنێتەوە پێی دەگوترێت (قەدی چاوگ)، کە لە هەمان کاتیشدا دەبێتە کاری ڕابردووی نزیک (ڕووت)، دەتوانین لێرەدا ئەوە ڕوون بکەینەوە کە لەکاردا، کردەوەیەک هەیەو کاتێکی دیاریکراویش هەیە کە ئەم کردەوەیەی تیادا ڕوودارە، بەڵام لە چاوگدا بوونی ئەم کاتە هەستی پێناکرێت. چاوگ سەرچاوەی دروستکردنی هەموو کارێکە لە هەموو تاف و کاتێکی جیاوازدا.

ڕاهێنانی (١)

چەند جۆرە چاوگمان هەیە؟ بۆ هەر جۆرێکیان دوو نموونە بنووسە.

ڕاهێنانی (٢)

لەم وشانەی خوارەوەدا چاوگەکان، دەربهێنە:

((هـەورامان، کێـشان، بـرژان، جیهـان، سـەربان، کـردن، نووسـتن، نازەنین، بڕین، دروون، چوون، پەخشان)).

ڕاهێنانی (٣)

ئەمانەی خوارەوە ئەگەر ڕاستن، بەرامبەریان بنووسـەوە ڕاسـتە، ئەگـەر هەڵەن، ڕاستییەکەی بە تەواوی بنووسەرەوە.

١. چاوگ کارێك دەردەخات، تافێکی دیاریکراوی بۆ نییە.

٢. چاوگو کار هیچ جیاوازییەکیان نییە.

٣. هەر وشەیەك کۆتایی بە پیتی (ن) هاتبوو، ئەوا بـەبێ چـەندو چـۆن چاوگە.

٤. بە لابردنی (ن)ی چاوگ، چاوگ وەکو خۆی دەمێنێتەوە.

کار لە ڕووی دەم و کاتەوە

أ. کاری ڕابوردوو (بوری)

مام (هێمن)ی شاعیر لە پێشەکی دیوانی (تاریک و ڕوون)دا نووسیویەتی و دەڵێ:

((من بۆ خۆم لە ئەزموونی پیاوێکی دنیا دیدەو کۆنساڵ کەڵکم وەرگرت و توانیم بەشێکی زۆر لە دەغڵ و دانی خۆمان لەڕزین و زایە بوون ڕزگار بکەم

بەهار درەنگ بوو، هەوا گەرم ببوو، بەڵام بەفر ئارەقیشی نەدەکرد، ڕۆژێك چوومە مزگەوت، تەماشام کرد پیرە پیاوێك بە تەنێ لە تەنیشت سۆبە ساردو سڕەکە هەڵکوڕماوە، هەرمنی دیت گوتی: منداڵی ئەو زەمانە ئێمەی پێ خەرفاوە، گوتم مامە گیان چ قەوماوە؟ گوتی: بەسەری تۆ ئەوە چەند ڕۆژە بەو هەتیوە گێژانەی خۆم دەڵێم بچن بەفری سەر ڕەپستەکەمان کون کون بکەن گوێشم نادەنێ. گوتم: جا، بۆ کون کونی بکەن؟ گوتی: بۆ تۆش نازانی؟ گوتم ناوەڵلا. گوتی بیلامانێ کە ساڵ درەنگ بوو هەرد گەرم دادێ و هەڵمێ دەکا. بەفریش نایەڵێ هەڵمەکە بێتە دەرەوە لە ناوخۆیدا دەگەڕێتەوەو دەغڵەکە دەسوتێ، ئەگەر کون بکرێ هەڵمەکەی دێتە دەرەوە ناسووتێ، قسەی مامە پیرەم بە دڵیەوە نووسا، بەڵام کارەکە زۆر گرانبوو، بەفرەکە ئەوەندە ڕەق بوو بە لۆسە کون دەکرا، بەڵام پاشان تێگەیشتم پەندی پێشینان چەند ڕاستە کە گووتویانە "دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە")).

خستنه ڕوو:

ئەگەر بە وردی لەو دەقە ئەدەبییەی سەرەوە ورد بینەوە دەبینین کۆمەڵێك کاری ڕابووردووی (بۆری) بەخۆوە گرتووە، کە دەتوانین هەندێکیان دەست نیشان بکەین وەك (کەلکم وەرگرت، توانیم، گەرم ببوو، ئارەقیشی نەدەکرد، چوومە، هەڵکورماوە، دێت، نووسا، خۆش بوو،.... هتد). دیارە هەمووشمان ئەو ڕاستییە دەزانین کە کاری ڕابووردوو کارێکە ڕوودان‌و فەرمانی ئیشێك پیشان دەدا کە بەر لەکاتی ئاخافتن قەومابێ، واتا کە مرۆڤ لە کارەکە دەدوێ کارەکە ڕوویداوەو کاتەکەی بەسەرچووە. بەڵام سەرەڕای ئەوەش، کارە ڕابوردووەکان، هەر چەندە لە ڕابوردوودا ڕوویان داوە جیاوازییێك لەکاتی ڕوودانیان هەیە، بۆ نموونە لە ڕستەی (من بەخۆم لە ئەزموونی پیاوێکی دنیا دیدەو کۆنسالێ کەڵکم وەرگرت‌و توانیم بەشێکی زۆر لە دەغڵ‌و دانی خۆمان لە ڕزین‌و زایە بوون ڕزگار بکەم).

هەردووکاری (کەڵکم وەرگرت، توانیم) ڕوودانی کارێك نیشان دەدەن کە بەتەواوی لە دەمی ڕابوردوودا ڕووی داوەو کۆتایی هاتووە، ئەم جۆرەش ناو دەنێین (ڕابوردووی ڕووت).

لە ڕستەی بەهار درەنگ بوو، هەوا گەرم ببوو (بوو بوو)، بەڵام بەفر ئارەقیشی نەدەکرد) کارەکانی (گەرم ببوو، ئارەقیشی نەدەکرد) دووکاری ڕابوردوون، بەڵام لە ڕووی دەمی ڕوودانیان لە ڕابوردوو جیاوازییان هەیە، کاری (گەرم ببوو- گەرم بوو بوو) کارێکە ئێشێك

پیشان دەدا کە دەمی ڕوودانەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ماوەیەکی درێژی بەر لەکاتی ئاخافتن، بۆیێ ناوی دەنێین (ڕابوردووی دوور)، بەلام کاری (ئارەقیشی نەدەکرد)، هەر چەندە ڕوونەدانی کارێك لە ڕابوردوودا پیشان دەدا، بەلام ڕوودانەکە یان (روونەدانەکە) هەر بەردەوامە کاتێکی دیارکراو نییە کە کۆتایی بە ڕوودانەکە بهێنی، بە واتاییێکی دیکە ئیشەکە (لە ڕوودان‌و لە ڕوونەدان)دا هەر بەردەوامە ئەو جۆرە کارە بە کاری (ڕابوردووی بەردەوام) ناو دەبریێ.

لە ڕستەی (ڕۆژێك چوومە مزگەوت تەماشام کرد پیرە پیاوێك بە تەنیێ لە تەنیشت سۆبە ساردوو سڕەکە هەلکورماوە). چەند کارێکی ڕابوردوو هەیە، بەلام ئەوەی ئێمە مەبەستمان پێ کاری (هەلکورماوە)یە، ئەو کارە ڕوودانی ئیشێك لە ڕابوردوودا دەخاتە ڕوو کە ئاسارو ئەنجامەکەی هەتا دەمێکی نزیك لەکاتی ئاخافتن هەر دەمینێ، ئەم جۆرە کارەش پێی دەگوتریێ (ڕابوردووی تەواو).

دەستوور:

کاری ڕابوردوو: ئەوەیە کە کارێك یان ئیشێك ڕادەگەیێنێ لەکاتی ڕابوردوو ئانکۆ بۆریدا، واتە بەر لەکاتی ئاخافتن، کاری ڕابوردووش وەك باسکرا ئەم جۆرانەی هەیە:

١. ڕابوردووی نزیك (ڕووت).

٢. ڕابوردووی دوور.

٣. ڕابوردووی بەردەوام.

٤. ڕابوردووی تەواو

ز	دەمەکان	پێشگر	کار	پاشگر
١	رابوردووی نزیك	-	هات	-
٢	رابوردووی دوور	-	هات	بوو (وەکو کارێکی یاریدەدەر)
٣	رابوردووی بەردەوام	دە	هات	-
٤	رابوردووی تەواو	-	هات	وە(ووە)

ڕاهێنانی (١)

١. ئەز چووم — من چووم

توو .... — تۆ ....

ئەو .... — ئەو ....

ئەم .... — ئێمە ....

هوین .... — ئێوە ....

ئەو .... — ئەوان ....

٢. من گرت — من گرتم

تە............ — تۆ ....

وی .... — ئەو ....

وێ ....

مە .... — ئێمە ....

وە .... — ئێوە ....

وان............ — ئەوان ....

٣. ئەز هاتیمە	من هاتووم
تو	تۆ ....
ئەو	ئەو ....
ئەم	ئێمە ....
هوین	ئێوە ....
ئەو	ئەوان ....
٤. من گرتیە	من گرتوومە
تە	تۆ ....
وی	ئەو ....
وێ	
مە	ئێمە ....
وە	ئێوە ....
وان	ئەوان ....

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستانەدا کارە ڕابووردەکان دەربهێنەو جۆرەکەیان نیشان بدە:

١. کە چووم باوکم نووستبوو.

٢. هەتا نهۆ هەڤالێ من نەهاتیە.

٣. ئازادم دیت لە پەرتوکخانەدا دەیخوێند.

٤. وێ بازنێ زێڕ کڕی.

٥. کە هاتم، ئەو نانی دەخوارد.

ڕاهێنانی (٣)

٥. ئەز هاتبووم	من هاتبووم
تو	تۆ ....
ئەو	ئەو ....
ئەم	ئێمە ....
هوین	ئێوە ....
ئەو	ئەوان ....
٦. من گرتبوو	من گرتبووم
تە	تۆ ....
وی	ئەو ....
وێ	
مە	ئێمە ....
وە	ئێوە ....
وان	ئەوان ....
٧. ئەز دهاتم	من دەهاتم
تۆ	تو ....
ئەو	ئەو ....
ئەم	ئێمە ....
هوین	ئێوە ....

ئەو	ئەوان ....
٨. من دگرت	من دەمگرت
تە	تۆ ....
وی	ئەو ....
وێ	
مە	ئێمە ....
وە	ئێوە ....
وان	ئەوان ....

ڕاهێنانی (٤)

ڤان ڕستێن ژێری شی بکەڤە:

١. سیروانی نامە نڤیسییە.

٢. نازدارێ وانە خاند.

٣. ئازاد نووستبوو.

ب. کاری ڕانەبوردوو

کاری ئێستا (نهۆ) — کاری داهاتوو (پاشی)

ماmۆستای زانیاری لە باسی (ئاو) گوتی:

((ئاو ژێدەرو سەرچاوەی ژیانە، مرۆڤ و جانەوەرو ڕووەك بەهۆی ئاوەوە دەژین، سێ بەشی گۆی زەمین بە ئاو داپۆشراوە، ئێستا گرفتی کەمی ئاو وڵاتان نیگەران دەکا، لەبەر ئەوە دەسەڵاتدارانی ڤان وڵاتان بیر لەوە دەکەنەوە کە ئەو گرفتە چارە بکەن، لە پاشەڕۆژدا ئاڤ دەبێتە فاکتەرێکی پڕ هێز بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی لە نێوان میللەتانی جیهان، ئاو سەرچاوەی وە دەست خستنی وزەی کارەبایە، پشکا هەرە زۆری وزەی کارەبای هەرێمی کوردستان لە هەردوو بەنداوی دوکان و دەربەندیخان دهێتە بەرهەمهێنان، پاش چەند ساڵێکی دی ئاو جێی نەوت دەگرێ لە بەرهەمهێنانی وزە، لێ مخابن ئاوی کوردستان بە فیڕۆ دەچێت، ئەگەر کوردستان ژی خودانا بڕیارێ خۆ بایە ئەو سامانە گرنگە سوودی بۆ گەلی کورد دەبوو)).

خستنەڕوو:

ئەگەر بە سەرنجەوە ئەو باسەی سەرەوە بخوێنینەوە، دەبینین ژمارەیەك کاری تێدایە کە ڕوودانی کردەوەیەك نیشان دەدەن، کە لەکاتی ئاخافتن یان لە پاش کاتی ئاخافتن ڕووی دابێ، دیارە ئەو کارەی

ئیشێك دەردەخا كە لەگەڵ ئاخافتنـدا ڕووی دابـێ پێـی دەگـوترێ كـاری ڕانەبوردووی (ئێستا یان نهۆ)، ئەوەی كە ئیشێك دەردەخا لە دوای كاتی ئاخاوتن ڕووی دابێ، ئەوەیان پێی دەگوترێ كاری داهاتوو یـان (پاشـی، لەمەودوا، ئایندە).

بۆ نموونە:

لە ڕستەی (ئاو ژێدەرو سەرچاوەی ژیانـە، مـرۆڤ و جانـەوەرو ڕووەك بەهۆی ئاوەوە دەژین).

دەبینین كاری (دەژین) كردەوەیەك نیشان دەدا كە لـەكاتی ئێـستادا ڕوو دەداتو ئەو جۆرە پێی دەگوترێ كاری ڕانەبوردوو.

بە هەمان شێوە ڕستەی (ئێستا گرفتی كـەمیی ئـاو وڵاتـان نیگـەران دەكا) ئیشێك پیشان دەدا كە لـەكاتی ئاخافتنـدا ڕووی دابـێ بـۆیێ پێـی دەگوترێ كاری ڕانەبوردووی ئێستا یان (نهۆ).

بەڵام ئەگەر لە ڕستەی (ئاڤ دێ بیتە فاكتەرێكی پڕ هێز بۆ ڕێكخستنی پەیوەندی لەنێوان میللەتانی جیهان).

وردبینەوە، دەبینین كاری (دێ بیتە) كردەوەیەك نیشان دەدا كە تـا كاتی ئاخافتن ڕووی نەداوە، بەڵكو ڕوونەدانەكەی دەكەوێتـە پـاش كـاتی قـسەكردنەكە، بـۆیێ پێـی دەگـوترێ كـاری ڕانـەبوردووی داهـاتوو یـان (پاشی).

هەروەها لە ڕستەی (پاش چەند ساڵێكی دی ئاو جێی نـەوت دەگـرێ لە بەرهەمهێنانی وزە).

کاری (دەگریێ) لە شێوەدا وەکو کارێکی ڕانەبردوودی کاتی ئێستایە، بەڵام لە واتادا بەهۆی گرێی هاوەڵکاری (پاش چەند ساڵێکی دی)یەوە، ڕوودانی ئیشێك نیشان دەدا کە دەکەوێتە پاش کاتی ئاخافتنەوە، هەر بۆیێ بەم جۆرەیان دەگوترێ کاری ڕانەبوردووی داهاتوو یان (پاشی).

دەستوور:

کاری ڕانەبوردوو کردەوەیێك نیشان دەدا یان لەگەڵ کاتی ئاخاوتندا ڕوو دەدات و ئەو کاتە پێی دەڵێن (ڕانەبوردوو کاتی ئێستا)، یان لەدوای ئاخافتن ڕوو دەدات کە ئەو کاتە پێی دەڵێن ڕانەبوردوو کاتی داهاتوو (پاشی)، کە لەشێوەدا هەردووکیان لە یەك دەچن، تەنیا هاوەڵکاری کات جودایان دەکاتەوە وەك:

دەچم بۆ لادێ

ئێستا دەچم بۆ لادێ

سبەینێ دەچم بۆ لادێ

بەڵام لە شێوە زمانی کوردی کرمانجی ژووروودا نیشانەی (دێ) دەخرێتە پێش کارە ڕانەبردووەکە، ئنجا پێشگری (بـ) لەجیاتی (د) بەکاردێ. بۆ ئەوەی ببێتە ڕانەبردووی کاتی داهاتوو وەك:

ئەز نهۆ دچم بۆ دهۆکێ

ئەز سبەهی دێ بچم بۆ دهۆکێ.

ڕاهێنانی (١)

ئەم نووسینە بخوێنەوەو ئنجا هەرچی کاری ڕابوردوو هەیە بیانکە بە ڕانەبوردوو:

((هاوین بوو، هەوا ئەوەندە گەرم ببوو کەس نەیدەتوانی تا ئێوارەیەکی درەنگ دەربکەوێ، میوەی هاوینە پێگەیشتبوو، بەلام گەرما بەشێکی زۆری درەختی میوەی زەرەرمەند کردبوو، ڕۆژێکیان برادەران بڕیاریان دا بچین بۆ هاڤینگەها سوارەتووکەی، بە ئوتومبێل چووین، ئاوو هەوای ئەوێ فێنك بوو، تا ئێوارەماینەوە. مە ڕۆژەکا زۆر خۆش بڕێ کرد دوور لە گەرما، ئاوی ساردی ئەو هاڤینگەهە دەروونی هەمووومانی فێنك کردەوە)).

ڕاهێنانی (٢)

ئەم کارە ڕانەبوردووانە لە ڕستە بەکاربێنە:

دەخوێنم- دنڤیسین- ئەز دخوینم- هوین دچن- دەکێلێ(ێت)- دروست دەکەن.

ڕاهێنانی (٣)

شیکردنەوە:

٣. کۆتری سپی جوانە.

کۆتر: ناوە، گشتییە، نیهادە.

ی: ئامرازی دانەپالە.

سپی: هاوەلناوە، تەواوکەری ناوی (کۆتر)ە.

جوان: هاوەلناوی چۆنیەتییە، تەواوکەری کاری (ە)ی ناتەواوە.

٤. ئەم ڕستانە شی بکەوە

أ- پیاوی ئازا خۆشەویستە.

ب-دەرەبەگی خوێنمژ نەیارە.

ج. کاری داخوازی

لەوانەی زانیارییدا، مامۆستامان گوتی:

((خوێندکارینە بۆ ئەوەی لەشتان دروست بێ، پتەوو بەهێزبن هەموو شەوێك زوو بنوون (بنڤن)، بەیانیان ژی زوو لە خەو ڕابن، دەمو چاوتان بە ئاوو سابوون بشۆن، ئنجا نانی بەیانی بخۆن، جلكو بەرگتان لەبەر بکەن و بڕۆن بۆ قوتابخانە.

ئەی قوتابی، لە کاتی دیاری کراودا، لە پۆلەکەت ئامادەبە، گوێ لە مامۆستا بگرە، دگەل هەڤالێن خۆ نە ئاخڤە، تەماشای ئەملاو ئەولا مەکە، کە تەواو بووی یەکسەر هەڕە مال، پشتی پشوودان و حەسانەوە وانەکانت بخوێنە، ئەرکی ماڵەوە بنڤیسە، کات بە فیڕۆ مەدە، هەڤالینێ دگەل مرۆڤێن خراپ نەکە)).

خستنەڕوو:

دیارە قوتابیو خوێندکاری ژیرو هۆشمەند دەبێ ئامۆژگاری مامۆستایان لەگوێ بگرێ بۆیێ مامۆستای زانیاری رووی لە قوتابیانی کردو هەندێك ئامۆژگاری کردن، بۆ ئەوەی سوودی لێوەربگرن.

مامۆستای زانیاری جارێك روو لە هەموو خوێندکاران دەکاو پێیان دەڵێ:

١. هەموو شەوێك زوو بنوون (بنڤن)، بەیانیان ژی زوو لە خەو ڕابن.

جارێکیش ڕوو لە تاکە تاکەیان دەکاو پێیان دەڵێ:

٢. ئەی قوتابی، لەکاتی دیاری کراو لە پۆلەکەت ئامادەبە گویٚ لە مامۆستا بگرە.

لە ڕستەی یەکەمدا مامۆستا داوا لە خوێندکاران دەکا کارێك لە دوای ئاخافتن ئەنجام بدەن‌و کارەکەی خستۆتە شێوەی داواکردن یان داخوازی یان فەرمان پێکردن، دیارە خوێندکارانیش کە کەسی دووەمی کۆ)ن داخوازییەکەی مامۆستایان جیٚ بەجیٚ دەکەن.

لە ڕستەی دووەمیش بە هەمان شێوە ڕوو لە تاکە قوتابی دەکات کە (کەسی دووەمی تاکە)و داوای لیٚ دەکا کە لەکاتی دیاری کراودا لە پۆل ئامادە بیٚو گویٚ لە مامۆستا بگریٚ، دیارە ئەنجامدانی ئەو کارەش لەلایەن قوتابییەکە دەکەوێتە پاش ئاخافتنەکەی مامۆستاو هەر لەبەر ئەوەش ئەم جۆرە کارە پێی دەگوتریٚ کاری داخوازی.

دیسان لە هەردوو ڕستەی ((دگەل هەڤالێن خۆ نە ئاخڤە))و (تەماشای ئەملاو ئەولا مەکە)، مامۆستا داوا لە قوتابی دەکا کە کارەکە ئەنجام نەدا چونکە ئەنجامدانی ئەو جۆرە کارانە بە خراپە دەشکێتەوە سەر خوێندکار، ئەو جۆرە کارانە ژی هەر کارێت داخوازین بەلاٚم لە دۆخی نەرێدان.

کە بە ئامرازی (مە)و (نە) دروست دەکریٚ.

دەستوور:

کاری داخوازی، کارێکە داخوازی کردنی یان نەکردنی ئیشێکی پێ لە کەسی دووەمی (تاك و کۆ) دەکرێ، کە یەکسەر لەدوای ئاخافتن ئەنجام دەدرێ.

کاری داخوازی بەنیشانەی (بـ) دەست پێدەکاو بە بزوێنی (ە) بۆ تاك و بە نەبزوێنی (ن) بۆ کۆ دوایماهی دێت، کە ڕەنگبێ هەردووکیان لەم شوێنەدا بە جێناو دابنرێن، وەك: بنووسە- بنووسن.

بەڵام لە هەندێك کاردا کە ڕەگەکانیان کۆتاییان دێ بە بزوێنی وەکو (ۆ- وو- ێ- ی).

لە کەسی دووەمی تاك دا بزوێنی (ە) دەرناکەوێ وەك: (بخۆ- بڕۆ- بشۆ- بنوو- بدروو- بڵێ- دابنێ- بژی- بگری)

ڕاهێنانی (١)

کاری ئەم ڕستانە لە دۆخی (ئەرێ)وە بگۆڕە بە (نەرێ):

١. شەو درەنگ بخەوە.

٢. بچن بۆ مەلە کردن.

٣. کەلوپەل بە گران بفرۆشە.

٤. یارمەتی ئەم پیاوە بدە.

٥. نان زۆر بخۆن.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم کارانە جارێك بە (مە)و جارێك بە (نە) بخە دۆخی نەرێنی.

بنڤە- بدروون- پیّ بکەنە- سەر بکەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەم دێرە هۆنراوانە هەرچی کاری داخوازی هەیە دەستنیشانی بکەو بینووسەوە:

١. لە خەو هەستن درەنگە میللەتی کورد خەو زەرەرتانە.
هەموو تاریخی عالەم شاهیدی فەزلو هونەرتانە

٢. ئەی باڵندەی هەستم بە گوڕ
بفڕە بۆ ناو بلێسەو گڕ.

٣. ئەی کچیّ ڕابە بخوێنە داتو سەربەست هەر بژی
زوو ژ خەوتو سەر هلینە بەس بمینە بیّ مژی.

لێکدانەوەی وشەکان:

سەرهلینە : سەر بەرز بکەوە

بیّ مژی : بیّ مێشك

بەشی ڕینووس:

ئەلفبێی کوردی بە پیتی لاتینی

پێشەکییەکی مێژوویی: کوردەکان بەر لە هاتنی ئاینی ئیسلام خاوەنی ئەلفبێیەکی تایبەتی خۆیان بوونو بە قسەی زانای بەناوبانگی کورد مامۆستا (بلەچ شێرکۆ) کوردەکان لە پێش ئیسلامدا لە چەپەوە بۆ ڕاستو بە ئەلفبێیەکی سەربەخۆی خۆیان زمانەکەی خۆیانیان دەنووسی بەلام لە پاش ئەوەی ئایینی ئیسلام لەناو کوردانـدا بلاوبوویەوە، کوردەکان وازیان لەو ئەلفبێیە تایبەتەی خۆیان هێناو کەوتنە سەر نووسین بە پیتی عەرەبی، زۆریش لە مێژوو نووسان لەو باوەڕەدان کە کوردەکان بە ٢٨٠٠ سالّ پێش زایین خاوەنی ئەلفبێی تایبەتی خۆیان بوون، بەلام دوای موسلّمان بوونیان وازیان لە نووسین بە زمانەکەی خۆیان هێناو پەنایان بردە بەر زمانەکانی عەرەبیو فارسیو تورکییەوە، بەتایبەتی کە زمانی عەرەبی زمانی قورئانی پیرۆزو دوو زمانەکەی تریش زمانی شاهەنشاو سولّتانەکان بوون، بەلام لەگەلّ ئەمەشدا لەولاو لەملادا کوردەکان جاروبار نووسینی ئەدەبیو ئایینی و تەنانەت زمانەوانیشیان بە کوردی بەلام بە ئەلفبێی عەرەبی نووسیوە، باشترین نموونەش هۆنراوەکانی بابەتایەری هەمەدانیو عەلی حەریریو فەقێی تەیرانو بێسارانیو ئەوانی تر بوو.

زۆر لە ڕۆژهەلاتناسەکان لەبارەی زمانو نووسینی کوردییەوە شتیان نووسیوە، قەشە (گارزۆنی) ئیتالیایی لە ڕیزی پێشەوەی ئەوانەوە دێت،

ئەو قەشەیە لە ساڵی ١٧٨٧ز کتێبێکی لەبارەی ئـەلفبێی کوردییـەوە لـە چاپ دا، لە پاش ئەویش چەند ڕۆژهەلاتیناسێکی تر کاری لەم جۆرەیـان کردووە، وەکو ئۆگست چاپا کـە فەرهـەنگێکی کـوردی- فەرەنـسی بـە خەتی فارسی لە ساڵی ١٨٧٩دا لە چاپدا.

گرنگترین کاری ئەم بوارە کتێبەکەی (یوسـف زیائـەدین) بـوو کـە لـە ١٨٩٢ز نووسراوە، پێش ئەویش مـەلا مـەحموودی بایەزیـدی لـە سـاڵانی ١٨٥٨- ١٨٥٩ ئەلفبێیەکی بە پیتی عەرەبی بۆ نووسینی زمانی کـوردی دانا، لەو نوسراوەدا مـەلا مـەحموود هـەوڵی داوە شـێوەی هەنـدێك پیت دروست بکات کە لە عەرەبیدا نین وەك پ، چ، گ، ڤ، ژ... هتد.

یەکەم پـەرتووکی ئـەلفبێ لـە سـاڵی ١٩٠٩ لـە ئەسـتانبول دەرچـووە بـەناوی (ئـەلفبای کرمـانجی). هـەر لـەم بـوارەدا کۆمەڵـەی (هیڤـی) کـە لەسـاڵی (١٩١٢) لـە ئەسـتانبول دامـەزرا، ڕۆڵێکـی گرنگـی هـەبووە لـە پێشخـستنی ئـەلفبێی کـوردی بـە پیتـی عـەرەبی، ئـەو کۆمەڵەیـە دوو گۆڤـاری بـەناوەکانی (ڕۆژی کـورد)و (هـەتاوی کـورد) دەرچـوواند، هـەر لەسەر لاپەڕەکانی ئەم دوو گۆڤـارەدا بانگەشـەی ئـەوە درا کـە ئـەلفبێی کـوردی بـە پیتـی عـەرەبی بگۆڕێـت بـۆ پیتـی لاتینـی چـونکە ئـەلفبێ عەرەبییەکە بە کەلکی نووسینی زمانی کوردی نایێت.

لە کوردستانی باشووریشدا، سەرەتا ڕۆشنبیرە کوردەکان ئەوەندەی گرنگییـان بـە کێـشە سیاسـییەکان دەدا، ئەوەنـدە بـەلای مەسـەلەی ئەلفبێی کوردییەوە نەدەچوون، بـەڵام ئینگلیزەکـان لـە سـاڵانی بیستی سەدەی نۆزدەم هانی ڕۆشنبیرانیان دا تا ئاوڕێك لە مەسەلەی ڕۆشنبیری

کوردی بدەنەوە، لەساڵی ١٩١٨ مێجەرسۆن ڕۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی) لە بەغدا دەرکرد، کە ڕۆڵێکی کاریگەری هەبوو لە پێشخستنی زمانو نووسینی کوردی، دوای ساڵی ١٩٢٥ چەند ڕۆژنامەو گۆڤارێك دەرچوون کە گرنگیان بە ئەلفبێی کوردی دەداو ڕووناکبیری وەك تۆفیق وەهبیو ئیسماعیل حەقی شاوێس تیایاندا دەنووسی.

هەر لەم بوارەدا، بیرۆکەی گۆڕینی پیتە عەرەبییەکان بە پیتە لاتینییەکان لەناو کورداندا پەیدابوو، کۆمەڵەی هیڤی هەر لە ساڵی ١٩١٣دا ڕۆڵێکی سەرەکی لەم مەسەلەیەدا دەگێڕا، هەروەها مێجەرسۆنی ئینگلیزیش هەر لەو ساڵەدا واتە لە ١٩١٣ نامیلکەیەکی لەبارەی ئەلفبێی کوردیو هەندێ مەسەلەی ڕێزمانی دانا، ئینگلیزەکان پێیان خۆش بوو کورد ئەلفبێی لاتینی بەکاربهێنێت، بەڵام هەموو ئەم هەوڵانە شکستیان خوارد.

دوا جار هەوڵەکانی میرجەلادەت بەدرخان سەریان گرتو ئەو زانایە ئەلفبێیەکی لاتینی دانا کە لەگەڵ دەنگەکانی زمانی کوردیدا بگونجێتو لە ساڵی ١٩٣٢دا بلاوی کردەوەو پاشان ژمارەکانی گۆڤاری (هاوار)ی لە دیمەشق پێ بە چاپ گەیاند. میر جەلادەت تا مردیش هەر لەم بوارەدا کاری کرد.

ڕاهێنانی (١)

ئەم پەیڤانە بە پیتی لاتینی بنووسە:

چیا، کوردستان، چەم، جوانی، ڕۆژگار، ئازادی، گۆران، هەندرێن، دهۆك، زاخۆ.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانە بە پیتی لاتینی بنووسەوە.

١. زستانی کوردستان زۆر ساردە.

٢. ئازادی کوڕێ وی ل زانکۆیا دهۆکی دخوینیت.

٣. مەلایێ جزیری هۆزانڤانەکێ بناڤ و دەنگە.

٤. سلێمانی پایتەختی ڕۆشنبیری کوردستانە.

٥. کەرکووك بەشێکە لە هەرێمی کوردستان.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم پارچە نووسینە لە ئەلفبێی عەرەبی بگۆڕە بۆ سەر ئەلفبێی لاتینی:

(لە پاش ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ هەرێمی کوردستان گۆڕانێکی زۆری بەخۆوە دیت، ئەڤ هەرێمە لەچوار پارێزگا پێکدێت، هەولێرو سلێمانیو کەرکووکو دهۆك، چەند قەزاییێکی تریش هەن کە بەشێکن لەم هەرێمە وەك خانەقینو شەنگارو بەدرە، کۆمەڵی کوردەواری لە گەلێك لایەنەوە پێشکەوتووە، لەبەر ئەوە پێویستە ئەزموونی دیموکراتی کوردستان بپارێزین).

Ĥewt- Ĥelwa	حێ	ح	ĥ- Ĥ	٦
Xew- Xurma	خێ	خ	x- X	٧
Dar- dest	دال	د	d- D	٨
Beraz- Ker	ڕێ	ر	r- R	٩
Ŕûbar- Ŕeng	ڕای قەڵەو	ڕ	ŕ- Ŕ	١٠
Zê- Zeng	زێ	ز	z- Z	١١
Jin- Jeng	ژێ	ژ	j- J	١٢
Sêw- Mast	سین	س	s- S	١٣
Şêr- Şew	شین	ش	ş- Ş	١٤
E'lî, A' dil, u'mer, le'lî, ni'met	دەخرێتە سەر نەبزوێنەکە ع عەین		'	١٥
X̂ardan- X̂em	غەین	غ	x̂ – X̂	١٦
Kef- Fênik	فێ	ف	f- F	١٧
Mirov- Çav	ڤێ	ڤ	v- V	١٨
Qaz- Boq	قاف	ق	q- Q	١٩
Kew- Pak	کاف	ك	k- K	٢٠
Gurg- Dang	گاف	گ	g- G	٢١
Mil- mel	لام	ل	l- L	٢٢
Maĺ- Diĺ	لامی قەڵەو	ڵ	ĺ- Ĺ	٢٣
Dem- Masî	میم	م	m- M	٢٤
Nok- min	نوون	ن	n- N	٢٥
Hewir- Hîwa	هێ	هـ	h- H	٢٦
Wane- Aw	واوی نەبزوێن	و	w- W	٢٧
Yarî- heyv	یای نەبزوێن	ی	y- Y	٢٨

ڕاهێنانی (١)

ئەم پەیڤانە بە پیتی لاتینی بنووسە:

چیا، کوردستان، چەم، جوانی، ڕۆژگار، ئازادی، گۆران، هەندرێن، دهۆک، زاخۆ.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانە بە پیتی لاتینی بنووسەوە.

١. زستانی کوردستان زۆر ساردە.

٢. ئازادی کوڕێ وی ل زانکۆیا دهۆکی دخوینیت.

٣. مەلایێ جزیری هۆزانڤانەکێ بناڤ و دەنگە.

٤. سلێمانی پایەختی ڕۆشنبیری کوردستانە.

٥. کەرکووک بەشێکە لە هەرێمی کوردستان.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم پارچە نووسینە لە ئەلفبێی عەرەبی بگۆڕە بۆ سەر ئەلفبێی لاتینی:

(لە پاش ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ هەرێمی کوردستان گۆڕانێکی زۆری بەخۆوە دیت، ئەڤ هەرێمە لەچوار پارێزگا پێکدێت، هەولێرو سلێمانیو کەرکووکو دهۆک، چەند قەزاییێکی تریش هەن کە بەشێکن لەم هەرێمە وەك خانەقینو شەنگارو بەدرە، کۆمەڵی کوردەواری لە گەلێك لایەنەوە پێشکەوتووە، لەبەر ئەوە پێویستە ئەزموونی دیموکراتی کوردستان بپارێزین).

ڕاهێنانی (٤)

ئەم هۆنراوەیە لە لاتینییەوە بگۆڕە بۆ سەر ئەلفبێی عەرەبی:

Pêşmerge

ŕeng û dengê azadiyê
Xeml û Xweşîya çelngiyê
Bazê çiya û zinaran
Kulîlka deştû zozanan
Ŕonîya berbangan
Sorîya asoyan
Pêşmerge me
Çavkanî û lehîya azadîme
Dadikevim ji Çiya û geliyan
Digeŕim li deştû newalan
Gund û bajar warên minin
Azadî û serxwebûn armanca minin

(Serdar Roşan)

تێبینی: مامۆستا دەتوانێت نموونەی زیاتر لـەم بارەیـەوە بـە قوتابیـانو خوێندکارەکانی بدات.

بەشی ئەدەب

١. قانیع

٢. جگەرخوێن

٣. بەختیار زێوەر

٤. سەلام

٥. ئەحمەد موختار جاف

٦. هێمن

٧. ئەحمەدێ نالبەند

٨. مەلا ئەنورێ مایی

٩. عەبدولواحید نوری

١٠. ئیبراهیم ئەحمەد (بله).

قانیع

قـانع نـاوی موحەمـەدە کـوڕی شـێخ عەبـدولقادری شـێخ سـەعیدی دۆڵاشی مەریوانە. لە پازدەی ئەیلوولی ساڵی (١٨٩٨)ز لە گوندی ڕیشێن لە دایك بـووە، قـانع لـە تەمـەنی چـل ڕۆژی دابـوو بـاوکی کۆچـی دوایـی کردووە، لە تـەمەنی دوو ساڵان دایکیشی کۆچی دوایی کردووە، قانع هەر لە منداڵییەوە تووشـی دەربـەدەری بـووە، هـەر لـەو کاتـەوە تێکـەڵ بـە ئێش‌و ئازارو برسییەتی نەتەوەکەی بووە. بەهۆی خزمێکییەوە دەچێتە حوجرەی مزگەوت‌و دەست بە خوێندن دەکا. بەناو دێهاتەکانی مـەریوان دا بـۆ خوێنـدن چـەرخەیەکی تـەواوی داوە، پاشـان کەوتـە گـەڕان بـە شارەکانی کوردستان بۆ خوێندن. (سەقزو بانەو سابلاخ‌و بۆکان‌و شنۆو کۆیـەو هـەولێرو کـەرکووك‌و سـولەیمانی‌و هەڵەبجـەو پێنجـوێن‌و سـنەو بیارە)و چەند جێگایەکی تر گەڕاوە.

ناسـراوییەکی تـەواوی لەگـەڵ بنەماڵـە ئایینییـەکانی کوردسـتاندا هەبووە. بەتایبەتی لەگەڵ (شێخ مەحموودی نەمر). هەروەها لە خزمەت مـەلای گـەورەدا لـە کۆیـە خوێندوویـەتی. بەهـەر جۆرێك بـوو خوێنـدنی مەلایەتی تەواو کردووە، بەڵام حەزی لە مەلایەتی نەکردووە. لە کۆمـاری مـەهاباد کاربەدەسـتی پـەروەردەکردن بـووە. تـا خـۆی لـە ژیانـدا بـوو دیوانـەکانی (گوڵاڵـەی مـەریوان، باخـچەی کوردسـتان، چـوار بـاخی پێنجـوێن، شـاخی هـەورامان، دەشـتی گـەرمیان)ی بڵاوکراوەتـەوە. لـە ١٩٦٥/٥/٧ز دا لـە گونـدی (لەنگـەدێ) لـە ناوچـەی شلێر کۆچـی دوایـی

کردووەو هەر لەوێ نێژراوە. پاش مردنیشی لە ساڵی (١٩٧٠)ز (پاش مەرگەی قانع) بڵاوکراوەتەوە.

لە ساڵی (١٩٧٤)ز بە شێك لە شیعرەکانی بڵاوکراوەتەوە بەناوی (نامەی قانع). هەروەها لە ساڵی (١٩٧٩) شیعرەکانی بڵاوکراوەتەوە بە ناوی (دیوانی قانع)، قانع لە ژیانیدا کوێرەوەریو دەردی زۆر دیوە وەکو زۆربەی شاعیرانی تری کورد.

قانع لە سەرەتای شاعیرییەتیدا بە فارسی هۆنراوەی گوتووە، چونکە زمانی فارسی لەو سەردەمەدا باو بووە، لە پاش هەست کردنی بە بیری کوردایەتی پیرۆز دەستی کردووە بە هۆنراوە گوتن بەزمانی پاکی کوردی، قانع بە شاعیری وریایی لادێی کورد بەناو بانگە، شیعرەکانی خۆماڵیو ڕەوانن، لەسەرەتای هەڵگیرساندنی شەڕی دووەمی جیهان قانع تێکەڵ بە ڕێبازی ئەدەبیی شۆڕشگێڕانە بووە. هۆنراوەکانی لە ڕووی مەبەستەوە سێ بابەتی گرتووەتەوە (دڵداری، کۆمەڵایەتی، نیشتمانپەروەریو نەتەوایەتی). قانع لە سەرەتای ساڵی (١٩٦٣)ز بەهۆی باری ئاڵۆزی ناوچەکەوە لەگەڵ دانیشتوانی چەند دێ یەکدا ڕەو دەکەنو دەچنە ئەو بەری سنوورەوە. هەر ئەو شەوە دەیگرنو دەیبەن بۆ بەندیخانەی (قەجەر) لە تارانو ماوەیەك لە بەندیخانەدا دەی هێڵنەوە، لە کاتی ئەو بەندییەدا نەخۆشییەکەی زۆری بۆ دێنێو هیوا بڕاوی ژیان دەبێتو بەم جۆرە باسی بەندیخانەکەی دەکات:

١. ئاخرین ماڵی ژیانم کونجی بەندیخانەیە

ئەم کەلەبچە مەرهەمی زامی دڵی دێوانەیە

٢. زۆر دەمێکە چاوەڕوانی زڕزڕەی زنجیر ئەکەم

سەیری ئەم زنجیرە کەن وەك زێوەری شاهانەیە

٣. بووکی ئازادیم ئەوێ، خوێنم خەنەس بۆ دەستو پێ

ئەڵقە ئەڵقەی پێوەنم وەك پلپلەو لەرزانەیە

٤. گەرچی دوژمن وا ئەزانێ من بەدیلی لاڵ ئەبم

باش بزانێ کونجی زیندانم قوتابی خانەیە

٥. گرتنو لێدانو کوشتن عاملی ئازادییە

تۆپو شەستیرو کەلەبچە لام وەکو ئەفسانەیە

٦. بیری ئازادیم لە زیندانا فراوانتر ئەبێ

قوڕ بەسەر ئەو دوژمنە هیوای بە بەندیخانەیە

٧. گەر بە ئازادی نەژیم مردن خەڵاتە بۆ لەشم

نۆکەریو سەردانەواندن کاری نامەردانەیە

٨. چاوەڕوانی شۆڕشێکم عالەمێ ڕزگار بکا

میللەتم بۆ ئەو مەبەستە کردەوەی شێرانەیە

٩. چەکی شۆڕشگێڕی من نووسینو بیرو باوەڕە

ڕاپەڕینە، هەڵمەتە پڕ نەعرەتەی کوردانەیە

١٠. "قانع"م ئەمرۆ لە زیندانا بە ئازادی ئەژیم

سەد هەزار لەحنەت لەوەی وا نۆکەری بێگانەیە

(حەوت دێری هۆنراوەکە بۆ لەبەرکردنە لەسەرەتاوە)

لێکدانەوەی وشەکان:

کونجی بەندیخانەیە	:	سوچێکی تاریك لە بەندیخانە
زێوەری شاهانەیە	:	ئارایش‌و ڕازاندنەوەی مەلیکانەیە.
خەنەس	:	خەنەیە
پێوەنم	:	پێوەندم، کۆت‌و زنجیرێکە دەخرێتە پێی مرۆڤ
پلپلە	:	پارچە زێڕ یا زیوی بچووك کە بەخشلێکەوە بەندکرابێ.
لەرزانە	:	جۆرە خشڵ‌و زێڕێکە بۆ سەری ژن.

جگەر خوێن

ناڤێ وی (شێخ مووسا کوڕێ حەسەنی کوڕێ محەمەد)یە. لە ساڵی ١٩٠٣ لە گوندی (حەسار) کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای بازێری (حەسەنکێف) لە کوردستانی باکوور لەدایك بووە.

جگەر خوین خۆی دبێژیت:

سالا هەزارو نەهسەدو سێ ئەز هاتم دنیایێ
بناڤێ سولتان شێخ مووس ئەز چێ بوومە ژ دایێ
هەتا بووم سێزدە ساڵی لگوندێ مەی هەسارێ
ژینا خوە من بۆراند پاشی ژوێ مەدا ڕێ

جگەر خوین هێشتا بچووك بوو بابی دەمرێ، لەگەڵ دایكو خوشكو برایێن خۆ بەرەو شاری (ئاموودە) چوون، لەوێ دایكیشی دەمرێت. لە ساڵی ١٩١٧ دەچێتە بەر خوێندنو لە ١٩٣٢ تەواوی دەكا، ماوەیێك مەلایەتی كرد، پاشان وازی لێ هێنا. دگەل كۆمەلەكا جوتیارێن كورد دچیتە پارچا دن یا جزیرێ لە سوریاو دوو گوندان ئاڤادكەن بەناوی (چێلەك)و (جەهەننەم).

جگەر خوین پشكداری لە شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران كردیە، تێكشكاندنی شۆڕشەكە بە ئاواو شێوەییێكی دڕندانە كارێكی مەزنی كردە سەر هەستی نەتەوایەتی شێخ مووسو برینێكی گەورەی لە دڵی وی دا پەیدا كرد، لەوڕا ناسناڤێ خۆ كردە جگەرخوین. پاش ئەم كارەساتە هەموو شیعری خۆی بۆ كوردستان تەرخان كرد.

خامەی خۆی کرد بووە خەنجەر بۆ سینگێ دوژمن‌و زنگ بۆ هوشیارکردنی میللەت:

بەسە میللەت لتە شەرمە   هەتتا کەنگی دخەو دابی؟

دبن دەستێن نەیاران دە   هەژارو دیل‌و کۆلانی

پاش شۆڕشی ١٤ی تیرمەها ١٩٥٨ دهێتە عیراق‌و ماوەیێک لە ئێزگەی کوردی کار دەکات، هەیا مەکیش لە زانکۆی بەغدا لە کۆلیژی ئاداب- بەشی کوردی- دەبێتە مامۆستا.

زۆربەی هەڵبەستێن وی دەربارەی خەباتی نەتەوایەتی‌و خەباتی جوتیاری کوردە. هەر لەم ڕێگایە گەلێك گرتن‌و بەندیی‌و ئازارو ئەشکەنجەی دیوە. لە ١٩٨٤/١٠/٢٢ لە (ستۆکهۆلم)ی پایتەختی سوید دلێ مەزنی ژ لێدانێ دەوەستیت‌و لە بازێری (قامشلۆ) لە کوردستانی سوریا دهێتە ڤەشارتن (ناشتن).

بەرهەمەکانی:

١. هەڵبەست: أ- بریسك‌و پێتی   ب- سەورا ئازادی   ج- کیمە ئەز

د- رۆناك   هـ- زەند ئاڤێستا   و- شەفەق   ز- هیڤی

٢. چیرۆك: أ- جیم‌و گول پەری   ب- ڕەشۆیێ داری   ج- سالارو میدیا

٣. زمان‌و ڕێزمان:

أ- گۆتنێن پێشیان   ب- ئاواو دەستورا زمانێ کوردی

ج- فەرهەنگا کوردی بەرگێ (١- ٢)

٤. چەندین بەرهەمی تری نووسیبو، پاش مردنی چاپ کران وەك:
أ- ئاشتی (هەلبەست) ب- تاریخا کوردستان بەرگێ (١- ٢)
ج- فۆلکلۆری کوردی د- ژینە نیگەریا من
هـ - نڤیسارەك لەسەر دیباجا ئەحمەدێ خانی.

ژینا خوە من بۆراند	:	ژیانم بەسەر برد
ئەز چێ بوومە ژدایێ	:	لەدایك بووم
پارچا دن یا جزیرێ	:	پارچە یا بەشەکەی تری جزیرە
لەورا	:	لەبەر ئەوە، بۆیێ، لەبەرهەندێ
ناسناڤ	:	نازناو.

شام شەکرە، وەلات شیرنترە

(جگەرخوین)

١. وەلاتێ من تویی بووکا جیهانی

هەمی باغو بەهەشتو مێرگو کانی

٢. شەپالو شەنگو شۆخو نازو گەوری

گەلەك شیرینو ڕندو پڕ جوانی

٣. سەرێ تاجا سەلاحەدینێ کوردی

ئەنی ڕۆژە دبرجا ئاسمانی

٤. دوو بورهێن تە کڤانێ ڕۆستەمێ زال

دوو زولفێن تە ژتیرێن قەهرەمانی

٥. ڕوویێ تە ئاگرێ زەردەشتو مەزدەك

ژتە هێستر شەرابا کامیرانی

٦. دوو چاڤێن تە وەکی دەریایێ هورمز

کەپوو ئەلماسە کارێ مووشو وانی

٧. دوو لێڤێن تە کتێبا حاجی قادر

زمانێ تە ژ بەندا شێخێ خانی

٨. سەرو پا زەندو بازن تەڤ حەنینە

هەمی سۆرن ژ ڕەنگێ ئەرخەوانی

٩. جگەر خوینە کوڕێ تەر هەر دنالی

ژبەر ژانا نەزانییو خەزانی.

** ** **

لەسەرەتاوە حەفت دێڕی بۆ لەبەرکردنە

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

شەپال	:	جوان، ڕند
بووکا جیهانی	:	بووکی جیهانی
پڕ جوانی	:	زۆر جوانی
ئەنی	:	هەنیە، نێو چاوان
دوو بورهێن تە	:	دوو برۆی تۆ
کڤان	:	کەوان
دوو زولفێن تە	:	هەردوو زولفەکانت
ژتە هێستر	:	فرمێسکەکانت
دوو لێڤێن تە	:	هەردوو لێوانت
زمانێ تە ژ بەندا شێخی خانی	:	زمانت لە بەندی شێخی خانییە
تەڤ حەنینە	:	هەموو خەناوی یە
خەزانی	:	هەژاری

بەختیار زێوەرە

ناوی ڕاستەقینەی (فایەق)ە کوڕی شاعیری بەناوبانگی کورد زێوەرە لە ساڵی (١٩٠٨)ز لە شاری سولەیمانی لەدایك بووە. سەرەتا وەکو هەموو منداڵانی ئەو سەردەمە لە حوجرەی مزگەوتدا خوێندوویەتی پاشان چووەتە قوتابخانەو پۆلی شەشەمی سەرەتایی تەواو کردووە، ئینجا لە بەغدا دەورەیەکی (برین پێچیی ئاژەڵان)ی دیوەو چووەتە سەر ئەو ئیشە. لە ماوەی فەرمانبەریدا ناوچەکانی سولەیمانی گەڕاوەو ماوەیەکیش لە پردێ بووە.

لە ساڵی ١٩٤٦ز کاتێ قوتابخانەی ناوەندی شەو لە سولەیمانی کرایەوە، فایق بێ گوێ دانە تەمەنو ئەرکی ژیانو پلەی کۆمەڵایەتیو شاعیرانەی بووە بە قوتابیو لە ساڵی (١٩٤٨)ز پۆلی سێیەمی تەواوکردووە. هەر لەو ساڵەدا بەهۆی کۆچی دوایی باوکییەوە تەواو بە دەست نەخۆشییەکەوە کە زووتر سەرەتای دیار بوو، پەریشانو سەرگەردان بووە، تا لە ١٩٥٢/١٢/٣١ز کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی گردی (جۆگا) لە سولەیمانی لە تەنیشت باوکییەوە نێژراوە.

لە گەرمەی کێشەی سەختی ژیاندا خۆی ناو دەنێ (سەرکەوتوو) لە کۆڕی نەخۆشیو زامداریو کڵۆڵی دا بەر چاوی تاریك نابێو هیوای نابڕێ، ئازار بەسەرچاوەی دروست بوونی ژیانی بەختیارو سەرکەوتن دەزانێ، پاشان ناوی خۆی دەنێ (بەختیار) بەختیار زێوەر بە تەواوی پەیڕەوی زێوەری باوکی کردووە، بەڵکو قوتابییەکی سەرکەوتوو پێشکەوتووی ئەوە لەپەیڕەوی زانست پەروەری دا. لەژێر باڵی ڕەشیی

دواکەوتوویی و نەزانی و چەپۆکی داگیرکەردا شاعیری زانست پەروەر خوێندن و فێربوون و زانست بە چەکی ڕزگار بوون دادەنێ.

هۆنراوەکانی زیاتر نیشتمانپەروەری و دڵدارین، لەگەڵ ئەوەشدا خاوەنی کۆمەڵێك سروودی جوان و بەناوبانگە وەکو:

(چەند شیرینە لام، برایینە لەخەو هەستن، گۆیژە.....)

بناغەی خوێندەواری و پێگەیشتنی شاعیرانەی هەر ئەوە نییە کە لەخوێندنی حوجرەو قوتابخانەو کۆڕی گشتیی ژیان پێك هاتبێ بەڵکو[1]. سەرەتاو بناغە پتەوەکەی چەش بوونە بە بیستن و لێکدانەوەی شیعری کلاسیکی کوردی و فارسی.

ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوەی بەختیار زێوەر:

گوڵی سەربەستی

گوڵێك شیرینتر لە خونچەی بەهار
نازکتر، جوانتر، لە شەوبۆی نازدار
گەشتر لە دیدەی وەنەوشەی نزار
گوڵێکە ناوی گوڵی سەربەستی
مەردە ئەو کەلەی بگاتە دەستی

** **

گوڵی سەربەستی ئەی هێزی گیانم
ڕۆشن کەرەوەی ڕێگەی ژیانـــــــم

---

(١) ژیانی بەختیار زێوەر لە کتێبی ژیان و بەرهەمی شاعیران وەرگیراوە، دانانی د. عیزەددین مستەفا ڕەسول.

تۆم نەبێ، من خۆم بە هیچ نازانم

تۆم نەبێ هەرگیز ناحەسێمـــەوە

بێ بۆنی خۆشت نابوژێمـــــەوە

★★ ★★

با تەنیا هەر تۆ شاگوڵی من بـــی

سەرچاوەی سۆزی بە کوڵی من بی

تۆ تاقە یاری پڕ دڵی من بــــی

شیعرت پیا هەڵدەم بە زوبانی خۆم

بڵێم دەمێکە بە دڵ شەیدای تـــۆم

لێکدانەوەی وشەکان:

سەربەستی	:	ئازادی
شیرینتر	:	جوانتر
شەوبۆ	:	جۆرە گوڵێکە بە شەو بۆنی خۆشە
دیدە	:	چاو، چاڤ
وەنەوشە	:	جۆرە گوڵێکی دەشتییەو گوڵەکانی بچکۆڵەن
نزار	:	دارستانی چڕ
مەرد	:	پیاوە (ئازایە)
ناحەسێمەوە	:	ئۆقرە ناگرم، ئارام ناگرم، پشوو نادەم
تاقە	:	تاکە، ئێك
شەیدا	:	گێرۆدە
هۆز	:	خێڵ– عەشیرەت
نابوژێمەوە	:	ناگەشبم، ناگەشێمەوە
یار	:	دۆست، هەڤاڵ، هاوڕێ

سەلام

١٨٩٢- ١٩٥٩ز

سەلام کوڕی شێخ ئەحمەدی عازەبانییە، لە ساڵی ١٨٩٢ز لە گوندی (عازەبان)ی ناوچەی وارماوەی سەر بە قەزای هەڵەبجە لەدایك بووە. زۆر ئارەزووی لە خوێندن بووە، لە تەمەنی چوار ساڵیدا خراوەتە بەر خوێندن، قورئانو فارسی خوێندووە، لە تەمەنی شەش ساڵیدا بووە کە باوکی کۆچی دوایی کرد. ئاگاداری ڕووداوەکانی یەکەم شۆڕشی (شێخ مەحمودی حەفید) بووە لە ١٩١٩. پاش بەدیل گرتنی شێخی نەمر، بووە پۆلیس، تا ساڵی ١٩٢٢کە (شێخ مەحموود) گەڕایەوەو بوو بە (مەلیکی کوردستان)، ئەمیش دەبێ بە بەڕێوەبەری (ئەوراقی عەسکەری). هەر لەو ساڵەدا دیسان بەشداری شۆڕشی دووەمی (شێخ مەحموود) دەبێ، بەڵام ماوەیێك لەلایەن شێخەوە دەسگیر دەکریو دەچێتەوە عازەبان. لە وەزیفەدا زۆر شوێنو جێی کردووە، وەك وارماوە، هەڵەبجە، سلێمانیو تەنانەت بەسرەو بەغداو حیللەو شوێنانی تریش. لە ١٩٢٨دا لەگەڵ چەند لاوێك (کۆمەڵەی زەردەشت) یان دامەزراند. لە ١٩٣٠ دوای کارەساتەکانی ڕۆژی ڕەشی (٦)ی ئەیلوول لەگەڵ چەند کەسانێك بۆی دەردەچنو دەچنە گوندی (پیران) لای (شێخ مەحموود)، هەروەها بەشداری ڕووداوەکانی ساڵی ١٩٣١ی کردووە بە فەرماندەی (شێخی نەمر). لە ١٩٥٤– ١٩٥٥ خۆی خانەنشین کردووە.

لە پێشەکی دیوانەکەیدا کە لە ١٩٥٨ لە بەغدا چاپکراوە، د. مەعرووف خەزنەدار دەنووسیو دەڵێ (سەلام زیاتر شاعیرێکی

نیشتمان‌و نەتەوەیە، چونکە کاتی گەنجی سەلام، نەتەوەی کورد بە دەورێکی تایبەت تێدەپەڕی لە ژیانیدا). لە بابەت شیعرە دەروونییەکانییەوە دەڵێ (خەیاڵێکی ڕوونی تێدایەو شعورێکی ڕاست دەردەخا، وەکو وشەکانی لە ناخی دەروونیا بێنە دەرەوە وایە).

یەك لە شاکارەکانی شێخ سەلام وەرگێڕانی چوارینەکانی (خەیام)ە لە فارسییەوە بۆ کوردی، کە بەڕاستی گیانی خەیامی لە وەرگێڕانەکەدا بە تەواوی پاراستووەو بە باشترین وەرگێڕان دادەنرێ، سەلام لە ساڵی ١٩٥٩ز لە سلێمانی کۆچی دوایی کرد:

ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی:

وەتەن چییە؟

هەستە لە خەو ئەی لاوی کورد
تێبکۆشە بە دەست‌و برد
هاوار ئەکا دایکی وەتەن
وا گیان ئەدا، پیادا بگەن
خاك‌و گوڵ‌و گڵ‌و گیا
شاخ‌و چەم‌و چڵ‌و چیا
ڕەنگاو ڕەنگیی کەژی سیا
هاوار ئەکەن بە جیا جیا
وا مەزانە خاکی وەتەن
ئاوو گڵە دارو دەوەن

پشتو ئەژنۆ، جەرگو دڵە
ئەجدادی تۆ شێرانی کورد
لە ڕێی وەتەن بە مەردیی مرد
مردن، ڕزین بوون بەم خاکە
وەتەن دایك، وەتەن باوك، وەتەن کاکە.

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

بە دەستو برد	:	بە گورج و گوڵی
پیادا بگەن	:	پێی ڕابگەن، بگەهنیّ
کەژ	:	چیا، شاخ
سیا	:	ڕەش
ئەژنۆ	:	چۆك

(ئەحمەد موختار جاف)

ئەحمـەد موختـار كـوڕی وەسمـان پاشـای گـەورەی عەشـیرەتی (جاف)ە. لە ساڵی ١٣١٦ی كۆچی كـە هـەردوو سـاڵی (١٨٩٨– ١٨٩٩)ز دەگرێتەوە لە شاری هەڵەبجە لە دایك بووە، دایكیشی (خـانمی وەسمـان پاشا) یەكێك بووە لە ژنـە نـاودارو هەڵكـەوتووەكانی كـورد. لـە تـەمـەنی حەفت ساڵیدا دەخرێتە بەر خوێندن. لە ساڵانی ١٩١٩– ١٩٢٤ قایمقامی قەزای هەڵەبجە بووە، پاشان بووە بە ئەندامی پەرلەمانی عیراق.

ئەحمـەد موختـار دۆسـتو هـەڤاڵی زۆربـەی شـاعیرو ڕۆشـنبیرەكانی سـەردەمی خـۆی بـووە، وەك بێكـەسو گـۆرانو سـەلامو عەبدولواحید نوریو زۆرانی تر. لە هۆنراوەكانی دا ڕێچكەی نیشتمانپەروەریو ئەڤینی گرتـووە. هـەروەها سـەرەڕای هـۆنراویش پەخـشانە چـیرۆكەكی هەیـە بـەناوی (مەسـەلەی ویـژدان) كـە لەسـاڵی ١٩٧٠ لـە بەغـدا چـاپو بڵاوكراوەتەوە. لە ڕۆژی (٦)ی مانگی شـوباتی سـاڵی ١٩٣٥ز دەسـتێكی پـیس لەسـەر ڕووبـاری سـیروان شـەهیدی دەكـاتو دەچـێتە ڕیـزی نەمرانەوە. **ئەمەش نموونەیێكە لە هۆنراوەكانی:**

١. لـە خـەو هەڵـسن درەنگـە میللـەتی كـورد خـەو زەرەرتانـە
هـەموو تـاریخی عالـەم شـاهیدی فـەزلو هونەرتانـە

٢. دەسـا تێكۆشـن ئـەی قـەومی نـەجیبی بێكـەس و مـەزلووم
بـە گورچـی بیـبڕن ئـەو ڕێگـە دوورە وا لـە بەرتانـە

٣. بخـوێنن چـونكە خوێنـدن بـۆ دیفـاعی تیغـی دوژمنتـان
هەمـوو ئـانو زەمـانێ عـەینی قەلغانو سـوپەرتانە

٤. بە خۆڕایی لە دەستی بەرمەدەن ئەم خاکە مەحبوبە
کە تۆزی وەك جەواهیر سورمەو کوحلی بەسەرتانە

٥. بەسەر خاکا ئەگەر نازیش بکەن حەقتانە کوردینە
تەماشای سێبەری ئەو شاخ و کێوە وا لەسەرتانە

٦. بەبێ قەدری بەسەریا ڕامەبوورن حورمەتی بگرن
گوڵاڵە سوورەی ئەم سەحرایە خوێناوی جگەرتانە

٧. دەمێکە ئەم وڵاتە وا ئەسیری پەنجەیی جەهلە
لە سایەی عیلمەوە ئەمڕۆ ئیتر نۆبەی زەفەرتانە

٨. زوبانی حاڵی (ئەحمەد) هەر ئەڵێ وریابن ئەی میللەت
بزانن بەردی ئەم شاخانە ئەڵماس و گوهەرتانە

(هەموو هۆنراوەکە بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

هەڵسن	:	هەستن، ڕابن
دەسا	:	دەی، زووکەن، لەزکەن، خێراکەن
بە گورجی	:	بەخێرایی، بلەزی
تیغ	:	تیخ، کێرد، چەقوو
سورمەو کوحل	:	کل، جۆرە تۆزێکە چاوی پێ جوان دەکرێ
ڕامەبوورن	:	هاتوچۆ مەکەن، تێمە پەڕن
لە سایەی	:	لە سێبەری
گوهەرتانە	:	گەوهەرتانە

هێمن

١٩٢١- ١٩٨٦

هێمن ناوی (سەید موحەمەد ئەمین)ە کوڕی سەید حەسەنی شێخەل ئیسلامی موکرییە، لە ساڵی (١٩٢١)ز بە شەوی جەژنی بەراتیێ لە گوندی لاچین نزیك شاری مەهاباد لە دایك بووە. لە تەمەنی منداڵیدا چووەتە بەر خوێندن، سەرەتا ئەلفو بیێی لای مامۆستا سەعید ناکام خوێندووە پاشان باوکی ناردوویەتی بۆ شاری مەهاباد بۆ ئەوەی لە قوتابخانەی دەوڵەتیی بخوێنێت. لەویێ تا پۆلی چوارەمی خوێندووە، ئینجا باوکی ناردی بۆ قوتابخانەی ئایینی، لە خانەقای شێخی بورهان ماوەیەك مایەوە، بەڵام خوێندنەکەی ڕێكو پێك نەبووە، دواتر لەلای هەندێك مەلای تر خوێندوویەتی.

لە ساڵی (١٩٤٢)ز کە کۆمەڵەی (ژ. ك) دامەزرا، هێمن ئەندامێکی هەرە چالاکی ئەو کۆمەڵە بووە، لەسەردەمی کۆماری کوردستان لە مەهاباد دەوری دیاری کراوی هەبووە، هەر دەنگی دلێری شیعریو نووسەری باڵادەستی ئەو کۆمارە بووە. لە ١٨/٤/١٩٨٦ز کۆچی دوایی کردووەو لە مەهاباد گیانی بە خاك سپاردووە.

هێمن یەکێکە لە شاعیرە هەر بەرزەکانی کورد لە سەدەی بیستەمدا. هۆنراوەکانی هێمن هەر لەسەرەتاوە لە چوار چێوەی شاعیرو نووسەران دەرچووەو لەناو خەڵکی کوردستان بڵاوبۆتەوەو لە دڵی هەموو کوردێکی دڵسۆزو نیشتمان پەروەر جێی خۆی کردۆتەوە.

هـۆنراوەی شـاعیرە کلاسـیکییەکانی کـورد کاریـان کردۆتـە سـەری بەتایبەتی هۆنراوەی نالّی، هەروەها هۆنراوەکانی گۆران لەسەر هێمن بێ کاریگەر نەبوون.

هەستی نیشتمان پەروەری‌و جوانیی سروشـتی کوردسـتان‌و جـوانیی ژن ئیلـهام دەری شـاعیربوون. زمـانی ئـەدەبی لـە شـیعری هـێمن دا بـە کوردییەکی ڕەوان‌و جوان‌و پەتییە، ئەدیب‌و شاعیران پێیان خۆشەو هەم نەخوێندەوارانیش لێی تێ دەگەن.

هێمن هەر شاعیر نەبووە بەڵکو پەخشان نووسێکی هەڵکەوتوو بـووە وەکو لە پێشەکییەکەی دیوانی (تاریك‌و ڕوون) دەردەکەوێ.

هـێمن چـیرۆك نووسـێکی بـە توانـاو گـەورە بـوو. لـە بەرهەمـە چاپکراوەکانی دا (تاریك‌و ڕوون، نالـەی جـودایی، هـەواری خـاڵی، ڕێـزی نان بگرن).

﴿ئەمەش نموونەیەکە لەهۆنراوەکانی هێمن لە دیوانی تاریك و ڕوون﴾

تـۆم هـەر لـەبیرە

لە شاییدا لە وەختی هەڵپەڕینا
لە خۆشیدا لەکاتی پێکەنینا
لە کۆڕی ماتەم‌و گریان‌و شینا
ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە

بە شەو تاکو بە سەرما زاڵ دەبێ خەو

بەڕۆژ تاکو دووبارە دێتەوە شەو

لە کاتێکدا کە دەدوێنم ئەمو ئەو

ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە

زەمانێکە کە دەچمە سەیری گوڵزار

لەگەڵ پۆلی ڕەفیقانی وەفادار

تەنانەت وەختی دەسبازی لەگەڵ یار

ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە

دەکەم تەرخان لە ڕێی تۆدا ژیانم

لە سەنگەردا بەرەو ڕووی دوژمنانم

بە خاکی تۆ دەمی ئاویلکە دانم

ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

ماتەم	:	شینو شەپۆڕ، گریان
دەدوێنم	:	قسەی لەگەڵ دەکەم
پۆلێ	:	تاقمێك
وەفادار	:	ئەمەکدار
ئاویلکەدان	:	سەرەمەرگ، کاتی مردن

(ئەحمەدێ ناڵبەند)

هۆزانڤـانی دەڤــەری بادینـــان نـــاوی (ئەحمــەدێ کــوڕێ ئــەمینێ ناڵبەندە)ە بە (ئەحمـەد مـوخلیس) دهێتـە ناسـین. لـە سـاڵی (١٣٠٨)ی کۆچـی کـە دەکاتـە بەرامبـەر هـەردوو سـاڵی ١٨٩٠- ١٨٩١ز لـە گونـدی (بامەڕنێ)ی سەر بە قـەزای ئامێـدی لـە دایك بـووە. لـە تەمـەنی شـەش ساڵیدا دەسـتی بـە قورئـان خوێنـدن کـردووە. بـۆ خوێنـدن چـووە بـۆ ئامێـدی، زاخـۆ، دهـۆكو گونـدی بیـدۆهێ لـە دەڤـەری بـەرواری ژۆری. ژیانێکی پڕ لە دەردە سەریو ناخۆشیو مشەخت بـوونی بەسـەر بردیـە، پیاوێکی قسە خۆشو نوکتە بێژو زمانزان بووە.

زۆربەی شاعیرە کۆنەکان کارێکی زۆریان لە هزرو بیرو باوەڕی ناڵبەند کردووە بـە تایبـەتی مـەلایێ جزیـری، هـەر لەبـەر ئـەوەش بـووە، وەکـو شــاعیرە کلاســیکییەکان زمــانێکی تێکــەڵ لــە عــەرەبیو کــوردی بەکارهێناوە. ناڵبەندێ هۆزانڤان، هەڵبەستی بۆ ئەم مەبەستانە هۆنیـوە، ئانکۆ ڤەهاندیە:

١. پێ هەڵدانو پێ هەڵگوتنو وەسف کردن، کە ناڵبەنـد دەسـتێکی باڵای هەبووە لەو مەیدانەدا.
٢. ئەڤینیو ئەڤینداری.
٣. سۆفیاتیو لە خوا ترسان.
٤. هۆنراوەی کۆمەڵایەتی ئانکۆ جڤـاکی، کـە شـێوەی گاڵتـەو ترانـە بەخۆوە دەگرێت.

٥. کرێتکـردن‌و ناشـیرین پیـشاندانی بەرامبەرەکـەی، دیـارە لـەو مەبەستەش دا گۆی هونەری بردۆتەوە.

٦. کوردینی‌و وەڵاتپارێزی.

نالبەندێ هۆزانڤان لە (٩)ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦٣ز بەدەستی خۆی، خۆی کوشتووەو لە گۆڕستانی گونـدی (خـشخاشا) لـە دڤـەری بـەرواری ژۆری نێژراوە (هاتیە ڤەشارتن).

ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی:

١. دوهـــی ســـپێدێ ل ســـەربانی
م جانـــەك دیـــت ژ خـــەو ڕابـــوو

٢. ژ مـــال دەرکـــەت دەرێ خـــانی
م تـــەخمین کـــر زولـــەیخا بـــوو

٣. زولـــەیخابوو ســـفەت حـــۆری
وەکـــی تـــیرێ ژمـــە ڕابـــۆری

٤. چـوو سـەر ئـاڤێ ل ڕەخـێ ژۆری
وەکـی ڕۆژێ ل مـــە ئاڤـــا بـــوو

٥. دەمـــا زڤـــری ژ ســـەر ئـــاڤێ
م دیـــت لێـــدا شـــەقا تـــاڤێ

٦. مقابـــل چـــوومە هنـــداڤێ
قـــەرە پۆشـــی گرێـــدا بـــوو

٧. دەمـــا تـــاڤێ ل بـــەژنێ دا

م دیـــت شـــبهی گـــولا ســـپێدا

٨. وەســا گـەش بـــوو دنـــاڤ رێـــدا

چوو حـال بۆ کـەس نـەهێلا بـوو

٩. نـــەهێلابوو بـــۆ کـــەس حالـــەك

دەقیقـــەك ل مـــن ببـــوو ســـالەك

١٠. ل ئـــەنیا وێ هـــەبوو خالـــەك

خـــودێ حـــەق تـــازە کێـــشا بـــوو

(هەشت دێری بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

دوهی سپێدێ	:	دوێنێ سبەینێ، دوێنی بەیانی.
م جانەك دیت	:	من جوانێکم دیت.
ژ خەو ڕابوو	:	لە خەو هەستابوو.
وەکی تیرێ	:	وەکو تیر
دەما زڤڕی	:	کە گەڕاوە
شەقا تاڤێ	:	تیشکی هەتاو
چوومە هنداڤێ	:	چوومە لای
وەسا گەش بوو	:	وەها گەش بوو
لە ئەنیاوێ	:	لە هەنیەی ئەو، لە نێو چەوانیدا.
دەرێ خانی	:	دەرەوەی ماڵ یان خانوو.
ژمە ڕابۆری	:	بە پێشماندا تێپەڕی.
تاڤ	:	هەتا، خۆر.

(مەلا ئەنوەریٚ مایی)

مەلا ئەنوەریٚ مایی، تۆرڤانو میٚژوو نووسو هۆزانڤان بوو، نیشتمان پەروەر وەلاتپاریٚزو کورد پەروەر بوو، خەباتکارو جانفیدابوو. ناوی (ئەنوەری کوڕیٚ شێخ محەمەد تاهیریٚ مایی یە) لە ساڵی ۱۹۱۳ز لە گوندی (مایێ) لە ناوچەی بەرواری ژۆری لەدایك بوویە. تەمەنی دوو ساڵان بوو کە باوکی ئەمری خودا بەجێ دەهێنیٚ. تا تەمەنی دەبێتە شەش ساڵ هەر لە گوندی (مایێ) دەبیٚ، پاشان دایکاوی، ئەوی دەنێریتە گوندی (بامەڕنیٚ) بۆ خوێندن، هەر لەو گوندە خوێندنی سەرەتایی بە دویماهی دینیت، بەلام لەبەر دەستکورتی خوێندنی ناوەندی پیٚ تەواو نەبووەو ملی داوەتە خوێندنی ئایینیو بە فەقێیەتی لە زاخۆ و دهۆکو ئامێدیو شوێنانی دیکەی بەسەربردووە.

لە ساڵی ۱۹۳٦ز دەستوورنامەی مەلایەتی پێدراوە. لە گوندەکانی (شێروان مەزن)و (بارزان)و لەناو (عەشیرەتی هەرکی) دەرسی داوە. گەلێك کاری میری کردووە. زۆرجاران تووشی ڕاونانو گرتن بووە، لە ساڵی ۱۹٤٦ز بۆ ماوەی بیستو دوو مانگان دەخرێتە بەندیخانەوە، یەك بووە لەو ڕەوشنبیر ڕووناکبیرە کوردانەی کە پشتەڤانو هاریکاری شۆڕشی (١٤)ی تەموزی (۱۹٥۸) یان کردووە. ئەندامی یەکیەتی ئەدیبانی عیراق بووە. دەیان گوتارو نووسینی لەسەر ئەدەبو میٚژووی کورد بە هەردوو زمانی کوردیو عەرەبی نووسیوە. لە ساڵی ۱۹٥۹ز لەگەڵ وەفدێکی میللی بە سەردان چووە بۆ (چینی میللی)و لەویٚ گوتارێکی بە نرخی لەسەر ڕەوشنبیریو میٚژووی کوردان داوە. گەلێك

هۆزان‌و گوتاری لەسەر ئەدەب‌و کوردان بڵاوکردۆتەوە، لە ڕۆژی (٢٢)ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٢ز لە شۆڕشی بەڕەڤانی لە بوونی نەتەوەی کورد شەهید دەکریٚ‌و دەچێتە ڕیزی نەمرانەوە.

پرسا من ژ خودێ

١. خودا وەندێ پاك‌و سەخی‌و میهرەبان
دلۆڤانی، هەردەم ژ بۆمە هەمان
٢. هەموو کار، بدەستێ تەنەبێ شکە
چ فەرمان بکەی دێ ببیت بێ ڤەمان
٣. دزانم دگەل کەس تەنینە چوکین
دزانم ژ بۆ هەر کەسەك توی خودان
٤. هەمی دنیا ئەفرۆ تەکریە مرۆڤ
ژ بۆ هەر کەسێ تەکری یار، زەمان
٥. ژبۆ هەر کەسێ تەکری دۆست فەلەك
ژبلی مە کوردان نەما بێ شڤان
٦. نێ ئەم ژ سەپان‌و بەندێت تەنە
مەهشیار کە یا خودێ مەزن ژ خەوان
٧. چ گوننەهە هەیە مە خودایێ بلند
چ سووچ مە هەیە ئەی خودا، دابزان
٨. مەبینە ل سەر ڕێکەکا ڕاست‌و ڕوهن
ژ پشتامە باڤێ ڤی بارێ گران
٩. تۆ ئازا بکە ڤی وەلاتی کمێد
بکێشە دەری وی، دەست تاسبان

(لەسەرەتاوە حەفت دێڕ بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەی پەیڤان:

دلۆڤانی : تۆ بەرەحمی، بە بەزەیی

ژبۆم هەمان : بۆ هەموومان، بۆ مەهەمیا

بێ ڤەمان : بێ مانەوە، بێ وەستان

چوکین : هیچ کینەو بوغزێك

تەکریە : تۆ کردووتە بە.

مەهشیارکە : هوشیارمان کەوە

یاخودێ من : ئەی خودای گەورە

چ گوننەهـ هەیمە : ئایا ئێمە هیچ گوناحێکمان هەیەز

روهن : روون

ژ پشتامە باڤێ بارێ گران: ئەو بارە گرانەمان لە کۆڵ کەوە

بێ شکە : بێ گومانە

ژ بلی : بێجگە لە

شڤان : شوان

نێ ئەم : بەڵام ئێمە

یا خودێ مەزن : ئەی خودای گەورە

مەبینە : بمان هێنە

ژ پشتامە باڤێ : لەسەرمان لاببە، لە کۆڵمان بکەوە.

عەبدولواحید نوری

نووسەر ناوی عەبدولواحید مەجیدە، لە ساڵی (١٩٠٤)ز لە دایك بووە، هێشتا هەر منداڵ بووە باوکی کۆچی دوایی کردووەو لە نازو خۆشەویستیی باوکی بێ بەش بووە، بەڵام خاڵی نەی هێشتووە بێ باوکیی پێوە دیار بێ‌و دەستی بەسەر داهێناوەو لەگەڵ منداڵەکانی خۆی دا جیای نەکردۆتەوە، خستوویەتییە بەر خوێندن تاکو بووە بە مامۆستا.

یەکەمجار لە هەڵەبجە دامەزرا، کە گوستراوەتەوە بۆ سولەیمانی پاش ماوەیەك بووە بە جێگری سەرۆکی شارەوانی سولەیمانی، لەدوا جاردا لە قوتابخانەی فەیسەلییەی سەرەتایی دەبێتەوە مامۆستا، هەر لەوێ دەمێنێتەوە تاکو بە نەخۆشی سیل لە ڕۆژی پێنجی تەمووزی ساڵی (١٩٤٤)ز کۆچی دوایی کردووەو گیانی پاکی بە خاك سپاردووە.

مامۆستا عەبدولواحید بەرامبەر بەو هەموو چاکەیەی کە خاڵی (نوری عەلی) لەگەڵیدا کردووە، هەموو نووسینەکانی بەناوی (ع. و. نوری) واتە (عەبدوالوحید نوری) نووسیوە. بۆیە هەر بەو ناوەشەوە ناوبانگی دەرکردووە. مامۆستا عەبدولواحید نوری مامۆستایەکی نموونەیی ڕاستەقینەبوو، دڵسۆز بوو بۆ قوتابییەکان، پەروەردەی دەکردن بۆ ژیان، بۆ دوا ڕۆژێکی پڕ لە کامەرانی. بە مامۆستایی گەلێك کەسی بە بیری نیشتمان پەروەری‌و پێشکەوتن خواز پەروەردە کرد. لە ڕێزی پێشەوەی ئەوانەیە کە بیری پێشکەوتن خوازییان لەناو کورددا بڵاو کردۆتەوە.

نووسەرێکی مەزن بوو، تێکۆشەرێکی کورد بوو، لەزۆر مەیدان دا خزمەتی کوردی کردووە، لەو ماوە کورتەی ژیانیدا گەلێك کتێبو نامیلکەی پێشکەش بە نەتەوەکەی کردووە.

بۆ لاوان:

بەرزیی کوردی

ع. و. نووری
لە گەلاوێژی ژمارە (٦,٥) ساڵی (١)

لاوان!

چونکی ئێوە هەوێنی ژیانی دوا ڕۆژمانن هەموو هاوارێکم بۆ ئێوەیە: هەموو ئەبینن چۆن گەلاوێژ تەقەلا ئەدا کە کوردی بەرز بکاتەوە، جوان ئەو نووسینانەتان خوێندۆتەوە!

براکانم!

وا بوو بە بیست ساڵ خەریکی نووسینم، چاك خراپ هەندێ کتێب هێنرایە کایەوە! لەم چەرخەدا جوان تێگەیشتم کوردی لە بنچینەدا لەڕو لاواز نەبووەو نییە، ئێمە خۆمان لەڕو لاوازین، لەخوێندنا کەم تەرخەمو لە نووسیندا بێ باکین! ئێمە خۆمان... ڕەنگە دوژمنانی ئەم وتەیەم بڵێن فەرموو وەرە کیمیایەکمان بۆ تەرجەمە بکە!

لە پێش ئەوەدا پاسوختان بەمەوە پێتان ئەڵێم: زمانی زانست لە گێتی دایە یەکە دوو نییە.

چۆن ناتوانین بە (Napolion) بڵێین (دارا) هەروەها ناتوانین بە (Hidrogin) بڵێین غازی سووك چونكی شێرازەی مەدەنێت تێك ئەچێو ئە ئاڵۆزێو سەر لێ شێوانی لە دوایە. ئیمڕۆ ئەبێ چاك بزانین لە ڕۆژ هەڵاتا توركەكان بە هەموو هێزی خۆیانەوە هەوڵ ئەدەن خۆیان لە ڕۆژهەڵاتێتی دوور خەنەوە بەڵام ناتوانن زمانەكەیان وەك ئەوروپایی لێ بكەن!

بە پێویستی زمان تیپی فرانسزی بەكار دێنن چۆن كوردانی قەفقاسیا لە نووسینا بێ چار فرانسزی بەكاردێنن!

كوردی.... وەك گوڵێكی ڕەگ زلی سیسی قەراغ ڕووبارێكی وشك وایە... وە ڕیشوی ڕەگی بە هەموو لایەكدا بڵاوبۆتەوە!

ئەبێ خۆتان بكەن بە ئاو ئەو ڕووبارە تەڕ بكەنەوە هەر یەكە لە عاستی خۆی ئەم گوڵە جوانە ئاو بدا، تا بگەشێتەوە، چ ئێوەو چ ناحەزی كورد ئەبێ وەك مانگی چواردە ببینن‌و بزانن كوردی ئەژێو نامرێو لە مردن لە چەند لایەكەوە ڕزگار كرا.

ئێوە گەر بە جەوهەرن... بنووسن، ئێوە گەر بەهۆشن بخوێننەوە... ئێوە ئەگەر لاون! بنووسن‌و بخوێنن. بە خوتو خۆڕایی سەر زەنش مەكەن، ئەم خانووە كە ئێمە ئەمانەوێ بیكەین بۆ پاراستنی زمانی كوردی ئەبێ بە ڕووناكی چاوو خوێنی لەش قوڕی بۆ بگرینەوە.

ئیتر مەبن بە درِكو داڵ لە رِێی ژیان بۆ كاول كردنی زمانەكە مەرِۆن، بۆ رِازاننەوەی برِۆن، براكان! دەبێ ببن بە پرد تا كوردی بەسەر لاشەتانا برِوا بۆ بەرزی!

(لەسەرەتای پەخشانەكەوە تا دەوەرە كیمیایەكمان بۆ تەرجەمە بكە بۆ لەبەركردنە).

رِاڤەكردنی پەیڤەكان:

گەلاوێژ	:	گۆڤارێكی ئەدەبی زانستی كوردی بوو، دەساڵ بە رِێكو پێكی دەرچوو (١٩٣٩-١٩٤٩) خزمەتێكی زۆری زمانو ئەدەبیاتی كوردی كرد.
پاسوختان بدەمەوە	:	وەڵامتان بدەمەوە، بەرسڤێ وە بدەم
بە خوتو خۆرِایی	:	بە بەلاش، لە خۆرِا
كەمتەرخەم	:	بێ باك
گێتی	:	جیهان
سەرزەنش	:	لۆمە كردن
درِك	:	درِی، ستری
قورِ	:	كورِ

ئیبراهیم ئەحمەد (بلە)

ساڵی ١٩١٥ لە سلێمانی لەدایکبووە، ساڵی ١٩٣٧ لە بەغدا کۆلێجی یاسای تەواو کردووەو دوایی بۆتە دادوەر. ئەو ساڵەی کۆلێجی مافی تەواو کرد نامیلکەیەکی بەناوی (الاكراد والعرب) بڵاوکردەوە، کە باس لە پەیوەندی نێوان هەردوو نەتەوەو ئاسۆی هاوکاریان دەکات.

لەنێوان ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٩ بە هاوکاری خوالێخۆشبوو عەلائەدین سەجادی گۆڤاری (گەلاوێژ) یان دەرکردووە. ئەو گۆڤارە سەردەمێکی زێڕینی لە ژیانی ئەدەبو ڕۆژنامەنووسی کوردیدا هێنایە پێشەوەو زمانی کوردیشی لە دڕکو داڵ پاك کردەوە.

ئیبراهیم ئەحمەد یەکێکە لە پەخشان نووسە هەرە دیارەکانی کوردو ڕووداوی نالەباری خۆماڵی، چەوساوەو هەژاران، نرکەو ڕاپەڕینی جوتیاران، ڕەوشی ڕامیاری، ژیانی پڕ لە مەینەتی ژنانی کوردو کۆڕی خەبات، سیمای هەرە دیاری ناو چیرۆکو ڕۆمانو پەخشانەکانی ئەم کەڵە نووسەرەن.

لە شیعریشدا، شیعری جوانو پڕ واتای هەیە، یادگارو هیوا لە پارچە شیعرە هەرە بەرزەکانی ئەم نووسەرەن... ئیبراهیم ئەحمەد، بەهۆی هەستی نەتەوایەتیو چالاکی ڕامیارییەوە، لە ساڵی ١٩٤٩ ڕەوانەی بەندیخانەی ئەبوغرێب کراوە، بەهۆی ئەم گرتنەش چرای گەلاوێژ کوژاوەتەوە.

ئیبراهیم ئەحمەد جگە لە چیرۆكو پەخشانو شیعرو وەرگێڕان، ڕۆژنامە نووسێكی بە تواناشبوو. ساڵی ١٩٥٨ خاوەنی ڕۆژنامەی (خەبات) بووە.

لە بەرهەمەكانی، كۆمەڵە چیرۆكی (كوێرەوەری)، لە ڕۆمانەكانی ڕۆمانی (ژانی گەل)و بەم دواییەش ڕۆمانی (دڕكو گوڵ)ی بە چاپ گەیاندووە. ماوەیەك سكرتێری پارتی دیموكراتی كوردستان بووە، لە ٢٠٠٠/٤/٨دا لە لەندەن كۆچی دوایی كردووە.

بەرەو ڕووناكی

(پەخشان)

لەناو جەرگەی تاریكییەوە
دەست بە كەلەپچەو تەوق لە ملو زنجیر لە پێ
لە كانگای نەزانییو هەژارییو دیلییەوە...
كەوتوومە ڕێ، هاتووم ئەڕۆم بەرەو ڕووناكی

٭٭ ٭٭ ٭٭

ناو چاوانم تفی پیا دێتە خوارەوە
پێم شەلی داركارییە
فرمێسك لە چاوما قەتیس ماوە
پێستم بە سەر ئێسكما وشك بۆتەوە
بەڵام بە دڵێكی وەك پۆڵاوە
ڕێم گرتۆتە بەر ئەڕۆم بەرەو ڕووناكی

ماندووم‌و ڕێگاکه‌م دووره

برسیم، دوژمنه‌کانم تێرن، ڕووتم‌و ئه‌وان پۆشته‌ن

بێ هێزم‌و ئه‌وان به ده‌سه‌ڵاتن

من ده‌ست‌و پێ به‌ستراوم‌و ئه‌وان به‌ڕه‌ڵان

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شا به ویستێکی نه‌گۆڕه‌وه

به گیانێکی نه‌به‌زو زاتێکی مه‌ردانه‌وه

ئه‌ڕۆم به‌ره‌و ڕووناکی

نا... نا من هه‌ر خۆم نیم

به ته‌نیا نه‌که‌وتوومه ڕێ

هه‌زاران هه‌زاران هه‌زارین

به‌ره‌و ڕووناکی ئه‌ڕۆین‌و

بێ گومان به کوێرایی چاوی هه‌موو دوژمنان

سه‌ره ڕای هه‌موو

سه‌ختی‌و تووشی‌و مه‌ترسی‌و تاریکی ڕێ‌و بان

گه‌یوین‌و ئه‌یگه‌ینێ

★★ ★★ ★★

(هه‌مووی بۆ له‌به‌رکردنه)

لێکدانەوەی وشەکان:

حقوق : ماف

نامیلکە : کتێبی بچووک

گەلاوێژ : ١. ئەستێرەی گەلاوێژ، ٢. مانگی سێیەمی هاوینە، ٣. ناوی ئەو گۆڤارەیە کە بەڕێزان (عەلائەدین سوجادیو ئیبراهیم ئەحمەد) لە سالانی ١٩٣٩- ١٩٤٩ بەیەکەوە دەریانکردووەو زۆربەی شاعیرانو نووسەرانی کوردیش بەشدارییان تێدا کردووە...

ڕەوش : بار، دۆخ

مەینەتی : ناخۆشی، کوڵو کۆڤان

کەڵەنووسەر : نووسەرێکی بە توانا، نڤیسەرەکی مەزن

ڕۆمان : چیرۆکی درێژ

قەتیس ماوە : پەنگی خواردووەتەوە

سیما : ڕوخسار، خاسیەت

بە ویستێکی نەگۆڕەوە : بە ئیرادەیەکی بەهێزەوە

تووش : ناخۆشی، سەختی، مشەختی

(سەرچاوە: زمانو ئەدەبی کوردی
پۆلی یەکەمی ناوەندی/ سلێمانی)

بەشی خوێندنەوە

١. ئەحمەد شەوقی
٢. گەشتوگوزار، وەرزش و ڕۆشنبیرییە.
٣. چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردی.
٤. مازوو چنین
٥. پوول زانستی و هونەری ڕۆشنبیرییە.
٦. نەورۆز.
٧. ژیان چییە؟
٨. هەنگ بەخێو کردن
٩. دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە.
١٠. دایك

ئەحمەد شەوقی[1].

ئەگـەر بێـتو چـاوێك بـە مێـژووی ئـەدەبیاتی کـوردیو عـەرەبیو زمانەکانی دراوسێی کوردا بخێشێنین، دەبینین کە گەلێ شاعیرو نووسەرو فەیلەسوفی هەڵکەوتوو هەن جگە لە زمانی دایکی بـە زمـانی یـەکێك لـەو گەلە موسـلمانانەی دراوسـێی شـیعرو هونـەری نووسـیوە وەیـا هـەن کـە بەیەکێك لەو زمانانە بەتایبەتی عەرەبی شیعرو نووسینی ووتووەو تۆمـار کردووە (ئەحمەد شەوقی) یەکێکە لەوانەی کە باسمان کردن.

شەوقی یەکێکـە لـە شـاعیرە هـەرە بـەرزەکانی ئـەدەبیاتی عـەرەبو جێـی شـانازییانە لـە هـەمان کاتـدا بـە یـەکێك لـە شـاعیرە بـەرزەکانی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی دەژمێرێت، شەوقی لە قاهیرەی میسر لەدایك بـووەو لـەوێ پـێ گەیـشتووەو خوێنـدنی سـەرەتاییو ناوەنـدی لـە میـسر تەواوکردووە، وە لە فەرەنسا حقوقی خوێندووە، بەڵام کاروبـاری شـەڕی گەورەی یەکەمو دوورخستنەوەی بۆ (ئەنـدەلووس)و، زرنگـیو هەسـتی نازکیو خوورەوشتی جـوانی وای لێ کـردووە کـە هەسـت ئێـشو ئـازارو ناخۆشـی بـاری وڵاتەکـەی بکـاتو وەکـو شـاعیرێکی نیـشتمانو میللـەت پەروەر هەستی خۆی دەربرێت، چ بە شیعرو چ بە نووسـین، لەبـەر ئەمـە دەبینین شەوقی هەروەکو (فیکتۆر هۆگۆ)ی شـاعیری فەرەنـسی کـە لـە ئـاوارەیی گەڕایـەوە، هەسـتو ئـارەزووی گـەلی میـسری- ژێـر دەسـتی

---

(١) شەوقی لە پێشەکی بەشی یەکەمی دیوانەکەی خۆیدا کە نـاوی (الـشوقیات)ەو خـۆی دەری کردووە، دەڵێت: "باوکم خوای لێ خۆش بێت، بنەچەو ڕەگەزمانی دەبردە سەر کوردەکان..."

ئیستعمار– لەناو دوو تۆی وشە ڕەنگینەکانی شیعرو پەخشانەکانیدا دەردەبڕێتو داوای ڕزگاریی گەلو وڵاتی دەکرد، لە دەستی زۆردارو زۆری، شەوقی بە قەسیدەو پارچە شیعرە نیشتمانییەکانی دەری خست کە دەست نیشانی کۆشکی پاشاکان نییەو شاعیری گەلە. شەوقی هەروەکو گەلێ شاعیرو نووسەری تر شاعیری بەرزی ئینگلیز (شەکسبیر) کاری تێ کردووە، ئەمەش لە داستانی (مصرع کلیوباترە)– کوشتنی کلیوباترە–دا بە تەواوی دەردەکەوێت لە بەرهەمە هونەرییەکانی شەوقیدا گەلێ مەبەستی بەرزو باڵا دەربارەی ژیانو مرۆڤایەتیو سروشتو هەستی نەتەواویەتی بەدی دەکرێت. دیوانە گەورەکەی شەوقی پڕە لە پارچەی شیعری وا کە پۆپەی شیعری وریا بوونەوەی ئەم چەرخەیە. جگە لەمانەش شەوقی بە پێشەنگی کاروانی بوژاندنەوەی شیعر دەژمێررێت، سەرەڕای ئەوەی کە لەنووسینی چیرۆکی شانۆگەریدا دەستێکی باڵای بووە، بەرهەمە بەنرخەکانی شەوقی ئەمانەن: (شوقیات، مجنون لیلی، قمبیز، مصرع کلیوباترا، اسواق الذهب).

ئەمە نموونەیەکە لە شیعرەکانی ئەحمەد شەوقی کە کراوە بە کوردی:

(ئەو بولبولانەی کونده پەپوو پەروەردەی کردن)[1].

ئەڵێن (سلەیمان)[2] زمانی هەموو، مەلی ئەزانی
ئەکەوتە گفتوگۆ لە گەڵیاندا، زۆر بە ئاسانی
کونده پەپوو زۆر ڕێزی بوو لەلای، پێی ووت سلەیمان،
ئەم بولبولانەم بۆ پەروەردە کە بەدڵو بە گیان
ڕۆژێك حەزی کرد بێن بۆ خزمەتی، بۆ چاوپێکەوتن
هاتنە بەردەمی، بەڕێز کە وەستان تێر سەیری کردن
کزۆڵە دیاربوون، بێ تواناو تاقەت، بێ هێــــزو لاواز
هەرچەندە هەوڵیان دا، لەگەڵ سلەیمان نەکەوتنە راز
سلەیمان وتی ئەم بولبولانە، من ئاوام دەوێـــــــــن
هەرچی چۆنێك بێت، سەر بڕینیشی بێ، هەر تیمار بکرێن
پەپوو سلەیمانکە[3] هاتە پێشەوە، ئازاو دەستو برد
عەرزی گەورەی خۆی- زۆر بەڕێزەوە- ئا بەم جۆرە کرد:
ئەم بولبولانەی کە دەیان بینی، کەڕو لاڵ نەبوون،
پەروەردەکەریان کونده پەپوو بوو، بۆیە وا دەرچوون!!

---

(١) ئەمە ئەو شیعرەیە کە ئەحمەد شەوقی بەناوی (البلابل التی البوم)ەوە گوتویەتی، وا لێرەدا بەشێوەی شیعر، کرا بە کوردی.

(٢) مەبەست سلەیمان پێغەمبەرە.

(٣) پەپووسلەیمانکە: واتە دارکوکەی سلەیمان پێغەمبەرە.

لێکدانەوەی وشەکان:

هەڵکەوتوو	: لێ هاتوو
شانازی	: خۆبادان، فەخر.
دامو دەستگا	: دامەزرێنراوی میری
ئاوارەیی	: دوورکەوتنەوە لە وڵات
دوو تۆی	: لەنێوان، بەین
دەست نیشان	: دانراو
پێشەنگ	: ڕابەر، ڕێبەر

گفتوگۆ:

١. شەوقی شاعیری گەلە ئایا، ڕاستە یان نا؟ بۆچی؟

٢. شەوقی لە پێشەکی دیوانی (الشوقیات)دا دەربارەی ڕەگەزی خۆی دەڵێت چی؟

٣. شەوقی لەژێر کاریگەری کام شاعیری ئینگلیزدا بووە؟

٤. ئایا شەوقی جگە لە شیعر پەخشانو چیرۆکی هەیە؟

٥. ناوی چەند شاعیرو نووسەری تر بنووسە کە کورد بوونو بەڵام بەکوردی بەرهەمیان لەپاش بەجێ نەماوە.

٦. مەبەستی شاعیر لەم شیعرە چییە؟

گەشتوگوزار، وەرزش و ڕۆشنبیرییە

جاران هاتوچۆ زۆر ناخۆش و نالەبار بوو، مرۆڤ زۆر ئازاری دەچێشت و گەلێك ماندوو دەبوو. تا ئێستاش هاتوچۆ لە هەندێك وڵاتی دواکەوتوو دوور لە شارستانییەوە، نەك هەر مایەی هیلاکی و کەنەفتییە، بەڵکو مەترسیشی تێدایەو مرۆڤ تووشی گەلێك گێچەڵ و کارەسات دەبێت.

بەڵام هاتوچۆی ئەمڕۆ وەك جاران نییە، بەڵکو گەشت و گوزارو خۆش ڕابواردنە. مرۆڤ بۆ ماوەیەك لە ئەرك و سەرقاڵی ڕۆژانە دوور دەکەوێتەوە، بۆ ئەوەی بایەکی باڵی خۆی بدات و بحەسێتەوە. ئنجا لەو سەرەوە بە گیانێکی نوێ و ئارەزوویەکی تەواوەوە، دێتەوە سەر کارو کاسبی خۆی. دە هەر لەبەر ئەمەیە کە دەبینیت ئەمڕۆ دەست کورت و کەم دەرامەتەکانیش حەز بە گەشتوگوزار دەکەن و بوونەتە گەڕیدە.

بەڵێ ئەمڕۆ هەر کەسێك ئارەزووی گەشتوگوزاری کرد، مەرج نییە دەوڵەمەند بووبێت، ئەوەتا دەستەیەك لاوانی تازە پێ گەیشتوو، پەیدابوون، گەشتوگوزارەکەیان هەر ئەوەندەی تێ دەچێت کە لەماڵی خۆیاندا دەیخۆن و لایان وایە کە گەشتوگوزار هونەرێکی جوانە، سەیر دەکەیت قوتابیی وڵاتێکی وەکو نەمسا یان ئەڵمانیا، بەپێ یان بە سواری پایسکل، وڵاتان دەگەڕێت، مەگەر کاتێك سواری فارگۆنی ژمارە سێ یان چواری شەمەندەفەر ببێت کە پارەیەکی مۆڵی پێ بێت لە هەر شوێنێك شەوی لێ داهات، دەست دەبات جانتاکەی دەکاتەوەو چادرە بچکۆلە قەد کراوەکەی دەردەهێنێت و هەڵی دەدات و لەژێریدا دەخەوێت،

خۆ ئەگەر وای نەکرد لە خانێکی بچووك یان لە کادانی ماڵە جووتیارێکدا ڕۆژ دەکاتەوە.

ئێستا باشم لە بیرە کە یەکەم جاری خەوتنی ناو کادانم لە گەشتوگوزاردا، ئەو جارەبوو کە چەند ساڵێك لەمەوبەر لەگەڵ دەستەیەك قوتابییانو دەرچووانی دانشگاکانی ئەنگلستاندا چووین بۆ وڵاتی ئەسکەندیناڤیا، کادانێکی گەورەیان لە ناوەڕاستی کێڵگەیەکدا پیشان داین، کادانەکە لە تەختە دروست کرابوو کارەباشی تێدابوو، کە چووینە ناوەوە هەریەکەمان دەستی کرد بە کا کۆکردنەوەو جێگا بۆ خۆش کردن، جێگای خەوتنێکمان دروست کرد گەرمو گوڕو خۆش، ئیتر بۆ خۆمان تا بەیانی لێی خەوتین، خەوێکی قووڵو یەك ژەمی، بەیانی کە هەستاین لەخەو بۆمان دەرکەوت کە هەموومان خرپ خەومان لێ کەوتبوو کەسمان خەبەرمان نەبوو بوەوە، ئنجا کە لە کادانەکە هاتینە دەرەوە، دانیشتوانی ئەو شوێنە قسەی خۆشیان لەگەڵدا کردینو دەستی ڕێزیان لێ ناین.

وە نەبێت لەو وڵاتانەدا، هەر کادان دەست کەوێتو ئیتر هیچی تر، بەڵکو گەلێك شوێنی تر بۆ حەسانەوەو خەوتن وە دەست دەکەوێت، وەك شوێنی ئەو قوتابییانەی کە هاوینان دەگەڕێنەوە ناو کەسو کاری خۆیان، یان وەك شوێنی پاپۆڕەوانەکان، کە بە پاپۆڕ دەڕۆنو شوێنەکانیان بەجێ دەهێڵنو بە خاڵیتی دەمێننەوە. ئەمە جگە لەوەی لە دێهاتو شارە بچکۆڵەکانیشدا شوێنی خەوتن وە چنگ دەکەوێت.

ئەگەر گەڕیدەیەك ڕێی بكەوێتە یەكێك لەو شوێنانە، ژوورێكی خاڵی لە ماڵێكدا دەدۆزێتەوەو بە پارەیەكی كەم دەیگرێت بەكرێ.

گەشتوگوزار هەلێكە دەبێت لە كیس نەدرێتو هەر دەرفەتێكمان دەست كەوت دەبێت بچین بۆ گەڕانو شوێن ببینین. بەهۆی گەشوگوزارەوە فێری زۆر شت دەبین، كاتێك گەڕیدە سوود لە گەشتو گەڕانو هاتوچۆ وەردەگرێت كە ڕۆشنبیرو وریا بێت، نەك وابزانێت، كە بە پارەی زۆرەوە دەتوانێت سوود وەربگرێتو فێر ببێت.

لێكدانەوەی وشەكان:

كەنەفت	:	ماندوو، وەستان
گێچەڵ	:	ئاستەنگ
كارەسات	:	كاری سەخت، ڕووداو
سەرقاڵ	:	سەرگێژی
دەرفەت	:	دەلیقە، فرسەت
گەڕیدە	:	گەڕوك

گفتوگـۆ:

١. بۆچی جاران هاتوچۆ ناخۆش بوو؟

٢. ئێستا بەهۆی چییەوە دەتوانین بە ئیسراحەت هاتوچۆ بکەین؟

٣. بـۆ ئـەوەی بتـوانین هاتوچـۆ بکـەینو بـچین بـۆ گەشـتوگوزار، ئایـا مەرجە دەوڵەمەند بین؟

٤. چۆن لاوانی تازە پێگەیشتوو، لە ئەوروپا دەتوانن بە پارەیەکی کەم بە ئارەزووی خۆیان بگەڕێن.

٥. ئایا لەم وڵاتەی خۆتدا گەڕاویت؟ ئەگەر گەڕاویت لە گەڕانەکەتدا هەر خۆت بەتەنها بوویت یان لەگەڵ خەڵکی تردا بوویت؟

٦. ئایا دەتوانیت لەگەڵ هاوڕێکانتا بۆ چەند ڕۆژێك بـە پارەیـەکی کـەم بۆ شوێنێکی نزیك بچیت بۆ گەشتو گەڕان؟

٧. ئەگەر تا ئێستا نەچوویت، ئایا دەتوانیت بەم نزیکانە بچیت؟

چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردی

لە (شانۆی ناوماڵ) بە دەستکارییەوە[1].

پیاوێکی دەڵەمەندو بە سامان نابووت بوو، هیچی نەما بەندەیەک نەبێت، ڕۆژێك بە بەندەکەی گوت: کوڕم ئێمە لەم شارە هیچمان بۆ ناکرێت، من دەناسن، ڕووم نایەت دەست لە کەس پان بکەمەوەو هەندێك ئیشیشم بۆ ناکرێت، هەتا ئەمڕۆ مەزن‌و ناسراو بووم. زەمین گەلێك فراوانە. با بچین بۆ وڵاتێکی دی بەڵکو خودا چارەسەرێکمان بکات.

ڕۆیشتن، لە وڵاتی خۆیان دوور کەوتنەوەو گەیشتنە شارێك، تەماشایان کرد، خەڵکی ئەو شارە کۆم بوون، تومەز پادشایان مردووە، پادشا بۆ خۆیان دادەنێن. ئادەتی ئەو گاڤەش ئۆسابوو، بازیان هەڵداوە، بەسەری هەر کەسەوە نیشتبێتەوە ئەویان کردووە بە پادشا. بەندە ڕووی کردە خودانی‌و گوتی: ئەی گەورەی من، ئەگەر خودا کردی، ئەم بازە بەسەری تۆوە نیشتەوە، تۆ لەگەڵ خەڵکی ئەم شارە چی دەکەیت؟ وتی:

- کوڕم، ئەوە دوورە لەمن کە خودا بە دەردو مەینەتی دووچاری کردووم.

---

(١) (شانۆی ناوماڵ) کتێبێکی خوا لێ خۆشبوو مەلا مستەفای حاجی مەلا ڕەسوولە کە ناوبانگی بە (سەفوەت) دەرکردبوو، ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٧١ لە بەغدا لە چاپ دراوە، هەروەها گولستانی شێخی سەعدیی کردووە بە کوردی‌و دیوانێکی شیعرو گەلێك کتێبی تری چاپ کراوو چاپ نەکراوی هەیە، لە ساڵی ١٩٦٣ لە سلێمانی وەفاتی کردووە.

بەندە گووتی:

- قوربان، ئەمە ئیشە، بەڵکو خودا کردی!.

گوتی:

- بەڕاستی خزمەتیان دەکەم. خودا چۆنی فەرمووە بەوە جۆرە کردەوەیان لەگەڵ دەکەم. ئەی کۆیلە ئەگەر بەسەر تۆوە نیشتەوە چی دەکەیت؟

گوتی:

- من شەل و کوێرم ناپارێزم، تێیان دەکەوم، سزایان دەدەم، یەکێك پیاوێك بکوژێت، دەیکوژمەوە. ئەوی شکاتی کردووە ئەویش دەکوژم، ئەوی شایەتی دا ئەویش دەکوژم، پیاوێك دزی بکات دەیکوژم، ماڵ دزراویش دەکوژم. ئەوەی شایەتی دا ئەویش دەکوژم. ڕاستیی چی خودا فەرموویەتی من وەسا لەگەڵ وان ناکەم.

گەورە گوتی:

- جا ئەمە ئینسافە؟

کۆیلە گوتی:

- جا خودا دەکات زۆرم لەکێ کردووە؟ یا گوێی لەم وتانە نییە؟

ڕۆیشتن، لە سوچێکەوە نزیك ئەو خەڵکە وەستان. بازیان هەڵدا، هات، گەڕا، زۆر بەسەر خەڵکەکەدا سووڕایەوە. هەتا کۆیلەی دۆزییەوە، بە سەرییەوە نیشتەوە. کە سەیریان کرد کۆیلەیەکی ڕەش، لچ شۆڕی ناشیرینی، ئێسك قورسە.

گوتیان:

- باز خەڵەتی کردووە.

هەڵیان دایەوە، دووبارە بەسەرییەوە نیشتەوە، دیسان گووتیان:

- باز خەڵەتی کردووە، چۆن ئەمە بۆ پادشایی دەست دەدات، جاری سێیەم هەڵیان دایەوە هەر بەسەر ئەوەوە نیشتەوە! ئیتر چارەیان نەما، کردیان بە پادشا. هەرایان بۆ دروست کردوو چووە سەر تەختی پادشایی.

دەستی کرد بە ئیش، بەڵام چۆن؟ هەرچی وتبوو بەزیادەوە تەپڵی تۆپێنی پێ کردن. کەسێك کەسێکی دەکوشت دەیکوشتەوە. خاوەن کوژراوو کێ ئاگاداری بوو دەیکوشت. یەکێك دزیی بکردایە بە ماڵ دزراوو بە شایەتەوە دەیکوشتن. گەیاندییە ڕادەیەك هیچ کەس بۆ هیچ شت نەیدەتوانی داد داوا بکات، یا دەنگی لێوە بێت. بە ڕۆژ ئەمە ئیشی بوو، بە شەو کاتێك دیوان چۆڵ دەبوو، دەبووەوە بە بەندەی گەورەکەی‌و دەکەوتە خزمەت‌و حورمەتی.

پیاوە ماقووڵ‌و تێ گەیشتوانی شار کۆبوونەوە گوتیان: ئێمە ئەم بەندە ڕەشەمان کرد بە پادشای خۆمان، خۆ وا ئێمەی تەنگ کرد، چارمان چییەو چی بکەین؟ یەکێك لەوان گوتی: ئەمە پیاوێکی لە تەکدایە زۆری حورمەت دەگرێت. با بچین تکا لەو پیاوە بکەین، تکامان بۆ بکات، بەڵکو وازمان لێ بهێنێت بەم دەردەمان نەبات. چوونە لای گەورە گوتیان:

- قوربان تۆ دەزانیت، ئێمە خۆمان ئەم ڕەشەمان کرد بە پادشا بۆ ئەوە بوو خزمەتی ئێمە بکات، بەڵام ئەمە نازانین تۆ ئاگاداریت یان نا؟ هیچی نەهێشت، وا پیاوێك پیاوێك دەکوژێت، ئەم دیکوژێتەوە باشە، بەڵام باوکی کوژراوەکە بۆچ دەکوژێت؟ یا شایتەکان بۆچ؟ ئەوا دز دەکوژێت؟ ئەی ماڵ دزرا؟ یاخود شایەتەکانیش بۆچ دەکوژێت؟ تۆ لەلای ئەو بەڕێزیت، تکای لێ بکە بە عەدڵو داد لەگەڵمان بجووڵێتەوە. گەورە پەیمانی دانێ کە پێی بێژێت. شەو بەسەرداهات، دوای چۆڵ بوونی دیوان، کابرای پادشا بووەوە بە کۆیلە بەرامبەربە گەورەی وەستا.

گەورە گوتی:

- ڕۆڵە تۆ بۆچ لە خودا شەرم ناکەیت. ئێمە لە برسێتیدا وڵاتی خۆمان چۆڵ کردوو دەرەبدەر بووین، ئێستا خودا کردووینی بە پادشا، بۆچی سوپاسی خودا ناکەیت؟ بۆچی وا لەم هۆزە دەکەیت کە لەپڕ پەلامارمان بدەن بمانکوژن، کۆیلە گوتی:

- گەورەم ڕۆژەکەت لەبیر نایەت لە قەراغ شار، من لەتۆم پرسی ئەگەر خودا تۆی کرد بە پادشا چی دەکەیت لەگەڵ ئەمانە، تۆ گوتت: خودا چی فەرمووە بەو جۆرە کردەوە لەگەڵ ئەوان دەکەم. من گوتم: خودا چی فەرمووە وایان لەگەڵ ناکەم، قەڵاچۆیان تێ دەخەم، خودا ئاگاداربوو، ئەگەر شایانی عەدڵو دادبوونایە خودا تۆی دەکرد بە پادشایان. بەڵام شایانی ئەمەن کە من لەگەڵ ئەوانی دەکەم، ئێستاش من لەم کردارە پەشیمان نابمەوە هەتا ئەوان

تۆبەیەکی بەڕاستی دەکەن. ئەگەر تۆبەیان کرد، خـودا دڵـی منیـان بۆ نەرم دەکات، کە بـە عـەدڵو داد، لەگـەڵیان بجووڵێمـەوە. ئـەوان تۆبەیان کردو ئەمیش باش بوو.

لێکدانەوەی وشەکان:

ئێمە لەم شارە هیچمان پیّ ناکرێت: مە ل باژێڕی نەشێن چ بکەین.

کۆم بوون	:	کۆبوونەوە، گردبوون، گردبوونەوە.
یەکێك لەوان وتی	:	یەك ژوان گۆت.
وازمان لیّ بێنە	:	ژمە بگەڕیّ، مەبەردە.
پێی بێژێت	:	ببێژێتەوی، بەو بڵێت، پێی بڵێت
بمانکوژن	:	مەبکوژن
کردووینی	:	مەکرییە
لە تەکیدایە	:	لە گەڵیدایە، ب ویرایە، پیّ رایە.
بەندە	:	کۆیلە، عەبد.
گەورە	:	مەزن.
فراوان	:	فرە
بڕۆین	:	بچین، بمەشنین
خودا	:	خوا، یەزدان، بینایی چاوان
شار	:	باژێر
من دەناسن	:	م ناس دکەن
لەگەڵ وان	:	ب وانرا، لەگەڵ ئەواندا.

نەختێ	:	کەمێك، پیچەك
چۆڵ بوو	:	ڤالآبوو، والآبوو
خودان	:	خاوەن، ساحێبـ صاحب
دروستی کرد	:	چێ کر
ئێمە خۆمان	:	مە بۆ خۆ.
ڕۆلەم	:	کوڕم، کوڕی من
گاڤ	:	کات، وەخت
ئۆسا	:	ئۆسان، هۆسان، هۆسا، ئاوا
قەراغ شار	:	کەنا شار، رەخی بازێر
هۆز	:	گەل، میللەت.

گفتوگۆ:

١. بەم چیرۆکەدا چ پەندێکی کوردیت دێت بە بیردا؟ لە مامۆستا باوك یان برات بپرسە ئەم پەندەت تێ بگەیەنن: (خودا کێو نەبینێت بەفری تێ ناکات). یا مانای ئەم ئایەتە پیرۆزەت بۆ ڕوون بکەنەوە: (لا یغیر الله ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم).

٢. بە کورتی باسی سوودی ئەم چیرۆکە بکە.

٣. مانای (فۆلکلۆر) لە مامۆستا بپرسە.

مازوو چنین

وڵاتی کوردستان هەروەکو هەموو وڵاتێکی بە پیتو فەڕ، زەویو زارو شاخو داخی زۆرەو بێ بەش نییە لەکانو دارو درەختی بەردارو بێ بەری بە سوودو قازانج. یەکێك لەو درەختانەی کە لە کوێستانەکانماندا هەنو کەژو کێوو نزاری داپۆشیوەو دەستی سروشت پەروەردەی کردوون، درەختی مازووە، ئەم درەختە جگە لەوەی کە وەکو هەموو درەختێکی تر سەوزیو گەشە دەدا بە نزارەکانمانو گەڵاکەشی گزرەیە بۆ ئاژەڵەکانمان. سیچکەو بەرە گەڵاو مازوو، گەڵێ بەری تری هەیە کە هەریەکەیان سوودێکی تایبەتی هەیە، بەڵام لە هەموویان بە سوودترو باشتر (مازوو)ەکەیەتی کە لەگەڵ داو دەرماندا بەکاردەهێنرێت بۆ تیمارکردن، ئەمە لەلایەکەوە، لەلایەکی تریشەوە سوودێکی ئابووری هەیە کە کەلێنێك لە ئابووریی هێندێ شوێنی وڵاتەکەمان پڕ دەکاتەوە، بەوەی، کە نرخێکی بازرگانی هەیە ئەویش لەبەر بەکارهێنانی بۆ کاروباری پێستەخۆش کردن بە واتا بۆ (دەباخی)، جا لەبەر ئەمانە، لە کوێستانەکانمانداو لەو شوێنانەی مازوو هەیە، بەشێوەیەکی تایبەتی دەچن بۆ چنینو کۆکردنەوەی، ئەم کارەش پێی دەڵێن، مازوو چنین، ئەویش بەم جۆرەیە: پێش ئەوەی کاتی چنین بێت شارەزایان، مازوو چنین، ئەویش بەم جۆرەیە: پێش ئەوەی کاتی چنین بێت شارەزایانو پیاوانی چاپووك، بەپێ دەنێرن بۆ پارێزگاریو قەدەغەکردنی نزارەکە لە دزەمازوو، هەروەها بۆ دیاری کردنی شوێنەکانی، لەدواییدا کە کاتی گەیشتنی هات بەپێی نەریتی کۆن، بە تەقەو تفەنگ ئاواییەکە ئاگادار

دەکەن بۆ دەست پێکردنی، ئەمانیش هەر یەکە بە تویشو چەلاکی مازوو ڕنینەوە ئامادە دەبنو شەبەقی پیاوو ژنو کوڕو کچ دەدەنە دەم کەژو وەکو ڕێچکە مێرووولە بەرەو نزار سەرەو ژوور دەبنەوە تا دەگەنە شوێنە دیاری کراوەکانو دەست دەکەن بە مازوو چنین. پیاوان لەسەر دارو بە داردەستیانو ژنو کچانیش بە پێوە لەدارە کۆرپەو دەوەنەکان بەدەم گۆرانیو بالۆرێو پیاهەڵدان، چارۆکەو شتی خۆیانی لێ پڕ دەکەنو لە دەمەدەمی نیوەڕۆدا دووای ماندوو بوونو لۆوتو پڕبوونیان لە بۆنو تۆزی دارو مازوو بەرەو کانیو ئاوی نزیك ئەو شوێنە خل دەبنەوەو لەسەری وچان دەگرنو تێر ئاو دەبنو تێشوو بەرە دەکەنەوەو دەست دەکەن بە خواردن.

کە ماندوویەتی یان حەسایەوە، جار ناجارێ هەڵپەڕکێشی بۆ دەکەن. بەم جۆرە ئەم بەرهەمە سروشتییە خودا کردووە کۆ دەکەنەوەو دەی بنەوە بۆ ئاواییو گوندو، ماندوویەتیان دەحەسێتەوەو ئنجا دەست دەکرێت بە فرۆشتنی بە چەرچیو خەڵقی شار لەوانەی کە خەریکی کڕینو فرۆشتنی مازوو کەتیرەو سەعلەمن.

لە مازوو کرندا هەروەکو هەموو کاروبارێکی هەرەوەزی ناو دێهاتەکاندا، گیانی تێکەڵاو بێ جیاوازیی لە بەینی ژنو پیاو، کوڕوو کچ دا بەدی دەکرێت، جگە لەگیانی کۆمەكو یارمەتیو پاراستنی دارو دەوەنو سامانی سروشتیو خودا کرد.

لێکدانەوەی وشەکان:

مازوو چنین	:	مازوو کردنەوە، کۆکردنەوەی مازوو، لێ کردنەوە
سوود	:	قازانج
تیمارکردن	:	دەرمان کردن
ئابووری	:	اقتصادی
چابووک	:	گورج و گۆڵ

گفتوگـۆ:

١. نـاوی چـەند درەختێـك بڵـێ کـە لەخۆیـەوەو دەسـتی سروشـت پەروەردەی کردوون؟

٢. سوودی مازوو چییە؟

٣. بۆچی قەدەغەی نزارەکان دەکرێت لەپێش ئەوەدا دەست بکرێت بە مازوو چنین؟

٤. لە مازوو چنیندا چی بەدی دەکرێت؟

مازوچنین لەلادێ

(قانیع)

ژینـــــــی لادێ ســـــــەیرانە
گەرچــــــی تــــۆزێ گرانـــــە
ڕۆژی نــــەورۆز ئــــەوەڵ ســــاڵ
ئەکەونــــە ئــــیش کــــوڕو کــــاڵ
یــــا جــــووت یــــا جۆگــــە هێنــــان
بــــۆ ئــــاو داشــــتن دەغــــڵو دان
یــــــا داربڕینـــــــی شــــــاخە
یــــاخود پــــەرژینی باخــــــە
یــــــا تووتنــــــە یــــــا درەو
ناوەســــــتن بــــــەڕۆژو شــــــەو
یــــا گێــــرە یــــا شــــەن کــــردن
هەڵمــــەت بــــۆ فرمــــان بــــردن
فــــەرقی نییــــە نێــــرو مــــێ
هەرچــــــی دانیــــــشتووە لــــــەدێ
هــــــەموو خــــــەریك فرمــــــانن
بــــە دەســــت هێنــــانی نــــانن
تــــا تــــەواو ئــــەبێ هــــاوین
تــــێ ئەکۆشــــن زۆر بــــەتین
بــــەینێ لــــەویا بــــەتاڵن

خەریکی ئیشی ماڵن
کە ئیش ڕووی کردە تەواو
کۆ ئەبنۆ لە حەوزو ئاو
چەن دارێ بێ لای مزگەوت
هەندێ ڕاستو هەندێ چەوت
بۆ سێبەر نێژراوە
سەکۆی لەبن کراوە
خەڵکی دێ کە زۆرو کەم
لەسەر سەکۆ ئەبن جەم
تاوێ شەڕە ئاو پرژێن
بە گاڵتەوە شەڕە جوێن
تاوی باسی ژن هێنان
تاوی تاریق دەخڵو دان
دووسێ ڕۆژێ بەم جۆرە
بە گۆرانیو بەهۆرە
ڕائەبوێرن بە شادی
گا گا، بیری ئازادی
گا تەگبیری جوتیاری
گا گا خەمی هەژاری
پیان بە سەبیل کێشان
باسی سۆفیو دەروێشان

باسی ژینی نارەحەت
باسی قەبرو قیامەت
مام خوا کەرەم! دنیا دیو
بانگ ئەکا! هەتیو مەتیو
بۆچی هێندە منداڵن
هەتاکو کەی لە ماڵن
بەراووردم تەواوە
تەقەی مازوو شکاوە
کێتان کوڕی مەیدانە
یاللا مازوو چنانە
ئینجا دەسەی کوڕو کاڵ
را ئەکەنۆ ڕووەو ماڵ
ئاوایی ئەیکەن بەقاو
قیڕەی مناڵ دەنگی پیاو
ئەوەی کە مازوو چن بێ
پیاو بێ وەیاخود ژن بێ
ئەوەڵ ڕۆژو، ئاخر شەو
پۆل ئەبەستن وەکو کەو
لە ڕێی یەك ڕائەوەستن
هەموو کۆمەڵ ئەبەستن
ئینجا ئەدەن بەهەردا

بە شاخو داخو زەردا

جار جارێ ئەهوولێنن

دوراو دوور یەك ئەدوێنن

قولەو گۆرانیو هۆرە

لێیان ئەبێت بە نۆرە

کە ڕۆژ گەییە چێشتینگاو

دەس ئەکەن بە قیژوقاو

دێنە خوار لە گشت لاوە

ئەلێن: کاتی سەراوە

پۆل پۆل ڕیزە ئەبەستن

تا سەر ئاو ڕاناوەستن

لەویا هەتا نیو سەعات

نان ئەخۆن بێ دەنگو مات

ئەمجا یەکێ هەڵەدەو

تێ ئەچرکێنێ وەك کەو

کڵاوی لار دائەنێ

بە دنیا پێ ئەکەنێ

ئەڵێ: بۆ ئاخری ئەمرن

هەتیو هەستن دەس بگرن

ئاوازی لێ هەڵ ئەبڕێ

ڕۆحی عاشقان ئەچڕێ

لەویا گشت ڕائەپەڕن
لە جێیەکا دەس ئەگرن
تەقلە چڵکن، ڕانک شڕ
لەویا ئەیکەن بە سمڕ
یەک گەنجێکی باڵا جوان
سەر چۆپی ئەگرێ بۆیان
دەسەسڕی ئاڵ بە دەس
هەڵ ئەسووڕێنێ سەرمەس
نەزیاد ئەڕۆنو نەکەم
هەڵ ئەپەڕن بە بێ خەم
کچیش هەموو لەو لاوە
بەڕیزە ڕێک وەستاوە
کراس مۆرو سوخمەزەرد
کەوای ئاڵ ڕوومەت بێگەرد
هەر یەک دڵی لەلایە
بۆ خۆی خەریک سەودایە
جار جارێ گۆرانی بێژ
گەنم ڕەنگێکی درێژ
سەری وەر ئەچەرخێنێ
ڕیزی کچان ئەدوێنێ
دڵی هەر لەلای یارە

تـــــەواو بـــێ ئیختیــــارە...!

سەرچـــۆپی کـــێش ساحیب یـــار
خـــۆی ئەلـــەرێنێ جـــار جـــار
هـــەر چـــەند یـــاری ئـــەبینێ
وەختـــــە خـــــۆی بپروکێنـــــێ

لەسەرچـــــۆپی، تـــــا گـــــاوان
ئەکەونـــــــە هەلـــــــە داوان
نـــــازانن دنیــــــا چـــــۆنە!!
چـــۆنە ئـــەم چـــەرخە کۆنـــە

سەرچـــــۆپی هـــــەردوو دەســـــتە
یـــــەك بۆیـــــەکتری مەســـــتە
تێکـــــەڵ ئـــــەبن کـــــچو کـــــوڕ
بـــــە چەشـــــنی مێخـــــەكو دوڕ

دەس ئـــــەگرن بـــــە تێکـــــەڵاو
کـــــچی شـــــۆخو، کـــــوڕی لاو
کـــــچان کـــــە جنـــــسی نـــــەرمن
تۆزقاڵـــــە یـــــێ بـــــە شـــــەرمن

لـــــەویا شـــــەرم نـــــامێنێ
هـــەموو کـــەس خـــۆی ئـــەنوێنێ
تەقـــەی چـــەپڵەو هـــاژەی نـــەی
لـــەرەی مەمکـــەی چەشـــنی بـــەی

بـــۆنی مێخـــەك و سمـــڵ
ئـــەدا لـــەناو پـــەڕەی دڵ
کـــاتێ کـــە کـــچ مـــانوو بـــوو
دەس بـــەر ئـــەدەن بـــۆ پـــشوو
دووبـــارە چەشـــنی کـــەوباڕ
ئـــاژین ئـــەبن لـــە نـــزار
ڕووەو مـــاڵ بـــەدارەو دار
ئەســـووڕێنو تـــا ئێـــوار
یـــەکێ گـــەلا، یـــەکێ دار
یـــا دوو لـــق یـــا پێڵـــەوار
ئەیبـــەن بـــۆ پێویـــستی مـــاڵ
ئاوایـــە ژیـــانی ســـاڵ.

پووڵ زانستیو هونەرو ڕۆشنبیرییە

ڕەنگە ئەمڕۆ حەز بە پووڵ کۆکردنەوەو ڕێکخستنو بابەخ پێدانی لە هەموو شتێکی تر زیاتر لەسەر ڕووی زەمیندا بڵاوبووبێتەوەو ناوبانگی سەندبێت، گەورەو بچووك لە هەموو کەو قوژبنێکی جیهاندا، لەناو هەموو میللەتانداو بەهەموو زمانێك بایەخیان پێ داوە.

پووڵ سەرچاوەیەکی گرنگی ڕۆشبیرییە، زانیارییە، ئادەمیزاد بەهۆی پووڵ کۆکردنەوەوە، وریاتر دەبێتو زیاتر شارەزایی هونەرو ئەدەبو مێژوو وجوگرافیاو سیاسەتو گەلێك جۆری تری زانستی دەبێت.

ئەگەر ئەو پووڵانەی لێ دەربکەین، پێشینان بە پووڵی پۆستە یان بە پووڵی دارایی یان دادەنا، دەتوانین ئەو پووڵەی، کە لە ساڵی ١٨٤٠ی زاینیدا لە ئەنگلستان دەرچوو بە یەکەم پووڵێکی دابنێین کە لەجیهاندا دەرچووە. ڕەنگیش هەیە نەمساوییەکان پێش ئەوان بە ساڵێك واتە لە ساڵی ١٨٣٩دا پوولیان دەرکردبێت، بەڵام کۆمەڵە پووڵێکی تەواو کە بۆ یەکەمین جار دەرچووبێت، لە ساڵی ١٨٧١ی زاینیدا بووە لە ژاپۆن. ئنجا دوای ئەوە ئیتر پووڵ یان تاکە تاکە یان کۆمەڵ کۆمەڵ لە هەموو لایەکی جیهانەوە دەستی کرد بە دەرچوون. ئەم پووڵانە یان بەهۆی ڕووداوێکی گرنگو سەرکەوتنێکی گەورەوە دەردەچوون، یان ئەوانەش نەبوونایە هەر ناو بەناو دەردەچوون. دیسانەوە ئەم پووڵانە لەبارەی کاروباری ئادەمیزادەوە وەك وەرزشو وێنەو هەڵکۆڵینو زانستو دەیان شتی ترەوە دەردەچوون.

لە ساڵی ١٨٧٤ی زاینیدا (یەکێتی پۆستە لەجیهان)دا دروست بوو، ئەم یەکێتییە لە دەستوورەکەیدا دەڵێت، کە هەموو کەسێكو هەموو کۆمەڵێك لە جیهاندا هەقی نامە بۆ یەکتر ناردنیان هەیە، کۆماری عیراقیش لەم یەکێتی‌یەدا ئەندامە، ئەم یەکێتی‌یە بڕیاری دا کە زمانی عەرەبیش یەکێك بێت لەو زمانانەی کە لە کاروباری خۆیدا بەکاریان دەهێنێت.

لە وڵاتی ئێمەدا زۆر هەن لە ژن‌و لە پیاو، لە کچ‌و لە کوڕ، لە پیرو لەلاو، خەریکی پوول کۆکردنەوەن‌و کۆمەڵەیەکیش هەیە بۆ ئەوانەی کە حەز لە پوول کۆکردنەوە دەکەن، لە وڵاتی ئێمەدا هەمیشە بە بۆنە ڕووداوە نیشتمانی‌و نەتەوەیی‌و مرۆڤایەتییەکانەوە پوول دەردەچێت.
یەکێك لە دەزگا ژمێرەکانی جیهان دەڵێت: پوول کۆکردنەوە، دڵ‌و دەروون خاوێن دەکات‌و فێری دان بەخۆداگرتنی دەکات... ئەوەی حەز بە پوول کۆکردنەوە بکات، ناچارە ناوی شارو وڵاتان فێرببێت‌و مێژووی ڕووداوو کەلەپووریان بزانێت. ڕەنگە (رولاندهێڵ) کە دەڵێن یەکەم کەسە پوولی پۆستەی داهێناو بەخەیاڵیدا نەهاتبێت کە ئەوا داهێنانەی ئەو ئەوەندە کار دەکاتە سەر مێژوو، ئەوەندەش دەور دەگێڕێت. بەڵام حەز بە پوول کۆکردنەوە لە کیژێکی ئەنگلستانییەوە داهات، ئەوەبوو ئەم کیژە لە ساڵی ١٨٤١ی زاینیدا، ئاگادارییەکی لە ڕۆژنامەدا بڵاو کردەوەو ووتی: من حەز دەکەم پوولی بەکارهێنراوی پۆستە کۆبکەمەوە ئنجا تکا لەو کەسانە دەکەم کە پوولی کارکراویان هەیە بەبێ زەحمەت بۆ ئەم ناونیشانەی بنێرن، دیارە لە کۆتایی ئاگادارییەکەدا ناونیشانی خۆی بە

تەواوی نووسیبوو. ئەم کیژە شازدە هەزار پوولی پۆستەی کۆکردەوەو دیواری ژوورەکەی خۆی پێ ڕازاندەوە.

نرخی هەندێك پوولی کارکراوە، ئەوەندە بەرز دەبێتەوەو ئەوەندە گران دەبێت کە بەخەیاڵدا نایەت. پوولێك هەبوو لە کۆماری هیندۆراس لە کیشوەری ئەمەریکا لە ساڵی ١٩١٥ی زاینیدا دەرچوو بوو، پوولەکە خۆی کە دەرچوو نرخی چەند فلسێك بوو، بەڵام چونکە هەڵەیەکی چاپی تێدابوو، سەرنجی ئەوانەی ڕاکێشا، کە حەز بە پوول کۆکردنەوە دەکەن، بۆیە نرخەکەی بەرزبووەوەو گەیشتە نزیکەی سێ هەزار دیناری عیراقی.

بەهۆی پوولەوە گەلێك شت دەزانینو فێر دەبینو دڵو دەروونمان پاك دەبێتەوەو شارەزاییمان فراوان دەبێت، حەز بە پوول کۆکردنەوە ڕێگەیەکە بۆ پەروەردەکردنی ڕاستو زانیاریی زۆر.

لێکدانەوەی وشەکان:

بابەخ	:	نرخ، بەها
کەلو قوژبن	:	کونو بن بیچ
کەلەپوور	:	پەرتوك
کیشوەر	:	قارە

گفتوگـۆ:

١. تۆ لەبارەی (حەز بە پوول کۆکردنەوە)وە چی دەڵێیت؟ ئایا تۆ خۆت یەکێکیت لەوانەی حەز بە پوول کۆکردنەوە دەکەن؟

٢. پوول، زانستیو هونەرو ڕۆشنبیریە، چۆن ئەم قسەیە ڕوون دەکەیتەوە.

٣. لە چ ساڵێکدا (یەکێتی پۆستە لە جیهان)دا دروست بوو؟ ئایا عیراق لەو یەکێتییەدا، ئەندامە؟

٤. لای ئێمە جگە لە پوولی پۆستە پوولی تریش بەکاردێت، ئایا دەزانی ئەو پوولانەیان بۆچی دەرکردووەو چەند جۆرن؟

نەورۆز

دیارە تۆ لەم تەمەندا گەلێك جار دیمەنی بەهارو جەژنی نەورۆزت دیوەو بەشداریی ئاهەنگو هەڵپەڕکێی ئەم ڕۆژە پیرۆزەت کردووە. دوور نییە جاروبار مامۆستاو کەس‌و کارو هاوڕێکانت لە جەژنی نەورۆزو پەیوەندیی بە میللەتی کوردەوە دووابن، تۆش گوێت بۆ شل کردبن‌و شتێکت لەم بابەتەوە بۆ ڕوون بووبێتەوە.

لە دێر زەمانەوە، میللەتان ڕێگای خەبات‌و تێکۆشانیان گرتووەو شوێن تروسکەی هیوا کەوتوون، بە شوێن خۆشی‌و پیت‌و فەڕو سەربەستی خۆیان‌و ئازادی نیشتمانەکانیاندا دەگەڕێن‌و شەیدای ئاسوودەیی‌و خۆش گوزەرانی‌و یەکسانی‌و ڕزگاری‌و سەربەرزین، بەڵام وەنەبێت، ئەم ڕێگایە هەروا تەخت‌و ئاسان بێت‌و بە گوڵ‌و گوڵزار ڕازابێتەوە، بەڵکو زۆر جار بە پێچەوانەی خواستی نەتەوەکانی ئەم سەرزەمینەوە، کاروبار چۆتە دەست زۆردارێکی خوێن ڕێژی بێ فەڕی دڵ ڕەقەوە کە هەمیشە لە بیرکردنەوەدا بووە بۆ ئازاردان‌و چەوساندنەوەی میللەت. ئەم کارەساتانە لە مێژووی کۆن‌و نوێی گەلێك نەتەوەی سەرزەمیندا بوون. لەمانەش نەتەوەی کورد، کە نەتەوەیەکی ئازاو قارەمان‌و کۆڵ نەدەرە. یەکێك لەو کارەساتانەی کە چوونەتە مێژووی کۆنی نەتەوەکەتەوە، بەسەرهاتی زۆرداری‌و خوێن مژی یەکەی (ئەژدەهاك)و قارەمانێتییەکەی کاوەی ئاسنگەرە، ئەم بەسەرهاتە لەبەر ئەوەی لە ڕۆژهەڵاتی کۆندا ڕووی داوە، سەیر دەکەین لەلای هەر

نەتەوەیەك بە جۆرێك ڕۆیشتووەو بە ئەفسانەو خەباتی میللییەوە تێکەڵ کراوە.

لەناو میللەتی کوردیشدا بەم شێوەیەی خوارەوە تۆمارکراوەو دەماو دەم ڕۆیشتووە.

دوو هەزارساڵێك لەمەو بەر، کوردستان لەلایەن داگیرکەرێکی خوێن ڕێژەوە ژێر دەستە کراوەو خراوەتە بارێکی ناخۆش‌و سەختەوە، ئەم داگیرکەرە پادشایەکی بێگانەی سامناك بووەو بە خوێنی سەری لاوانی میللەتی کورد تینوو بووە. ئەژدەهاك تووشی نەخۆشییەکی سەیر دەبێت. لە ئەنجامیدا دوومارى مێشك خۆر، لە هەردوو شانی پەیدا دەبن، ئەم دوو مارە کە برسییان دەبوو دەمیان دادەپچڕی بۆ خۆراك، ئەگەر خۆراکەکە، مێشکی لاوان نەبووایە، ڕوویان وەردەگێڕاو دەیان فیشکان لەبەر ئەوە بەردەستەکانی ئەژدەهاك دەبوایە هەموو ڕۆژێك سەری دوو لاویان ببڕیایەو مێشکیان دەربهێنایەو بیانکردایە بە دەمی ئەو دوو مارەوە، میللەت کە سەیری دەکرد وا ڕۆژ بەڕۆژ لاوە هەڵکەوتووەکانی لەناو دەبرێن‌و وڵات وردە وردە لاوی تێدا نامێنێت‌و هەر ڕۆژە دایکێك سك سووتاوو باوکێك جەرگ بڕاوو خوشکێك بێ براو منداڵێك بێ کاك دەبن. لەناوەوە پیشی دەخواردەوەو ڕقی هەڵ دەستا، چاوەڕوانی ئەو ڕۆژە بوو کە ببێت بە کڵپەیەکی ئاگرو بچێت بە ڕووی ئەژدەهاکدا.

لەناو باوکانی ئەو لاوانەدا پیاوێکی ئاسنگەر هەبوو ناوی (کاوە) بوو، ئەم کاوەی ئاسنگەرە قرچە لە جگەرییەوە دەهات، چونکە هەموو کوڕە

لاوەکانی کوژرابوون و کرا بوون بە خۆراکی مارە نەوسنەکانی سەرشانی ئەژدەهاک و تاقە کوڕێکی مابوو، بەردەستەکانی ئەژدەهاک هاتن بۆ ئەو تاقە کوڕەی بۆ ئەوەی بیبەن و بیکەن بە خۆراکی مارەکان، ئیتر کاوەی ئاسنگەر دنیای لەبەر چاو تاریك بوو ئارامی لە بەرهەڵگیراو وەك شێر نەڕانی بەسەریانداو هاواری کرد:

((نا.. نا... ئیتر جگەر گۆشەکانمان ناکەین بە خۆراکی مار)). بە هەموو هێزێکی خۆیەوە، چەند جارێك چەکوشەکەی دا بە دەزگاکەی بەردەمیداو وەك زەنگ دەنگی دایەوەو سەرنجی خەڵکەکەی ڕاکێشاو وەك پڵنگ لە دووکانەکەی هاتە دەرەوە هاواری کرد: پیاوینە... مێرینە کار وا بڕوات هەر پیرو پەك کەوتەو منداڵمان دەمێنێتەوە، دەبێت منداڵیش بۆ خۆراکی مار گەورە بکەین، پیاوینە... مێرینە کار وا بڕوات لە گوڵی بۆن خۆشی لاوەکانتان بێ بەش دەبن، ئنجا دەستی برد پێش کۆشەکەی خۆی لەبەر کردەوەو کردی بە دروشم و هاواری کردەوە، بۆ سەر کۆشکی زۆرداری، پەلاماردەن مەترسن، مردن لە پێناوی ڕزگاریدا گەلێك لە ژیانی ژێر دەستی خۆشترە. هەموو هێرشیان بردو یەکەمین کەسێك گەیشتە سەر ئەژدەهاك، (کاوەی ئاسنگەر) بوو، کاوە چەکوشەکەی بەرزکردەوە بۆ تەپڵی سەری ئەژدەهاك، ئەوەندە توند دەستی داگرت هەموو پانایی چەکوشە کە چەقییە کەللەی سەری یەوەو گیانی لەبەر بڕی.

ئەو ڕۆژی هێرش بردن و لە ناوبردنی ئەژدەهاکە ڕێکەوتی یەکەم ڕۆژی بەهاری دەکرد کە یەکەم ڕۆژی مانگی نەورۆز (٢١)ی مانگی مارتە.

لە ڕۆژێکدا بوو، کە زستانی ساردو سۆڵ کۆتـایی دێـتو بـەهار چیاو دڵو دەشتەکانی دەڕازێنێتەوە، بۆیـە جـەژنی کـورد لـەو ڕۆژەدا جـەژنی دوو جەژنە، خۆشیو هەڵپەڕکێی سەرەتایی بـەهاری ڕەنگـینو هـەڵهاتنی خۆری ڕزگاریو ئازادییە.

نیشانەی جەژنی نەورۆز ئاگرە، چونکە لـەو سـەردەمە دێرینـەدا، کـە ئەم بەسەرهاتەی تێدا ڕوویداوە، هاتوچۆکردن وەکو ئەمڕۆ ئاسـانو خێـرا نەبووە. لەبەر ئەوە بـۆ بڵاوکردنـەوەی ئـەم مزگێنیـیـە خۆشـە، میللـەت لەسەر لووتکە گەردن کەشەکانو یان چیاکاندا ئاگریـان کردۆتـەوەو بـەم ئاگرە یەکترییان ئاگادارکردووە. تۆش وەك قوتابییەکی زرنگ، ئێـستاکە لە چۆنێتیی ئەم جەژنەو جۆری پەیوەندیی بە میللەتەکەتەوە گەیشتیت، بیرت نەچێت لـەم ڕۆژەدا جـەژنی خـۆت بـەجوانترین شـێوە بکـەیت، بـە جلو بەرگێکی خاوێنو جوانەوە. بـە ڕوویـەکی گـەشو خۆشـەوە لەگـەڵ کـەسو کـارو هاوڕێکانتـدا، ڕووبکـەرە سـەیرانی نـەورۆز. دەتوانیـت لـەم ڕۆژەدا کـارێکی سوودبەخـشیش بکـەیت بـەوەی کـە نـەمامێك بنێـژیتو وڵاتەکەتی پێ خۆشترو ڕەنگینتر بکەیت، ئەگـەر هەمیشە نـەمامی نـوێ بڕوێتـەوە، نیـشتمانەکەت بـێ دارو دارسـتان نابێـت، چـونکە کوردسـتان وڵاتی چیاو بەفرو گوڵو دارستانە.

لێکدانەوەی وشەکان:

دێرزەمان	:	لە مێژدا
پیتو فەڕ	:	خێرو بەرەکەت
خۆش گوزەرانی	:	خۆش ژیان
خواست	:	داخوازی
ئەفسانە	:	ئوستورە
تۆمار	:	نووسین
دادەپچڕێ	:	دەمێ خۆڤەکر
کۆتایی	:	دوماهی
مزگێنی	:	مژدە
تەمەن	:	عومر
ئاهەنگ	:	سەیران
هەڵپەڕکێ	:	داوەت
شان	:	مل
مێشك	:	مەژی
خۆر	:	ڕۆژ

گفتوگۆ:

١. ئەژدەهاك پادشایەکی چۆن بووە؟
٢. بۆچی بەردەستەکانی ئەژدەهاك هەموو ڕۆژێك دوو لاویان دەکوشت؟
٣. کاوەی ئاسنگەر کێیە؟ کوڕەکانی چییان بەسەرهات؟
٤. چۆن کۆتایی بە ژیانی ئەژدەهاك هێنرا؟
٥. ئاگر نیشانەی چییە لە نەورۆزدا؟ بۆچی بووە بە نیشانەی نەورۆز.

ڕاهێنان

(باسی نەورۆزی ئەمساڵ بکەو باسی هاوبەشی کردنی خۆشت بنووسە بە لاپەڕەیەك)

ژیان چییە؟

ڕۆژێ لە ڕۆژان پۆلێ مەل لەسەر لق و پۆپی درەختێك دەیان خوێند، لە ساتێکدا کە مەستی خۆش خوێنی بوون، یەکێکیان گوتی: ئەرێ ژیان چییە؟ هەموو سەریان سوڕما لەم پرسیارە سەیرە، گەلێ لێکیان دایەوە، تا یەکێکیان گوتی (ژیان گۆرانییە). مێروولەیەك، کە لەولاوە تەقەڵای دەدا، خۆی لەژێر گڵێ دەربێنێ، هەرکە سەری دەرهانی و ڕۆشنایی بینی گوتی: (نەء، ژیان تێکۆشانە لە تاریکیدا) لەولاوە گوڵێکی تازە پشکووتوو زاری ڕاگرتبوو بۆ هەنگێك، کە ماچێکی خاوێن و گەرمی بکات، گوتی: (ژیان خۆ دەرخستن و شادییە). هەنگێکی تر بەلایدا ڕۆیی و گوتی: (نەء. بلێ ژیان ڕۆژێکی خۆشی هاوینە). مێروولەیەك لەولاوە لە تۆپەڵێکی لە خۆی گرانتر ئالابوو هەڵی بگریت، ماتەمینی ماندوویەتی دایگرتبوو گوتی: (من لە تێکۆشینێکی سەخت و ئەرکێکی گران زیاتری تێدا نابینم).

لەولاوە، باڵدارێکی تر پێکەنی، پێکەنینێکی وا کە هەوری خەمی سەر ڕووی بڕەوێنێتەوە. وەختەبوو کورەی تووڕەیی تا بسبێنێ گوڵ و کۆی دابمرێنێتەوە ئەگەر شەست و ڕەهێڵەی باران نەبوایە، ئاخێکی هەڵکێشاو گوتی: (ژیان فرمێسکە). بازێك ئاسمانی دەبڕی بە مەلە. دەیچریکاندو دەی گوت: (نەء، بە هەڵە چووی، ژیان هێز و ئازادییە).

لە پاش نەختێك تاریکیی هەڵمەتی هێناو شەو باری خست. مێش و مەگەز بە ویزەو ویزە لە لق و پۆپی درەختەکان دەووروکان و، دەیان گوت: (ژیان خەوە!). شارو دێ بێدەنگ و کش و مات بوو، بەیان نزیك

بووەوە، قوتابییەك چرای ژوورەکەی خۆی کوژاندەوەو هەناسەیەکی هەڵکێشاو گوتی (ژیان قوتابخانەیە). هەرزەکارێکیش کە بەدخوویی هەڵی تەکاندبوو، شەوانی لە باوەشی ڕابواردندا بە گەمەوە دەسبازی بەسەر دەبرد، خەمو پەشیمانی لەدرزی دەروازەی دڵییەوە سەرەتاتکێ یان دەکرد دەی گوت: (ژین ئارەزوویەکە تەخت نابێت، خەوێکە نایەتە دی). بەیانیش بەشنەشن دەهاتو دەی گوت: (ژین گرێیەکە ناکرێتەوە، نەهێنی‌یەکە ئاشکرا نابێت).

خۆر دەرکەوت، دنیا ڕۆشن بووەوە، پۆپەی درەختانی پێشەکە زەرد هەڵگەران، بەیان ناوچەوانی ئەرزی ماچ کرد، هەموو لایەك دەنگی دەدایەوە ئەی گوت: (ژیان دەست پێ کردن‌و ئیش کردنە).

لە(یادگاری لاوان)ەوە وەرگێڕانی پارچە
پەخشانێکی(ڤیکتۆر هۆگۆ)یە

لێکدانەوەی وشەکان:

گۆرانی	:	ستران، چریکە، ووتن
مێروولە	:	مێلوورە، مێروو
گەمە	:	یاری

گفتوگۆ:

١. بەلای هەنگەوە ژیان چی بوو؟
٢. بەلای مێروولەو بازەوە ژیان چی بوو؟ ئەی بەلای تۆوە چییە؟
٣. چی لەم نووسینە گەیشتیت؟
٤. ناوی (ڤکتۆر هۆگۆ)ت بیستووە یان نا؟ ئەگەر نەت بیستووە لە مامۆستاکەت بپرسە.
٥. (یادگاری لاوان) چییە؟ کتێبە یا گۆڤارە؟ کەی دەرچووەو لە کوێ؟ ئەگەر نەتزانی لە مامۆستاکەت بپرسە.

هەنگ بەخێو کردن[1].

زۆربەی گیان لەبەران لە دڕندەو مێروو، جانەوەران بە تەنهایی دەژین‌و هەر یەکە ڕێگایەکی لە ژیاندا گرتووە، دوور لە هاوڕەگەزی‌و، پشتی بەخۆی بەستووە لە بۆ گەڕان بەدووای خواردن‌و دەربازبوون لە تەنگوچەڵەمەو بەسەرهاتدا. تەنانەت ڕێك دەكەوێت. كە دوو دڕندە یەكتر دەكوژن لەسەر نێچیر وەیا لەسەر مانەوە ئەگەرچی لەیەك ڕەگەزو ڕیشەن.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە جیهانی فراوانی جانەوەراندا گیانەوەرانی وا هەن، كە حەز بە تەنهایی ناكەن‌و بە كۆمەڵ بە یەكەوە دەژین، ژیانی بە كۆمەڵ لەناو ئەم جۆرانەدا لە گۆڕاندا بووە تا گەیشتۆتە ڕادەیەك كە باشترین‌و ڕێك‌و پێك ترین ژیان بە كۆمەڵ لەناو هێندێكیاندا هاتۆتە كایەوە، بەتایبەتی لەناو مێرواندا، وەك لەناو شارە مێروو لەو كوورە هەنگدا دەبینرێت. هەنگ لە زۆر كۆنەوە ناسراوە مرۆڤ بەخێوی كردووەو سووی لێ وەرگرتووە.

---

(١) خودای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت (واوحى ربك الى النحل ان اتخذي من الجبال بيوتاً ومن الشجر ومما تعرشون ثم كلي من كل الثمرات فاسلكي سبل ربك ذللا يخرج من بطونها شراب مختلف الوانة فيه شفاء للناس، ان في ذلك لاية لقوم يتفكرون). لە سورەتی (النحل) ئایەتی:٦٨،٦٩.

لە کوردستاندا، لە زۆر کۆنەوە هەنگ[1] بەخێوکردن و سوود لە هەنگوین و مێوەکەی زانراوە، چونکە جگە لەوەی کە هەنگوینی هەنگ وەك خواردنێك بەکاردەهێنرێت، وەکو دەرمانیش بۆ گەلێك نەخۆشی و کاروباری تر بەکارهێنراوە. هەنگ سەرچاوەی گەلێك ئەفسانەو چیرۆکی سەیر سەیر بووە لە میسرو یۆنان و رۆمای کۆندا.

بەخێوکردنی هەنگ لە کوردستاندا لەسەر شێوەی کۆنە- جگە لەو کێڵگەو شوێنانەی کە وەزارەتی کشتوکاڵ دەیبا بەڕێوە ئەویش بەم جۆرەیە:

پوورە هەنگەکە لەناو دەفرێکی لوولەییێ کە لەقوڕ کە (کاگلی) پێ دەڵێن یا لەداری کلۆر وەیا لە جۆرە سەبەتەیەك، کە بەقوڕ کون و کەلەبەزی سواخ دراوە، دادەنرێت و لەسەرێکەوە کونێکی تێ دەکرێت بۆ هاتووچۆی و دیوەکەی تری بە پارچەیەك قوڕ یا تەختە دەگیرێت و لە شوێنێکی سەرگیراودا بە تایبەتی لەزستاندا دادەنرێت، بەشێوەیەك کە دەمەکەی بۆ دەرەوە بێت و بەرەو قیبلە بۆ ئەوەی لە زستاندا بای ساردی تۆف و کرێوە نەی گرێتەوە، خۆ ئەگەر نزیك بایەخ و گوڵزارو ئاوبێت ئەوا باشتر- چونکە هەنگ ژیان و بوونی بە گوڵ و گوڵزارو ئاوو تەڕییەوەیە- لە کەشی بەهاردا لەو کاتەی کە هەموو گیان لەبەران

---

(١) دەوری دەهەزار جۆر هەنگ هەیە، تەنانەت لە ئەوروپادا دوو هەزار جۆر هەیە جگە لە ئەمریکا، لەناو ئەم هەموو جۆرانەدا پێنج سەد جۆریان بەیەکەوە لە شێوەی کوورەدا دەژین، وە لەمانەشدا جۆرێکی تایبەتی هەیە کە هەنگی هەنگوین (Apismell:fica) دەچێتەوە سەر ئەو جۆرە، لەهەموویان باشترو رێك و پێك تر بە کۆمەڵ دەژین.

دەبووژێنــەوەو دەکەوونــەوە گــەڕ، کــووره هــەنگیش دەســت دەکـات بــە ئیش‌و هاتنە دەرەوەو گەڕان بە شوێن گوڵ‌و نێرگزداو دەست دەکات بـە شیلەی گـوڵ‌و درەخــت مـژین‌و هەڵاڵــە هێنــان‌و شـانە دروســت کـردن بـۆ ئەوەی شـاکەیان گـەڕا دابنێـت‌و، ئـەمانیش پێیـان بگەیـەنن‌و بـەخێویان بکەن‌و گەورەیان بکەن. لەم کاتەدا خاوەن کوورەکە، کە زانی هەنگەکان لە کاردان‌و ئیشی تەواو دەکەن‌و ژمارەیـان زۆر بـووەو جێگایـان تەسکە دەهێنێت لە پشتەوە نیوە دەفرێکـی تـر کـە (پاشـەوانە)ی پـێ دەڵـێن، دەلکێنێـت بـە پـشتی کوورەکـەوە بـۆ ئـەوەی لەمەشـدا شـانەو گـەراو هەنگوین دروست بکەن. خۆ ئەگـەر سـاڵێك بەهارەکـەی تـەڕبێت‌و گـوڵ‌و گوڵاڵەو ئاوی زۆر بێت‌و سون (سن)و کوللـە نـەبن، هـەنگ زووتـرو زۆرتـر پەرەدەستێنێت‌و دەست دەکات بە پوورەدان (بێچو دەرکردنـە دەرەوە) ئــەم پوورەیــەش، لەلایــەن هەنگەوانەکــەوە دەگیرێتــەوەو دەخرێتــە دەفرێکی ترەوەو دەبێت بە کورەیەکی تازە، ساڵی وا ڕێك دەکەوێت کـە یەك کووره دایکە دوو سێ پووره دەدات.

هەنگ مێروویەکی زۆر ناسکەو زوو لەناو دەچێت[1] لەبـەر پڕکـاری‌و[2] خـۆ خـەریك کردنـی بـە ئـیش‌و کـاری کوورەکەیـەوە، هـەروەها تووشـی نەخۆشی‌و وێرانی دەبێت، لەبـەر ئەمـە هەنگـەوان هـەر ماوەیـەك پـشتی کـووره کـە دەکاتـەوە بـۆ ئـەوەی بزانێـت نـاو کوورەکـە پاکـە، شـانەی

---

(١) پاراستنی هەنگ لە زەردەواڵەو مێروولە پێویستە.

(٢) تەنانەت ئەوەندە ئیش کەرە کە لە هاویندا لە شـەوانی مانگەشـەودا شـەو کـار دەکـات کـە پێی دەڵێن (شەو بە کێو).

نەکەوتووە، یا تووشی نەخۆشی نەبووە، بۆ ئەوەی پاکی بکاتەوە، لە وڵاتی ئێمەدا بە تایبەتی لە پێ دەشتەکانیدا لەسەرەتای پایزدا وەیا لەگەڵ گەڵاوێژ کەوتندا دەست دەکرێت بە بڕینی هەنگ بە واتا (هەنگوین دەرهێنان لە کورە). بەشێوەیەکی تایبەتیو وەستایانەوە بە مەرجێك بەشی کوورەکە لە هەنگوین بمێنێتەوە بۆ خواردنی زستانەی. کورد هەروەکو گوتمان، لە زۆر کۆنەوە هەنگی بەخێوکردووە، بۆ هەر شتێك وە یا جۆرێکی ناوی تایبەتی لێ ناوەو بە کارهێناوە. لەهەر کوورەیەکدا سێ جۆر هەنگ هەیە، شا، کەرهەنگ (نێرە)، ئیشکەر. ئەوەی هەنگ دەیهێنێت لە گوڵو گوڵزار بۆ بەخێوکردنی بێچووەکانیو هەنگوین دروستکردن هەڵاڵەو شیلەیە، ئەو بەشە هەنگەی لە دایکەکە کە (ماکی) پێ دەڵێن جیا دەبێتەوە (پوورە)ی پێ دەڵێن. هەنگ، شانەکانی لەو مێوە دروست دەکات، کە لەگوڵو درەخت دەی گرێت، هەر خانەیەك لەو خانانەی شانەکە (کەلو)ی پێ دەڵێن. ئەگەر شانەکان یەك لەدووای یەك پڕ بە پڕی دەمی دەفرەکە دروست بکات پێی دەڵێن (پەپکەشان) ئەگەر لاربێت پێی دەڵێن (لاشان)، ئەگەر ڕاست لە دەمی دەفرەکەو بۆ دووای دەفرەکە بێت، (تیرەشان)ی پێ دەڵێن، ئەو دەفرە بچووکەی دەدرێت لە پشتی کوورەکە (پاشەوان)ی پێی دەڵێن، بەو مێوەی کە لە زستاندا کونو کەلەبەری کوورەکەی پێ دەگرێت (بەرە مێو)ی پێ دەڵێن، ئەو نەخۆشیانەی تووشی هەنگ دەبێت هاڕیو مرەو ئەسپێیە.

لێكدانەوەی وشەكان:

بەخێوكردن : خودان كردن
تەنگو چەڵەمە : ناخۆشیو گیروگرفت، ئاستەنگ
ڕەگەز : بنەچە، ڕیشە
مێرووله : مورچە، موریچە، مێرو
مێو : ئەو ماددەیە كە هەنگ شانەی لێ دروست دەكات
دەرمان : دارو
پوورە : بەو كۆمەڵە هەنگە دەوترێت كە لەكوورەی دایكە (ماكەوە) جیا دەبنەوە.
كوورە هەنگ : شارە هەنگ.
دەفر : ئەو شتەیە كە هەنگی تێ دەخرێتو دەبێت بە شوێنو لانە.
تۆفو كڕێوە : سەرماو سۆڵەوو بەفرو با، با گەلێر
هەڵاڵە : ئەو تۆزو گەردە ڕەنگاو ڕەنگی گوڵەیە كە هەنگ لە گوڵی دەكاتەوەو بە قاچەكانییەوە دەنوسێتو دەیهێنێت بۆ خواردنی بێچووەكانی.

گفتوگۆ:

١. ئایا هەنگ بەتەنها دەژێت یا بە كۆمەڵ؟
٢. بۆچی لە كوردستاندا خەڵق هەنگ بەخێو دەكەن؟
٣. كە كوورە دایكەكە پوورەی دا هەنگەوانەكە چی دەكات؟
٤. بۆ ئەوەی هەنگ باش بەخێو بكرێتو هەنگوین زۆر بدات چی باشە بۆی؟
٥. پێویستە لە ڕێكوپێكیو كاروگوزاریدا چاو لەهەنگ بكرێت. لەسەر ئەمە وتارێك بنووسە.

دەستی ماندوو لە سەر سکی تێرە

(هێمن) لە سەرەتای دیوانی (تاریک‌و ڕوون)ی خۆیدا گەلێك یادداشتی دەربارەی ژیانی خۆی‌و دەربارەی مێژووی چەند ساڵەی خەباتی کوردانی کوردستانی ئێران تۆمارکردووە. با لەوەیان بگەڕێین بزانین ئەو شاعیرە چیی دەربارەی یەکێك لە ساڵە سەختەکانی کوردستان نووسیوە:

(هێمن) نووسیوییە، دەڵێت:

ساڵی ١٣٢٧[1] هیجری شەمسی ساڵێکی یەکجار تووش‌و شووم بوو. من بە عومری خۆم زستانی وا سەختم لە وڵاتی خۆمان نەدی بوو. پازدە ڕۆژی پاییز مابوو بەفرێکی ئەستوورە، وشك باری. یەك نوا لە هەموو جێگایەك لە میترێك پتر بوو، وشکە بەندو سەرماو سابیقەی بەدوادا هات‌و یەکسەر بوو بەڕوو، بەفری دیکەشی بەسەردا بارین، ڕێ‌و بان گیران، قات‌و قڕی پەیدابوو، ئاو وشك بوون‌و خەڵك ناچار بوو بەفر بتوێنێتەوەو بیخواتەوە. نەوت‌و ئاوردوو وەگیر نەدەکەوت، ئاژەڵ‌و ماڵات قڕانی کرد. ڕەستە ڕزین‌و نەوەندە خنکان‌و گرانی‌یەکی زۆر بە سامی بەداوادا هات. من بۆ خۆم لە ئەزموونی پیاوێکی دنیا دیدەو کۆنساڵ کەڵکم وەرگرت وتوانیم بەشێکی زۆر لە دەغڵ‌و ودانی خۆمان لە ڕزین وزایە بوون ڕزگار بکەم. بەهار درەنگ بوو، هەوا گەرم ببوو. بەڵام بەفر ئارەقیشی نەدەکرد. ڕۆژێك چوومە مزگەوت تەماشام کرد پیرە پیاوێك

---

(١) ساڵی ١٣٢٧ هیجری شەمسی دەکاتە دەورووبەری ساڵی ١٩٤٨ی میلادی.

به تەنێ لەتەنیشت سۆپە ساردو سڕەکە هەڵکوڕماوە. هەرمنی دیت گوتی: منداڵی ئەو زەمانە ئێمەی پێ خەرفاوە. گوتم مامە گیان چ قەوماوە؟

گوتی: بەسەری تۆ ئەوە چەند ڕۆژە بەو هەتیوە گێژانەی خۆم دەڵێم بچن بەفری سەر ڕەپستەکەمان کون کون بکەن گوێشم نادەنێ.

گوتم: جا بۆ کون کوی بکەن؟ گوتی: بۆ تۆش نازانی؟ گوتم ناوەڵلا. گوتی بیلامانێ کە ساڵێ درەنگ بوو هەرد گەرم دادێو هەڵمێ دەکا. بەفریش نایەڵێ هەڵمەکە بێتە دەرو لە ناوخۆیدا دەگەڕێتەوەو دەغڵەکە دەسوتێ، ئەگەر کون بکرێ هەڵمەکەی دێتە دەرەوە ناسووتێ. قسەی مامە پیرەم بە دڵەوە نووسا، چەند ڕۆژان پیاوم هەلگرتنو چوومە زگ بەفر کون کردن. هەوا خۆش بوو، بەڵام کارەکە زۆر گران بوو، بەفرەکە ئەوەندە ڕەق بوو بە لۆسە کون نەدەکرا، بەڵام پاشان تێگەیشتم پێشینان چەند ڕاستە کە گوتویانە (دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە). ئەمەی هێمنی شاعیر گێرایەوە، یادگاری کەسێكو خێزانێکە، بیرەوەری ئیش کردنو هەوڵدانێکە کە بووە بەهۆی ماڵو ڕەنج نەفەوتان. بەڵام ئەگەر وردە وردە لە کەناری ئەم بیرەوەرییە دووربکەوینەوەو ئاسۆی بیرمان فراوانتر بکەینو تەماشای هەموو وڵات بکەین یا تەماشای هەموو جیهان بکەین ئەوا ڕاستییەك دەبینین ئەویش ئەوەیە کە هەوڵدانو ڕەنج کێشان بەر دەگرێت، کە کەسی ئیشکەر دوا ڕۆژی ڕوونە، تێرە، کەسی بڵحی تەمەڵو ئیش نەکەر دوا ڕۆژی تاریکەو دەست ناخاتە سکی تێر، چونکە ئەو دەستە ماندوو نەبووە، لە زۆر وڵاتدا هێشتا چەوساندنەوە

ماوە، هێشتا چینی دەسەڵاتدار بەری ڕەنجی زەحمەتکێشان‌و کارگەرو جوتیاران دەخوات‌و ئەو چەوساندنەوەیە برسێتی‌و نەبوونی‌و نەخۆشی‌و ڕووتیی لەناو هەژاراندا بڵاوکردۆتەوە. بەڵام لەو وڵاتانەدا کە تێکۆشانی کارگەران‌و زەحمەتکێشان قەڵای ڕەنج خۆرانی ڕوخاندووەو زەحمەتکێش خۆی خاوەنی ڕەنگ‌و ئیش‌و نانی خۆیەتی ئەوا خەڵکی هەموو تێرو تەسەڵن، هەموو مەردانە ئیش دەکەن‌و ڕەنج دەدەن‌و خێرو بەرەکەت بەرهەم دێنن‌و دەستی ماندووی ئەوان هەمیشە لەسەر سکی تێرە. ئەم پەندە کوردییە بە گەلێك زمانی جیهان هەیە لە قورئانی پیرۆزیشدا ئەم ناوەڕۆکە لە ئایەتێکدا دەفەرمووێت: (لیس للانسان الا ماسعی) واتە ئادەمیزاد ئەو شتەی دەست دەکەوێت کە ڕەنجی بۆ کێشاوە. ئێستا لە خاکی زەحمەتکێشاندا، لە وڵاتی ئیشتراکیدا ئەم مەبەسە بووە بە یەکێك لە یاساکانی ڕژێمی ئیشتراکی‌و دەڵێن هەموو کەس دەبێت ئیش بکات نەوەستێت، ڕەنج بکێشێت. دیارە ڕەنجەکەشی بۆ خۆیەتی، چونکە دەرەبەگ‌و سەرمایەدار نەماون، تا ڕەنجی بخۆن. ئەوانە نەماوون، کە وەك زەروو، خوێنی بمژن. هەر لەبەر ئەوەشە کە هەموو کەسێکی چالاکی ئیشکەر ژیانی ڕووناکەو بەختیارەو خاوەنی ڕەنج‌و نانی خۆیەتی‌و هەموو کۆمەڵ، هەموو خەڵك دەستی ماندوویان لەسەر سکی تێرە.

لە ئەدەبی جیهانەوە:

دایـــك

(مەکسیم گۆرکی)

مەکسیم گـۆرکی لـە ئەدەیبـە هـەرە گـەورەکانی وڵاتـی سـۆڤیەت دەژمێردێت. ئاشکرایە کە پایەیەکی بەرزی بۆ دایك داناوەو خۆشەویستی دایکی لە دڵدا چەسپیوە، سێ چیرۆکی خۆی کە هەر سێکیان دەربارەی دایكو قارەمانێتی دایکێتییە دوای خۆی بەجێ هێشتووە.

ئەم چیرۆکە بچووکە یەکێکە لەو سـێ چـیرۆکە. دووانەکـەی دیکـەیان یەکێکیان لاسایی نامەیـەو ئـەوەی دییـان چـیرۆکی گـەورەی بـەناوبانگی (دایك)ە کە بۆ زۆربەی زمانەکانی جیهان وەرگێراوە.

ئەمەش چیرۆکەکەیە:

دایـــك

بـا زمـان بـە پیـا هەڵـدانی ئافرەتێـك بکەینـەوە، کـە دایکـە! دایـك: سەرچاوەی ژیان!

ئەم چـیرۆکە لـە تـەیمووری لـەنگی دڵرەقەوەیـە: جیهـانگیری، شـەلی خۆشبەخت، کە ویستی هەموو جیهان ژێرەو ژوور بکات.

ماوەی پەنجا ساڵ هەموو جێگەیەکی تێکەڵ بە خوێن کـرد. شـارانو دەوڵەتانی لـەژێر چـەکمەی ئاسـنینی خۆیـدا وێرانکـرد، وەك فیلێـك پـێ بەسەر شارە مێروولەدا بنێت... پێی دەنایە هەر شوێنێك، جۆگای خوێن بەدوایـدا دەکـشا، گـەلێك کۆشـکی بـەرزکردەوە لـە ئێـسقانی (گەلـە)

بەردەسکراوەکان، لە تۆڵەی مەرگی (جانگیر)ی کوڕیدا، سێ ساڵی تـەواو تۆز قاڵێك میهرەبانیو بەزەیی لە سوچی دڵیدا جێی نەدەبووەوە.

با زمان بە پیا هەڵدانی دایك بکەینەوە ! . دایك: ئەو هێزەیە کە مەرگ سەری زەبوونی بۆ دادەنوێنێت، چیرۆکی ڕاستەقینە لـەدایك بگێڕێنـەوە: دایك کە نۆکەرو خزمەتکاری مەرگ، تەیمووری شەلی دڵـرەق، لـە عاسـتی ئەودا سەری ڕێزو قەدری دانەواند.

دەشـتی سـەوزو زەڕنگـاری (کـانی گـوڵان)، کـە بـە گوڵاڵـەو بـەیبون داپۆشـرابوو شـاعیرەکانی سـەمەرقەند ناویـان نـابوو (دۆڵـی گـوڵ) لـەو جێگەیەی کە منارە بەرزو شینەکانی شار لە دوورەوە دەبینران، تەیموور جەژنێکی گەورەی پێنج هەزار خێوەتی لە چەشنی بایەوان هەڵدابوو، کە لەبانی هەر یەکێکیانەوە بە سەدان ئاڵای ئاورێشمین دەشەکایەوە !.

لە ناوەڕاستی ئەم چادرانەدا، خێـوەتی تـەیموور وەك شـاژنێك لـەناو کارەکەراندا وەستابیت، لەسەر دوازدەهەستوونی زێڕ، کەهەر یەکەیان بە قەدەر درێژ بالآی پیاوێك بوو، هەڵدرابوو، لە چوار سووچی خێوەتەکەدا، (چـونکە چوارگۆشــە بـوو) چـوار هــەڵۆی زیوینیــان داچــەقاندبوو، لـە ناوەڕاسـتی ئەوانـدا هـەڵۆی ئێنجـەمین: پادشـای پادشـاهان، تـەیموری دەسەڵاتدار، لەسـەر تـەختی فـەرمانڕەوایی دانیـشتبوو، ڕووکـاری وەکـو دەمی خەنجەرێکی پان بوو، کە بە خوێن سوور کرابێـت: خـوێنێ کـە بـە هەزاران جار لێیەوە لکابوو.

تەختی خێوەتەکە بە جـوانترینو نایـابترین ڕایـەخ داپۆشـرابوو، سـێ سەد بەرداخی زێڕینی پڕ لە شەرابیان دانابوو لەگەڵ هەر شتێکی نایابدا،

که بۆ خوانی پاشایەتی بە کەڵك بێت، بەزم گێرەکان لە پشتی سەری تەیموورەوە جێگای خۆیان گرت، لە تەنیشتەوە هیچ کەس دانەدەنیشت، نزیکانیو فەرماندەرانیو گەورە پیاوەکانی، هەموو لەبەر پێیدا دانیشتن.

نزیکترو خۆشەویست تر لەهەمووان (کرمانی) شاعیری سەرمەست بوو، کە تەیموور بواری دابوو لە هەڕەتی سەرخۆشیدا گاڵتە بە سەرداری گەورە بکات، ئەو پیاوە جەنگاوییە بە سامە بداتە بەر توانج... دەبا زمان بۆ پیا هەڵدانی شاعیری بکەینەوە کە لە خوای تاكو تەنیا بەولاوە هیچ ناناسێت، وە لە قسەی هەقدا کۆڵ نادات.

لە هەڕەتی جەژنو لە گەرمەی شانازیو گێڕانەوەی شەڕانو سەرکەوتنەکاندا، کە پیاوەکانی تەیموور نوقمی سامی ئەو بوو بوون، لە ناکاو هاواری ژنێك وەك قریشکەی تەوارێك، لە چەشنی بروسکە کە بەناو هەور دا تێپەڕێت، گەیشتە گوێچکەی بەی دەسکەری (سوڵتان بایەزید).

ئەم دەنگەی بەلاوە ئاشنابوو، وە کاریشی لە دڵە زامارەکەی کرد، کە مەرگ هێلانەی تێدا کردبوو، فەرمانی دا بزانن ئەم هاوارە دوور لە شادییە لە کیوەیە؟ وەڵامیان هێنا، کە لەژنێکی شێتی شپرزەوەیە، کراسێکی شڕی لەبەردایەو بە زبانی عەرەبی دەدوێتو دەیەوێت– بڵێ:

دەیەوێت– سەرداری گەورە ببینێت. فەرمانیدا، بیهێنن.

دوای پشوویەك، ژنەکە لە بەرامبەریدا وەستا، پێ خاووسو بەرگی شڕی لەبەردا بوو، پرچە شۆڕەکانی، سنگە ڕووتەکەی داپۆشیبوو، ڕواڵەتی وەك برنجە زەرد بوو، لە چاوەکانیدا گرنگیو لەخۆڕادیوی

دەبینرا، دەستە گەنم ڕەنگەکانی کە هەرگیز نە دەلەزرین بۆ لای سەرداری شەل درێژ کردو، وتی:

(ئەریٚ تۆی سولٚتان بایەزیدت شکاندووە؟ گویٚ بگرە، تۆ هەر چییەك بکەیت، مرۆڤیت‌و منیش دایکم! تۆ مەرگ دەچێنیت، من ژیان دەبەخشم! گوناهت دەربارەی من کردووە، من هاتووم کە لای من گوناهی خۆت بلاٚلێیتەوە! بیستوومە، کە دروشمی تۆ (دادپەروەری‌و دەسەلاٚتە) باوەڕناکەم! بەلاٚم ویژدان گاڵتە دەدات، کە لەبەرانبەری مندالٚ گویٚ ڕادێر بیت! من دایکم!...

سەرداری شەل ئەوەندە زیرەك‌و وریا بوو، کە پەی بە تەوژمی پشت ئەم قسانە بەرێت.

بە ژنەکەی فەرموو دانیشێت‌و بەسەرهاتی خۆی بگێڕێتەوە. ژنەکە گوتی: ((من خەلٚکی (سالرنۆ)م کەوا لە ئیتالیا لە ولاٚتێکی دوور کە تۆ شارەزایی نیت. باوکم ماسیگر بوو، مێردەکەشم هەر ئەوە کاریبوو، بە دلٚنیایی دەژیاو من مایەی بەختیاری ئەو بووم. مندالٚێکم بوو لە هەموو مندالاٚن جوانتر بوو)).

لەم وەختەدا سەرداری پیر قسەی ژنەکەی بڕی‌و گوتی: ((وەك جانگیری کوڕم)) ژنەکە، گورجانە گوتی: (مندالٚی من لەجوانی‌و ژیریدا هاوتای نەبوو). شەش سالاٚنە بوو، کە دزانی دەریا ڕژانە قەراخی دەریای ئێمەو خەزوری‌و من گەلێکی دیکەیان کوشت‌و کوڕەکەمیان ڕفاند. ئەمە چوار سالٚە دنیای بە شوێندا دەپشکنم کەچی ئەوەتا لای تۆیە! بەوەشدا دەزانم، چونکە پیاوی بایەزید ئەو دزە دەریاییانە یان گرت‌و

ئەمجارە تۆیش بایەزیدت شکاندو هەرچییەکی هەبوو کەوتە دەستت. جا خاتر جەمم ئاگات لە شوێنی کوڕی من هەیەو لەسەر تۆیە بمدەیتەوە! ئەوانەی لەوێ بوون هەموو دایانە پرمەی پێکەنین.

سەرکردەکانی سوپاو فەرماندەرانی وڵاتان کە خۆیان بە پسپۆر، دەزانی گوتیان: (ئەم ژنە شێتە! ماقوڵانو گەورەکانی هۆزیش دایانە پاڵ ئەوانو پشتوانیان لە قسەکەیانکرد، بەڵام کرمانی شاعیر. تەنیا کەسێك بوو، کە پێنەکەنی، بەڵکو وردبووەوە، بە بیرا چوو، ڕاستەوخۆ سەرنجی ژنەکەی دەدا.

تەیموری شەلیش بەسەر سوڕماوییەوە تێیدەڕوانی. ئنجا شاعیر لەژێر لێوییەوە، گوتی: ((بەڵی شێتە وەك ئەو ژنانەی جگەر گۆشەیان لە کیس چوو بێت!)). لە دواییدا فەرماندەری فەرماندەران، دوژمنی ئاسایشو هێمنی گوتی: ((ژنەکە! لەو وڵاتە نادیارییەوە چۆن گەیشتیتە ئێرە؟، دەست ئەو پیاوانەی، لە جانەوەری کێوی دڕندە ترن خۆت ڕزگار کردو بێ چەكو تەنیا ڕێگات گرتە بەر؟! چەك تەنیا پشتیوانی مرۆڤی بێدەسەڵاتەو تاقە دۆستێکە، کە ئینسان تا ئەو وەختەی بتوانێت بە چاکی بەکار بهێنێت گزیی ناکات!)). با سەر دانەوێنن بۆ گەورەیی ئافرەت، ئەو ئافرەتەی کە دایکەو خۆشەویستی ئەو تەگەرەو بەر هەڵست ناناسێت وە بە مەمکی خۆی ڕێگا لە دنیا دەکاتەوە. هەموو شتێکی باش لە ئادەمیزاددا بە ڕوو بۆی تیشکی ڕۆژو شیری دایکەوە ئەمەیە، کە خۆشەویستی ژیانمان فێر دەکات.

ژنەکە گوتی: ((من لە گەڕانەکەمدا هەر تووشی دەریاییەك بووم، کە ئەویش پڕ بوو لە دوورگەو گەمیی ڕاوی توانیم بە کۆمەکی ئەوان لێی بپەڕمەوە. مرۆڤ کاتێك بە شوێنی خۆشەویستێکدا دەگەڕێت هەموو شتێك ئامادە دەبینێت بۆ خزمەتی خۆی. پەڕینەوەی ڕووبار بە مەلە بۆ کەسێك، کە لە قەراخ ئاو هاتبێتە دنیاوە کارێکی ئەوەندە گران نییە)).

لەم وەختەدا کرمانی گوتی: ((... کۆسار بەلای خۆشەویستەوە، وەك دەشتو نەرمان تەخت دەبێت!)) ژنە لەسەری ڕۆیشت: وە تووشی جانەوەرانی سامناکی کێوی بووم، بەڵام هەموو جانەوەرێك دڵێکی هەیە، من لەگەڵ ئەواندا، هەر بەو جۆرە کە لەگەڵ تۆدا ئەدوێم، قسەم دەکرد، ئەوانیش وەختیٚ، کە دەمگوت دایکم، باوەڕیان پێدەکردم، دڵیان پێم دەسووتا، بۆچی جانەوەرانی دڕندەی کێویش بەچکەی خۆیان خۆش ناوێت! بۆ پاراستنی گیانیان تەقەلا نادەن؟!) ژنە لەسەر قسەکانی ڕۆیشت: ((پیاو لەبەر چاوی دایکدا لە منداڵێك زیاتر نییە، تۆ دەکرێت حاشا لە بوونی خوا بکەیت)).

ژنە لەم کاتەدا قیژاندی: ((خێراکە! کوڕەکەم بدەرەوە، ئەمن دایکی ئەمو خۆشم دەوێت!))

با سەر بۆ گەورەیی ئافرەت دابنەوێنین. ئافرەتە کە موساو عیساو موحەمەدی خستۆتەوە، ئەوە کە گەورە پیاوان دێنێتە دنیا، جیهان بە هەرچییەکەوە بنازێت لەدایکەوەیە...

خاپوورکەری شاران، ئەو شەلە زۆردارە، کەوتە وتووێژی پاش بێدەنگییەکی درێژ بە وانەی لە دەوروبەری بوون گوتی: ((من تەیموری

خواپەرەست، ئەوەی پێویستە بگوترێت بە ئێوە دەڵێم: ماوەیەکی زۆر دەژیمو دنیا لەژێر پێمدا دەناڵێنێت، سێ ساڵە لە تۆڵەی جانگیری کوڕمدا دنیام خەڵتانی خوێن کردووە)) بەدرێژایی ئەم ماوەیە خەڵك لەبەر خاتری شارانو وڵاتان لەگەڵ مندا جەنگاونو هیچ کەس سەبارەت بە ئینسان بە گژمدا نەهاتووە! مرۆڤ هیچ کاتێك ڕێزو نرخی بەلامەوە نەبووە، من ئەو تەیموورەم کە لە پاش بەی دەسکرن، بە بایەزیدی گوت: بڕوا ناکەم شارانو خەڵکی شاران بەلای خواوە نرخێکیان ببێت، وە ئەو لە زنجیردا بوو من لە کاتێکدا ژیانم بەلامەوە وەك ژەهر تاڵبوو، تەماشای چارەڕەشی ئەوەم دەکرد، لەبەرامبەر یەکێکی وەك مندا ئەوەتا ژنێك دانیشتووە هەستو بیرێکی لەمندا هەڵگیرساندووە، کە تا ئێستا نەم دیوە بە خۆمەوە. ئەم بە جۆری لەگەڵ مندا دەدوێت، خێرخوازی منە، ئەم ناپاڕێتەوەو تکا ناکات، ئەم دەیەوێتو داوا دەکات. ئێستا ڕازی تەوژمی ئەم ژنە تێدەگەم، ئەم خۆشەویستی لە دڵدایە، ئەو خۆشەویستییە وای لێدەکات، کە منداڵەکەی بە ریشەی ژیانی.... بزانێت...

زۆردار، کە کوڕەکەی خۆی بیرکەوتبووەوە، دەیناڵاند، لە دوای پشوویەك ڕوویکردە پیاوەکانیو گووتی: ((هەر ئێستا سێ سەد سوار لە سەرانسەری ناوچەی فەرمانڕەوایی مندا بۆ دۆزینەوەی کوڕی ئەم ژنە، بکەونە ڕێ، ئەم ژنە لێرە دەمێنێتەوەو منیش بە دیاریەوە دادەنیشم تا کوڕەکەی دەدۆزێتەوە، خۆشی لەو کەسەی کوڕی ئەم ژنە بێنێتەوە)). ژنە بزەیەکی بۆ کردوو، ئەویش کشومات سەری بۆ ژنەکە دانەواند، کرمانیش دەس بەجێ دەستە شیعرێکی تاریخی ژنێکدا کە عەشقی دایکانەی لەسەردایە خوێندەوە.

** ** **

... ئەمە هەموو وایە: هەر وشەیەك كە لێرەدا دانراوە ڕاستە، دایكانی ئێمە ئەمە دەزانن، لەوان بپرسە پێتدەڵێن:

((بەڵێ ئەمانە ڕاستن، لەسەرەتاوە، ڕاستبوونو هەتا هەتایە ڕاست دەبن، ئێمەی دایكان لە مەرگ بەهێزترین، ئێمەین كە بۆ دنیا هەمیشە پسپۆڕو شاعیرو پاڵەوان دێنینە بەرهەم، وە هەر شتێك كە مرۆڤ لە سایەیدا بگاتە سەربەرزی، شانازیی پێدەبەخشیین...)).

لێكدانەوەی وشەكان:

چەكمەی ئاسنین	:	جۆرە پێڵاوێك بوو
گوڵاڵەو بەیبوون	:	گوڵ تەخوینو بەیبوون
بایەوان	:	خێوەتی پاپۆڕ
تەوار	:	هەڵۆی مێ
بڵاڵێیتەوە	:	بكەڤی زارەزار
كوسار	:	دەشتی بن چیا

گفتوگۆ:

١. لەبەر چی دایك بەلای (مەكسیم گۆركی)یەوە ئەو پایە بەرزەی هەبووە؟

٢. تەیموری دڵرەقو شاران خاپوورکەرو خوێنڕێژ چ هەڵوێستێكی نواند بەرامبەر دایكەكە؟

٣. مەبەستی (مەكسیم گۆركی) لە چیرۆكەكە چییە؟

٤. ئایا دەتوانیت چەند دێڕێك دەربارەی ژیانو بەسەرهاتی (مەكسیم گۆركی) بنووسیت؟ هەروەها دەربارەی چیرۆكە گرنگەكەی (دایك) چی دەزانیت؟

پێرست

ز	بابەت	لاپەڕە
١.	**پێشدەستی**	٤
٢.	**ڕوونکردنەوە**	٥
٣.	**بەشی ڕێزمان**	٦
٤.	کەرەستەکانی نووسین	٨
٥.	دەنگەکانی زمانو پیتەکانی وشە	١١
٦.	شێوەکانی وشە	١٧
٧.	بڕگەکانی پەیڤ (وشە)	٢٣
٨.	جیاوازی نێوان ڕستەو گرێ	٢٦
٩.	جۆرەکانی ڕستە	٢٩
١٠.	ڕستەی پرس	٣٧
١١.	ڕستەی سەرسوڕمان	٤٣
١٢.	بنچینەکانی ڕستە	٤٧
١٣.	کار أ- کاری تەواو	٥٤
١٤.	دیارخەری ناو- تەواوکەری کار	٥٩
١٥.	ناو	٦٥
١٦.	جۆرەکانی ناو (لەڕووی ناوەڕۆکەوە)	٦٩
١٧.	جۆرەکانی ناو (لەڕووی هەبوونەوە)	٧٤
١٨.	ئەرکی ناو لە ڕستەدا	٧٩

لاپەڕە	بابەت	ز
٨٣	جێناو جێناوی کەسیی سەربەخۆ –أ	١٩.
٨٧	جێناوی کەسیی سەربەخۆ –ب	٢٠.
٩١	جێناوی کەسیی سەربەخۆ – ج	٢١.
٩٤	چاوگ	٢٢.
٩٧	کار لە ڕووی دەمو کاتەوە	٢٣.
	کاری ڕابوردوو	
١٠٤	کاری ڕانەبوردوو	٢٤.
١٠٨	کاری داخوازی	٢٥.
١١٢	**بەشی ڕێنووس**	٢٦.
١١٩	**بەشی ئەدەب**	٢٧.
١٢٠	قانیع	٢٨.
١٢٤	جگەر خوێن	٢٩.
١٢٩	بەختیار زێوەر	٣٠.
١٣٢	سەلام	٣١.
١٣٥	ئەحمەد موختار جاف	٣٢.
١٣٧	هێمن	٣٣.
١٤٠	ئەحمەدێ نالبەند	٣٤.
١٤٣	مەلا ئەنوەرێ مایی	٣٥.
١٤٦	عەبدولواحید نوری	٣٦.

ز	بابەت	لاپەڕە
٣٧.	ئیبراهیم ئەحمەد (بلە)	١٥٠
	بەشی خوێندن	١٥٤
٣٨.	ئەحمەد شەوقی	١٥٥
٣٩.	گەشتو گوزار، وەرزشو ڕۆشنبیرییە	١٥٩
٤٠.	چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردی	١٦٣
٤١.	مازوو چنین	١٦٩
٤٢.	پوول زانستیو هونەرو ڕۆشنبیرییە	١٧٩
٤٣.	نەورۆز	١٨٣
٤٤.	ژیان چییە	١٨٨
٤٥.	هەنگ بەخێوکردن	١٩٠
٤٦.	دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە	١٩٥
٤٧.	دایك	١٩٨

تیراژ (١٤٨٠٠٠) هەزار   نرخ (١٠٠٠) دینار

چاپی دووەم ٢٠٠٨ ز   ٢٧٠٨ کوردی   ژمارەی سپاردن ١٨٤ ساڵی ١٩٩٩

چاپخانەی شیمالی ئاند شیمالی/ بەیروت